

Одеська обласна державна адміністрація
Виконавчий комітет Одеської міської ради
Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова
Наукова бібліотека

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА *в сучасному суспільстві*

- **Історія**
- **Проблеми**
- **Перспективи**

До 185-річчя
Наукової бібліотеки
Одеського національного університету
ім. І. І. Мечникова

Збірник статей

Одеса • "Астропринт" • 2003

ББК 78.30/.33я43
Н 34
УДК 021(082)

Збірник присвячено історії та актуальним проблемам сучасного бібліотекознавства, місцю наукових, публічних та вузівських бібліотек у суспільстві. Збірник видано з нагоди 185-річчя заснування Наукової бібліотеки ОНУ.

Для науковців, студентів, бібліотекарів, краєзнавців.

Відповідальний редактор
професор **В. Сминтина**

Упорядники:
М. Подрезова, О. Суровцева, І. Шепельська

Друкується за рішенням Вченої ради ОНУ

4405000000—061
Н 549—2003 Без оголош.

ISBN 966—549—876—2

© Одеський національний університет
ім. І. І. Мечникова, 2003
© М. Подрезова, О. Суровцева,
І. Шепельська, упорядники, 2003

ЗМІСТ

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА — ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

- М. О. Подрезова**
Наукова бібліотека: минуле та сьогодення 7
- В. М. Хмарський**
Бібліотека Одеського товариства історії
і старожитностей 21
- О. Г. Топчієв**
Бібліотечна діяльність у контексті регіонального
розвитку 26
- Ф. О. Самойлов**
Основні джерела поповнення фондів бібліотеки
Новоросійського університету в 1865-1884 рр.
(За матеріалами Державного архіву Одеської області) 31
- К. К. Васильєв**
Забытый профессор медицинского факультета
Новороссийского университета А. И. Щербаков
(1858-1944) 36

СТАРОДРУКИ ТА КОЛЕКЦІЇ У ФОНДАХ БІБЛІОТЕК

- Е. А. Радзиховская**
Теоретики местного обычного права Франции и трактат
Монтескье “О духе законов” (К вопросу о возможностях
изучения правовых источников теории Ш.-Л. Монтескье
на материалах фондов НБ ОНУ) 41
- Е. В. Полещикова**
О начальном этапе формирования коллекции
старопечатных изданий в фондах Научной библиотеки
ОНУ им. И. И. Мечникова 48

Є. В. Савельєва	Вивчення іменних фондів Наукової бібліотеки Одеського національного університету	58
Г. І. Ковальчук	Книгознавча робота з бібліотечними фондами книжкових пам'яток та проблеми охорони таких фондів	64
О. М. Колосовська	З історії формування та дослідження фондів стародруківаних і рідкісних видань Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України	75
ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВА		
К. К. Васильєв	Кі біографіям профессорів-медиків Новоросійського університету	87
М. А. Шевчук	Праці та матеріали з історії причорноморських німців Півдня України у фондах Наукової бібліотеки ОНУ	94
В. В. Самодурова	Научная библиотека Одесского университета в 1920-е годы	97
А. А. Непомнящий	Из опыта подготовки печатного регионального свода библиографии досоветского периода (на примере Крыма)	107
Л. М. Бур'ян	Бібліографічні видання Одеської державної наукової бібліотеки імені М. Горького у розкритті історії науки регіону	115

Н. М. Березюк	Трагические страницы истории (судьба библиотеки Харьковского университета в годы Великой Отечественной войны)	124
М. В. Тетенко	Газетная "Одессика" в фондах ОГНБ им. М. Горького (1827-1921 гг.)	128
М. М. Калмыкова	Дворянские библиотеки на рубеже веков	133
О. Н. Нефедова	Технология формирования книжного фонда: история, принципы, перспективы (на примере Национального горного университета)	145

**ІНФОРМАЦІЙНА ПОЛІТИКА:
НОВІ НАПРЯМКИ БІБЛІОТЕЧНО-БІБЛІОГРАФІЧНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ**

И. В. Шепельская	Использование новейших технологий в библиографической работе	151
Б. И. Заманский	Проблемы внедрения информационных систем в НБ ОНУ	156
И. Э. Рикун	Использование Интернета при составлении библиографических пособий	158
К. А. Караначева	Автоматизация библиотечного обслуживания читателей библиотеки Греческого Фонда культуры при помощи программы "АВЕКТ 4.00"	164

Н. Ю. Баття Основные направления работы библиотечной сети ОНМУ	168
Т. Н. Полякко Деятельность библиотек Одесской области в изучении истории региона и создании краеведческих информационных ресурсов	170
З. О. Казьмир Бібліографічний покажчик (за 1999 р.) у Львівській богословській академії	174
Т. В. Величко Автоматизація вузівської бібліотеки як засіб доступу до інформації: досвід роботи бібліотеки УДМТУ	178
В. М. Лой Електронні бібліографічні ресурси: створення і використання: (З досвіду НПБ України)	187

М. О. Подрезова

Директор Наукової бібліотеки ОНУ ім. І. І. Мечникова

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА: МИНУЛЕ ТА СЬОГОДЕННЯ

Наукова бібліотека Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова — одна з найстаріших та найбільших бібліотек України. Вона існує з 1817 року і була організована як бібліотека Рішельєвського ліцею — першого на Півдні вищого учбового закладу. В її організації безпосередню участь брав генерал-губернатор Новоросійського краю Рішельє. Він заклав основу цієї бібліотеки, передавши їй в дарунок свою колекцію книг і 15 тис. франків на подальше влаштування.

Перший директор ліцею — абат Д. Ш. Ніколь — обдарований вчитель, гуманіст, пожертвував на потреби бібліотеки ліцею свій річний заробіток.

Поповнення бібліотеки відбувалось значною мірою надсиланням книг з різних університетів, з Імператорської Академії наук в Петербурзі, на пожертви меценатів, викладачів ліцею, Московського та Одеського товариств історії та старожитностей, Товариства сільського господарства Південної Росії і інших учбових та наукових закладів.

Студентська бібліотека була створена в 1838 р. У 1858 р. відбулася знаменна подія у житті студентської бібліотеки, коли видатний вчений — хірург, громадський діяч і педагог М. І. Пирогов, який відстоював необхідність перетворення Рішельєвського ліцею в університет, подарував ліцею 1600 томів своєї власної книгозбірні з метою заснування студентської бібліотеки, окремої від основної. Вона одержала назву “пироговської” і існувала до 1920 р., коли її фонди було об’єднано з основною науковою бібліотекою і частково передано іншим учбовим закладам [1].

Після перетворення Рішельєвського ліцею в Новоросійський уні-

верситет в 1865 р., ліцейська бібліотека увійшла до складу університету як фундаментальна. В фондах бібліотеки на той час налічувалося 11 298 назв книг (28 505 томів) основної бібліотеки і 4930 томів студентської [2]. За перше п'ятиліття існування Новоросійського університету фонди бібліотеки зросли більше ніж вдвічі, вони налічували 28 723 назви книг в 58 108 томах. Більшою своєю частиною бібліотека збагачувалась колекціями книг, які дарували наукові, культурні заклади, а також різні приватні особи.

В перші роки організації університету була створена бібліотечна комісія з професури всіх трьох факультетів (історико-філологічного, фізико-математичного, юридичного). Учасниками цієї комісії в різні часи були славіст В. І. Григорович, юрист А. М. Богдановський, зоолог І. А. Маркузен, археолог Е. Р. Штерн, математик К. І. Карастельов, філософ Р. В. Орбінський та багато інших. До комісії обов'язково включався бібліотекар. Крім того, професорам — видатним фахівцям, які не обиралися офіційно до бібліотечної комісії, часто доручалася експертиза наукової цінності тих книжкових надбань, що мали надходити до бібліотеки. Бібліотечна комісія розробляла правила користування книгами для читачів, принципи каталогізації фондів, корегувала режим роботи бібліотеки.

Після експериментів у 1867 р. був прийнятий систематичний (а не форматний) принцип розташування книжок у сховищах. Він включив понад 310 відділів. Система в основному збереглася до наших днів. Кожен відділ відповідає окремій науці [3].

За період з 1865 до 1915 р. було отримано від різних установ і громадян більше 100 дарунків. Першим книжковим придбанням за своїм значенням і обсягом була слов'янська бібліотека відомого професора-славіста і етнографа А. Кухарського, у 1867 р. — бібліотека академіка П. С. Білярського і відомого польського історика права Р. М. Губе, не менш цінні у науковому відношенні. У 70-х роках XIX ст. бібліотека поповнилась стародрукованими книгами місцевих староврів. Відгукнулися на прохання Новоросійського університету Московський університет, Петербурзька Академія наук, Пулковська обсерваторія, Афінівський університет, які передали в дарунок дублікати з книгосховищ їхніх бібліотек. Свої видання надсилали Петербурзький, Дерптський, Харківський, Київський університети.

Окремі особисті бібліотеки збережені у вигляді самостійних фондів. Це — унікальне збереження книжок, які заповіли університету славіст В. І. Григорович, родина Воронцових, О. Г. Строганов, Шильдер, Терещенко, Петрунь, Готалов-Готліб, Лупанов (перераховані у порядку надходження).

В університеті існувала традиція, яка неухильно зберігалася: кожен співробітник, студент, випускник, який друкував будь-яку наукову роботу, передавав бібліотеці її примірник (книжку, відбиток статті, вирізку з газети).

Спочатку бібліотека знаходилась на третьому поверсі будинку, який було споруджено у 1857 р. на вул. Дворянській для ліцею, потім її перевели на перший поверх у більш просторе приміщення, а у 1901 р. — у спеціально перебудований будинок по вул. Преображенській, 24 у так званний “червоний університет”, де в той час знаходились ще й учбові приміщення. До будинку прибудували книгосховище, що прилягає до Міського саду.

Очоловав бібліотеку бібліотекар університету (директор), якого обирала Рада університету на 5 років. За штатним розкладом ця посада дорівнювалася посаді екстраординарного професора (статський радник VI розряду). Директор мав двох помічників.

У 1865-1920 роки бібліотеку Новоросійського університету очолювали один за одним три бібліотекаря. Це були: В. М. Шишковський (1850-1890), Л. П. Брун (1890-1907), останнім у дорадянські часи на чолі бібліотеки стояв ботанік П. С. Шестериков [4].

У 1919 р. одним з перших декретів Ради комісарів бібліотека університету була перетворена у Центральну бібліотеку вищої школи м. Одеси. Цим же декретом встановлено, що Центральна бібліотека вищої школи “відкрита для загального користування”.

Вперше за свою сторічну історію бібліотека із закритої відомчої установи стає доступною для всіх.

У 1923 р. бібліотека одержала офіційний статус, затверджений Наркомосвітою України — “Центральна наукова бібліотека м. Одеси”, що знаходилася у підпорядкуванні Уряду України. На чолі Центральної наукової бібліотеки з 1922 до 1930 р. стояв С. Л. Рубінштейн, відомий у майбутньому фахівець з психології [5]. В 1923 р. засновано постійний бібліографічний семінар, який перетворив бібліотеку у науково-дослідний заклад.

1920-1923 рр. — період бурхливого зростання книжкового фонду Наукової бібліотеки. До нього увійшли бібліотеки Вищих жіночих курсів, Міжнародного інституту, університетського музею, особисті зібрання професорів Лінніченка, Маркевича, Щепкіна. Також перевезені ряд бібліотечних установ, які було ліквідовано революцією, а саме: Інституту шляхетних дівчат, Англійського клубу, кадетського корпусу, приватні бібліотеки представників адміністрації і буржуазії, що емігрували за кордон.

В ці роки розпочата робота щодо виявлення і описування рідкісних книжок, створено музей книги, надруковано статтю проф. Фааса про 24 інкунабули, які зберігаються в бібліотеці. Стаття стала широко відомою у міжнародній бібліографії інкунабулів. (Фонд інкунабул разом з музеєм книги у 1930 р. перейшов до бібліотеки ім. М. Горького.) Бібліотека стає відомою як культурний центр далеко за межами країни. Це надало можливість отримувати примірники видань наукових установ і учбових закладів безкоштовно.

У 1927 р. вперше в Україні при Одеській Центральній науковій бібліотеці була створена аспірантура. У 1929 р. захищалася перша в Україні дисертація з питань бібліографії.

У 1930 р. згідно постанови Раднаркому України Центральна наукова бібліотека об'єдналася з Одеською громадською бібліотекою (нині бібліотека ім. М. Горького). Об'єднання практично було проведено адміністративним шляхом — спільна дирекція і комплектування. Кожна бібліотека зберігала свою систему каталогів і приміщення.

З 1933 р. згідно з Постановою Раднаркому України було відкрито Одеський державний університет, і до нинішнього часу Наукова бібліотека — складова частина Одеського університету.

Напередодні Великої Вітчизняної війни книжковий фонд бібліотеки становив 1 млн. 300 тис. томів, у ній працювали 26 співробітників. Студентська бібліотека включала 100 тис. томів і мала 10 співробітників [6].

Велика Вітчизняна війна залишила свій слід у долі університетської бібліотеки. Під час героїчної оборони Одеси в приміщенні бібліотеки розташовувався штаб ПВО та винищувальний батальйон. Книжки використовували як заслон від відкритої хвилі під час бомбардування, від того дуже постраждало книгосховище [7].

Мінімум учбової літератури вивезли під час евакуації університету в Байрам-Алі. Книжки загинули.

Основні фонди університетської бібліотеки, що залишилися в Одесі, знову перейшли до ведення публічної бібліотеки. Об'єднані бібліотеки звалися знову "Центральна наукова бібліотека м. Одеси". Університетську бібліотеку, як філію, очолила Т. З. Ходжаш. Вона працювала в бібліотеці з 1921 р.

До бібліотеки університету в тяжкі роки війни повернулися і далі багато років працювали видатні знавці бібліотечної справи: А. К. Папаспіракі, О. Е. Юрківська, М. В. Севастьянова, В. С. та Є. С. Монастирські, В. Є. Дем'яненко, М. К. Мартиновська, М. П. Єфремова, М. В. Аргіропуло, Л. К. Брун, брати Є. М. та В. М. Чернецькі, М. М. Беляєва, П. М. Кірсанов. Вони багато зробили для зберігання бібліотечних коштовностей [8]. Але під час окупації бібліотека все ж зазнала великої шкоди. Був знищений картографічний фонд, до складу якого входили рідкісні карти та атласи, портулани. Цей фонд (17 тис. аркушів) знаходився в приміщенні географічного факультету на вул. Щепкіна, яке згоріло. В приміщенні бібліотеки не було електрики, воно зовсім не опалювалося.

Після визволення Одеси від окупантів бібліотека знов починає розгортати свою діяльність.

Повернувся з евакуації університет. У серпні 1944 року поновила нормальну діяльність бібліотека: упорядкувались фонди та каталоги.

У 1945 р. Наукова бібліотека при Одеському державному університеті одержала офіційний статус науково-дослідного та науково-допоміжного бібліотечного закладу, затверджений Радою народних комісарів Української РСР (Постанова № 198 від 14 лютого 1945 р.). Наркомфін і Наркомосвіти УРСР було доручено передбачити асигнування на отримання Наукової бібліотеки при Одеському державному університеті за окремим кошторисом і титулом.

На Наукову бібліотеку покладено обслуговування науково-педагогічного персоналу, аспірантів і студентів університету, наукових працівників, партійного, радянського та господарчого активу м. Одеси, а також проведення науково-дослідної роботи в галузі бібліотекознавства [9].

Студентська бібліотека працювала як учбово-допоміжна одиниця окремо до 1983 р., коли її об'єднали з науковою.

З 1947 р. бібліотека отримує обов'язковий примірник видань видавництва України.

Традиційно дарують свої книгозбірні бібліотеці професори університету. До її фондів надійшли книжки професора Б. О. Ляпунова, фахівця з романо-германської філології. Професор А. Г. Готалов-Готліб заповів свою власну книгозбірню педагогічних творів бібліотеці, цінним надбанням стали бібліотеки доцента Ф. Є. Петруня (література з питань географії, геофізики і геології), професора Д. Г. Елькіна з психології та ін.

У 1959 р. вийшов перший путівник по бібліотеці Одеського університету [10].

Напередодні сторіччя університету, яке було урочисто відсвятковане 13 травня 1965 року, книжкові фонди Наукової бібліотеки налічують 1 708 160 одиниць, а разом із студентською — 2 309 578 [11].

З 1976 р. Наукова бібліотека — міський методичний центр вузівських бібліотек м. Одеси.

З 1987 р. бібліотека одержує статус Зональної Наукової бібліотеки і здійснює допомогу і методичне керівництво бібліотеками вузів Півдня України.

Безцінні фонди Наукової бібліотеки, багата її історія. Не менше багатство — її працівники, ті, хто творив і творить її історію.

В післявоєнні роки бібліотекою керували: В. І. Литовченко (1945-1946), О. М. Дроздов (1946-1947), Г. Д. Плосконос (1947-1951), М. В. Павлюк (1951-1960). Дуже короткочасно один одного змінювали І. М. Коляда, М. І. Кириченко, Л. І. Яровий, І. М. Кирилов. У 1961-1988 рр. — директор бібліотеки П. М. Бондаренко, Г. А. Тарасенко (1988-1989). Студентську бібліотеку очолювали Т. Лівшиць, В. А. Возіна.

Плідно працювали в бібліотеці науковці-бібліографи: В. С. Фельдман, О. Ю. Ноткіна, В. С. Юсім, Т. М. Гольд, М. Бушева, Е. В. Пилипчук (багато років працювала заст. директора бібліотеки з науки), Р. М. Рапопорт, Є. С. Жакуліна, В. М. Терлецька, М. О. Трофіменко, Є. М. Зенькова, М. В. Аргіропуло та інші. Вони сприяли фаховій підготовці багатьох молодих спеціалістів та багато часу

приділяли підготовці молодих бібліотекарів. У 70-80 роки піднялася нова зміна кваліфікованої та обдарованої молоді, яка поступово займала ключові позиції в Науковій бібліотеці. Це С. М. Кириченко, С. М. Старицька, М. О. Подрезова, Л. М. Крапивко, В. В. Самодурова, Н. С. Тахтарова, Н. В. Мусієнко, О. І. Головка, Т. А. Фурман, В. П. Пружина, А. В. Зайченко, Г. І. Войченко.

З початком політичних і економічних реформ в Україні у 1990-ті роки, із зміною державної інформаційної і культурної політики, бібліотеки вступають у новий етап свого розвитку. І це закономірно. У відкритому демократичному суспільстві нашої держави бібліотеки вирішують багато в чому інші, більш різноманітні і складні завдання, мають інші пріоритети, іншу філософію, інакше організують взаємодію між собою і соціумом, який їх оточує, ніж у закритій для світу тоталітарній державі.

Відбувається еволюція соціальної ролі бібліотек. До традиційних функцій просвітительського характеру, збереження і примноження культурної спадщини додаються функції інформаційних центрів, які відкривають доступ до національної і світової інформаційної мережі і банків даних. Змінюються традиційні внутрішні бібліотечні технології, форми бібліотечного обслуговування.

Соціально-політичні і економічні зміни в країні, що відбувалися з кінця 1980-х років, поставили бібліотеки у принципово нові умови їх затребування суспільством, помітно зростає загострення проблеми бібліотек в сфері гарантій суспільства в його праві на інформацію.

В останні роки ми всі стали свідкам того, як змінюється уявлення про завдання і можливості бібліотек, про їх місце в культурній, науковій і інформаційній інфраструктурі, їх роль у політичному житті, ринковій економіці, формуванні глобального інформаційного простору.

З 1989 р. до 1998 р. очолює бібліотеку С. М. Старицька, кадровий співробітник, висококваліфікований спеціаліст бібліотечної справи.

З початку 90-х років поповнення фондів Наукової бібліотеки значно зменшується внаслідок об'єктивних причин: цьому сприяли розрив інформаційного простору, інфляція, скорочення фінансування бібліотек, значне зростання цін на видавничу продукцію.

З 1993 р. припинилося надходження обов'язкового примірника з Центрального колектору наукових бібліотек.

В цей період бібліотека сама розшукувала джерела поповнення фонду: це були збережені зв'язки з книгообміну, дарунки організацій, окремих осіб, спонсорські та благодійні внески. У 1993 р. надійшло 13 135 примірників, у 1994 — 4 554 примірника, у 1995 — 8 481 примірник. Наукова бібліотека активно співпрацює з міжнародним фондом “Сейбр Світло”, Британською Радою в Україні. Традиційно до фонду надходять дари від викладачів університету — від професорів Б. О. Шайкевича (208 примірників), В. В. Сердюка (737 примірників), колекція книг з літературознавства і мовознавства С. П. Львова (близько 7 000 примірників), яка стала дев'ятим іменним фондом Наукової бібліотеки.

З 1997 р. Міністерство освіти починає безкоштовно розсилати по вузівських бібліотеках підручники. Їх одержано у 1997 р. — 2620 примірників, у 1998 р. — 6 466 примірників.

Фонд “Відродження” через Інститут відкритого суспільства (Будапешт) забезпечує одержання кращих зразків літератури суспільної тематики з Франції, Німеччини, Америки, Великої Британії (1997 р. — 1807 примірників, 1998 р. — 289 примірників, 1999 р. — 206 примірників). У 1997 р. Наукова бібліотека виграла по фонду Сороса грант “Автоматизація НБ”. В бібліотеці з'являються перші 3 комп'ютери, ксерокс. З 1999 р. університет збільшує фінансування на комплектування фонду бібліотеки.

З 1999 р. Наукову бібліотеку очолює кадровий співробітник, висококваліфікований бібліограф М. О. Подрезова. Вона пройшла шлях від бібліотекаря до директора бібліотеки.

Одним з основних напрямків діяльності Наукової бібліотеки у розвитку наукового та учбового процесу залишається комплектування її фондів.

Всі питання, які пов'язані з комплектуванням бібліотеки, вирішуються в комплексі і в тісному контакті з керівництвом університету, деканами факультетів та завідувачими кафедрами.

Наукова бібліотека в Одеському університеті має пріоритетне фінансування. Великі кошти, які виділяються на придбання книжок і періодичних видань, інформаційних програм, на автоматизацію бібліотеки і т. ін., дозволили їй зайняти гідне місце серед вузівських бібліо-

тек міста та регіону, наближаючись у своїй роботі до європейських стандартів. У 1999 р. Наукова бібліотека реалізує грант по фонду Сороса “Забезпечення доступу НБ ОДУ до Інтернету”.

У 1999 р. на закупку книжок, передплату періодичних видань університетом виділено близько 200 тис. гр., у 2000 р. — 400 тис. гр., у 2001 р. — 700 тис. гр. У 2001 р. вперше за останнє десятиріччя замовлено періодичні видання далекого зарубіжжя — 5 назв — 68,5 тис. гр. На 2002 р. замовлено вже 26 назв на суму 190 тис. гр.

В Одеському університеті відкриваються 22 нові спеціальності. Для забезпечення учбового процесу виділені кошти для придбання підручників з політології, соціології, економіки, філософії, психології, міжнародних відносин, журналістики, фармацевтичної хімії, маркетингу, менеджменту.

Вперше за останнє десятиріччя відроджено замовлення реферативних журналів. Наукова бібліотека Одеського університету — єдина у місті передплачує реферативні журнали “Фізика”, “Хімія”, “Математика”, “Біологія” на електронних носіях та папері. Повнолено передплату на видання ІНІОН: у 2000 р. бібліотека замовляє 6 серій бібліографічної бази ІНІОН РАН за 1986-2000 роки на CD-ROM, а з 2001 р. — щорічно “Держава і право”, “Літературознавство”, “Філософія та соціологія”, “Економіка та демографія”, “Мовознавство”, “Історія, археологія та етнографія”. У 1995-2001 рр. Фонд “Відродження” через Інститут відкритого суспільства (Будапешт) забезпечує бібліотеку великою кількістю періодичних видань з природничих наук, якими користуються науковці міста. Таким чином, поряд з оперативною інформацією одержано великий масив інформації ретроспективної.

З 1999 р. фонди Наукової бібліотеки поновлюються кращими новинками книжкової продукції. Це наукова література, підручники, довідкова література, яку бібліотека одержує за Мегaproектом “Пушкінська бібліотека”, що спонсується фондом Сороса у Росії. Протягом 1999-2001 рр. надійшло понад 2 тис. назв (2 560 примірників).

Кожного року збільшується кількість передплачуваних видань. На 2002 р. замовлено 79 нових назв журналів. Всього — 649 назв періодичних видань.

Як науково-дослідна установа університету бібліотека займаєть-

ся науковою роботою. Вона спрямована на вивчення і розкриття фонду бібліотеки і його іменних колекцій, а також збирання матеріалу і відтворення на інформаційному рівні книжкових колекцій, які "розсіяні" по фондах бібліотеки, дослідження і популяризацію праць вчених ОНУ, видання інформаційних бібліографічних покажчиків.

Протягом останніх років активно ведеться робота над розкриттям фонду рідкісних книг та рукописів. Створюється електронний каталог видань XV-XVI ст. Розпочата робота по реконструкції цінної колекції старовинних видань із зібрання відомого історика і юриста, сенатора Р. Губе (1801-1890).

Продовжено роботу над вивченням і описуванням особистих колекцій. Це один з пріоритетних напрямків наукової роботи бібліотеки. Перш за все мова йде про Воронцовський іменний фонд Наукової бібліотеки, який є предметом гордості нашого університету. Підготовка електронного каталогу, який відповідає як сучасним вимогам каталогізації, так і рівню цього престижного книжкового зібрання, вимагає старанної, скрупульозної наукової роботи.

За останні роки вийшли друком такі видання: Українська книга в іменних фондах Наукової бібліотеки Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова: Бібліографічний покажчик. — Одеса, 1999; Професори Одеського (Новоросійського) університету: Біографічний словник: В 4 т. — Одеса, 2000; Рідкісні французькі видання XVI-XVIII ст. в зібраннях Наукової бібліотеки Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 2000; Італійська книга епохи Відродження у фондах Наукової бібліотеки Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. — Одеса, 2001; Наукова бібліотека Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова: Історичний нарис: До 185-річчя заснування. — Одеса, 2002 і ряд інших видань, які висвітлюють наукову та громадську діяльність вчених університету, фонди бібліотеки та її історію.

У 2002 р. НБ взяла участь у конкурсі "Першоджерела в Інтернет", "Культурно-історичні цінності НБ в Інтернет". Мета: створення електронних каталогів цінних першоджерел: рідкісних періодичних видань XVII-XIX ст. (бібліотека Воронцових), періодичних видань, які виходили в м. Одесі (в тому числі — видань Одеського (Новоросійського) університету у XIX-XX ст.).

Сучасний етап розвитку Наукової бібліотеки характеризується зміною основних пріоритетів її діяльності. До традиційних вікових завдань збереження і збільшення книжкових зібрань додаються функції інформаційного центру, що має значні БД і забезпечує використання світової мережі і банків даних. Змінюються бібліотечні технології і форми обслуговування читачів.

Відкритість та демократизація суспільного життя в Україні зумовлює проникнення до інформаційного середовища України нових інформаційних потоків, джерел та носіїв інформації. З метою найбільш повного задоволення інформаційних потреб читачів постійно вдосконалюється структура бібліотеки, змінюється система читальних залів, абонементів.

Для створення спеціальної інформаційної бази на сучасному рівні і для більш повного і оперативного обслуговування тих, хто користується фондами Наукової бібліотеки, серед 12 читальних залів функціонують чотири спеціалізовані інформаційні читальні зали: зал гуманітарних та суспільних наук, зал соціально-політичних наук, зал природничих наук, зал мистецтвознавчої літератури. Вони забезпечені науковою літературою, навчовими посібниками, виданими починаючи з 1991 р., періодичними виданнями, довідковою літературою.

Змінюється структура відділів у бібліотеці, з'являються нові відділи: відділ інформаційних бібліотечних технологій, відділ розвитку і зв'язків з громадськістю. Активно працює Галерея мистецтв.

Нові горизонти, що відкрила перед Україною незалежність, спонукають нас до значних зрушень і вдосконалення діяльності. За короткий час Наукова бібліотека при фінансовій підтримці керівництва університету, благодійних фондів і організацій досягла комп'ютеризації бібліотечних процесів і обслуговування.

Перехід на нові технології формування та використання інформаційних ресурсів є одним із пріоритетних напрямків діяльності Наукової бібліотеки на сучасному етапі розвитку. Комп'ютеризовано інформаційні читальні зали, відділи обслуговування та внутрішні відділи бібліотеки. З 2000 р. ведеться електронний каталог. Діє локальна комп'ютерна мережа, яка забезпечує процеси створення, використання електронного каталогу та обслуговування читачів. Переведено в електронну форму картотеки журнальних ста-

тей з юридичних, філологічних, історичних, філософських, психологічних та соціальних наук.

Бібліотека придбала комп'ютерну бібліотечну програму Лібер Медіа. Читачам надається можливість користування Інтернет, сканування видань, читання компакт-дисків. До уваги читачів комп'ютерна правова бібліотека Ліга-Закон, видання ІНІОН на CD-ROM з гуманітарних і суспільних наук; реферативні журнали на CD-ROM з природничих наук; повнотекстові бази даних зарубіжного видавництва EBSCO (3000 назв електронних журналів) та ВІНІТІ з гуманітарних та природничих наук. Почата робота по переведенню бумажних формулярів в електронні. Організована робота по ретровводу літератури на учбових абонеметах та абонементи наукової літератури. У 2000 р. у практику обслуговування впроваджено пластикову ключ-карту з штрих-кодами. З 2000 р. працює читальний зал сучасних інформаційних технологій з використанням Інтернет, а з 2002 р. — Інтернет-зал на 30 місць, який працює за допомогою виділеної лінії 128 Кбіт/сек.

Комп'ютерна база Наукової бібліотеки у 2002 р. складається з 80 комп'ютерів та 2 серверів.

Використання комп'ютерних технологій не є єдиним напрямком розвитку Наукової бібліотеки. Новий аспект роботи — зв'язки з громадськістю. Бібліотека вивчає і використовує різноманітні форми роботи з фондами та організаціями, музеями, архівами і з органами влади в місті. Телеканали міста, преса постійно висвітлюють роботу бібліотеки.

НБ бере участь у проєкті “Електронна інформація для бібліотек” — EIFL, який є спільною ініціативою Інституту відкритого суспільства (м. Будапешт) і найбільшого в світі видавництва періодики EBSCO. Проєкт виконується 2000-2002 рр. Наукова бібліотека отримує від EIFL Direct більше 3000 повнотекстових електронних журналів, газет, біля 1300 брошур і довідників із суспільних і гуманітарних дисциплін.

Домовленість з фондом Фріца Тіссента у Кельні сприяє видавничій програмі з історії науки у Німеччині. Ця програма охоплює гуманітарні і природничі науки.

З 1999 р. успішно розвивалося співробітництво між бібліотеками Одеського і Регенсбурзького університетів.

НБ ОНУ підтримує також контакти з Центром MEDIA Університету П'єр Мендес (Гренобль, Франція).

Бібліотека завжди співпрацює з факультетами, кафедрами, науково-дослідними інститутами університету. Це і спільне проведення наукових конференцій, участь у роботі вчених рад факультетів, читання лекцій студентам різних курсів з тематики “Основи бібліотечно-бібліографічних знань”.

Щорічно до бібліотеки за розподілом приходять працювати викладачі філологічного та історичного факультетів.

У стінах Наукової бібліотеки протягом останніх років було проведено багато конференцій. Це професійні бібліотечні конференції: “Іменні колекції професорів Одеського (Новоросійського) університету в Науковій бібліотеці ОНУ — національне надбання держави” (2000), “Бібліотечно-інформаційна діяльність в українському державотворенні” (2001). Наукові конференції підготовлені разом з факультетами під керівництвом Одеської обласної держадміністрації: “Проблеми вивчення українознавчих дисциплін у вузах Одеси” (1999), “Громадянський патріотизм і проблеми викладання українистики у вузах Одещини” (2000), міжнародна конференція “Мова та національна свідомість” (2001) та інші.

Українська культура повинна надавати тон інтелектуальному й культурному життю суспільства. Ідея духовного відродження, як передумови і складової частини державного відродження, повернення народів культурних цінностей минулого, вилучених, сфальсифікованих або замовчуваних протягом десятиріч тоталітаризму, відкрило шлях до нової культурної свідомості й нової культурної реальності.

Наукова бібліотека активно працює в цьому напрямку. Це проведення конференцій, виставок та різноманітних зустрічей.

Наукова бібліотека сьогодні — це фонд близько 4 млн. примірників. Він різноманітний за своїм типовим складом (книги, брошури, періодичні видання, CD-ROM та ін. Достатньо перелічити лише окремі частини фонду, щоб зрозуміти, який могутній інтелектуальний потенціал зосереджено в НБ ОНУ. Це безцінні на сьогоднішній день дев'ять іменних колекцій, які заповіді університету В. І. Григорович, С. М. Воронцов, О. Г. Строганов, М. К. Шильдер, М. В. Терещенко, Ф. Є. Петрунь, А. Г. Готалов-Готліб, Б. О. Лупанов,

С. П. Ільов. Це рідкісні та цінні видання XV-XVIII ст., це унікальні зразки інкунабулів та палеотипів, це велика кількість зарубіжних видань XVI-XVIII ст. Виняткову цінність має відділ періодики, що становить 60 % всього книжкового фонду. Завдяки науковості та універсальності своїх фондів Наукова бібліотека Одеського національного університету сьогодні є одним із найвпливовіших соціальних інститутів в регіоні.

У 2002 р. Наукова бібліотека брала участь у конкурсі "Грант Форд Мотор Компані" та отримала головний приз за проект "Збереження унікального комплексу рідкісних та цінних видань XV-XIX ст."

Суди приходять вчені та студенти, учні коледжів та гімназій, наукова громадськість міста, професори, викладачі вузів для того, щоб прилучитись до невичерпного джерела знань.

Річна книговидача складає 2 157 170 примірників. В день бібліотеку відвідують від 700 до 1000 читачів.

Бібліотека має 2 книгосховища, щорічно близько 55 тисяч читачів користуються послугами 12 спеціалізованих читальних залів та 12 абонементів, 2 Інтернет-залів.

З 1995 р. університет очолює заслужений діяч науки і техніки, доктор фізико-математичних наук, академік НАН України В. А. Сминтина. З його ініціативи та за його сприяння відбувається комп'ютеризація та розвиток бібліотеки. Колективу бібліотеки надають постійну допомогу у вирішенні назрілих питань життя і діяльності бібліотеки проректори університету.

Особливим багатством бібліотеки завжди були і будуть її кадри — талановиті, відповідальні, безмежно віддані своїй справі люди. Їхня висока кваліфікація, компетентність високо цінуються у місті. Це заступники директора — В. П. Пружина, А. В. Зайченко. Це бібліографи І. В. Шепельська, В. В. Самодурова, Л. Ю. Кудінова, Н. С. Тахтарова; співробітники відділу рідкісної книги та рукописів: О. В. Полевщикова, С. В. Савельєва, співробітники обслуговування Т. А. Фурман, О. І. Головка, Г. П. Бахчіванжи, Л. Ф. Мусій, В. В. Ярова, А. Р. Резнік, О. М. Подругіна, Г. В. Дроздова, О. О. Пермякова, Г. І. Войченко. Це співробітники комплектування С. М. Старицька, С. М. Ширкіна, М. М. Пясецька. Це співробітники відділу обробки та каталогізації: Н. В. Мусієнко, Н. В. Кабанова, О. О. Міміношвілі, З. М. Запорожець, Т. М. Риптік. Це співробітники книго-

сховищ бібліотеки: Т. М. Гайдай, Л. М. Жак, К. К. Бобул, Н. С. М'ясеа, О. М. Андреева, О. О. Ізуїга, К. І. Колісниченко, О. О. Журавська. З вдячністю згадуємо ми тих, хто багато зробив для підвищення авторитету бібліотеки та багатьох інших скромних подвижників книги.

Література

1. Михневич И. Исторический обзор Ришельевского лицея. — Одесса, 1857.
2. Маркевич А. И. Двадцатипятилетие императорского Новороссийского университета: Историческая записка и академические списки. — Одесса, 1890. — С. 589.
3. Там само. — С. 600-602.
4. Отчет о состоянии и деятельности императорского Новороссийского университета за 1915 год. — Одесса, 1916. — С. 349-350.
5. Боровий С. Наукова бібліотека в сучасних умовах. — К., 1930. — С. 54.
6. Повар, Милова. Путь библиотеки Одесского государственного университета // Одесский университет за 75 лет. — Одесса, 1940. — С. 193.
7. Самодурова В. В. Памятные страницы истории университетской Научной библиотеки // Историческая память. — Одесса, 2000. — Вып. 2. — С. 68-69.
8. Там само. — С. 68.
9. Постанова Ради народних комісарів Української РСР № 198 від 14 лютого 1945 р. "Про поновлення роботи державної наукової бібліотеки при Одеському державному університеті".
10. Ходжац Т. З. Наукова бібліотека Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова: Путівник. — Одеса, 1959.
11. Історія Одеського університету за 100 років. — К., 1968. — С. 417.

В. М. Хмарський

Докторант Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова

БІБЛІОТЕКА ОДЕСЬКОГО ТОВАРИСТВА ІСТОРІЇ І СТАРОЖИТНОСТЕЙ

Одеське товариство історії і старожитностей (далі — Товариство) впродовж свого понад вісімдесятирічного існування було центром історичних досліджень на Півдні України. Воно було засновано 1839 року (члени-засновники — М. М. Кир'яков, М. Н. Мурза-

кевич, Д. М. Княжевич, О. С. Стурдза, А. Я. Фабр) з метою вивчення історії Новоросійського краю і Бессарабії. Серед шістьох основних завдань першого статуту два передбачали зібрання книжок з метою: “піддавати критичному дослідженню показання древніх письменників про його (края. В. Х.) місцевості і визначні місця, і відшукувати сліди їх у сучасності” та “розглядати твори, що виходять російською й іноземною мовами, які мають той самий предмет, і визначати їх вірогідність” [1].

Накопичення книжок розпочалось від самого початку існування Товариства. Напочатку 1841 р. воно мало у своєму розпорядженні 262 твори у 387 томах, які тематично упорядники звіту розташували так: 1) богослов'я — 5; 2) всевітня історія — 26; 3) російська історія — 54; 4) біографії — 49; 5) географія — 14; 6) подорожі — 17; 7) статистика — 11; 8) археологія — 39; 9) нумізмати́ка — 18; 10) російська й іноземна словесність — 56; 11) мовознавство — 6; 12) бібліографія і різне — 14. Головним шляхом поповнення зібрання були подарунки. Жертводавцями виступали провідні науки установи країни, такі як Петербурзька Академія наук, Московське товариство історії і старожитностей російських, університети та відомі науковці і члени Товариства [2].

Товариство спочатку не мало свого приміщення. Після появи наприкінці 1842 р. добудови побіля біржі під бібліотеку було виділено одну з кімнат в ній. Поступово зібрання книжок у Товаристві зростало. Чимдалі помітною формою збільшення фондів ставали не лише дарунки, а й обмін виданнями з науковими установами. Причому це були наукові установи і заклади не лише Російської імперії, а й поза її межами. Такі, зокрема, стосунки склалися у 60-ті рр. XIX ст. з королівською Баварською Академією у Мюнхені. У 1863 р. міністерство народної освіти надіслало Товариству примірник “Bibliorum codex Sinaiticus” — виданий у Петербурзі німецьким професором Тишендорфом т. з. Синайський рукопис Біблії (знайдений у 1845 р. членом Товариства архимандритом Порфірієм).

Також після здобуття державної субсидії з 1840 р. стало можливим купувати все більше книжок — до початку 70-х рр. їх купували десятками щорічно. Наприклад, за допомогою нідерландського консула в Одесі вдалося придбати твір амстердамського бюрг-

мейстера Н. Вітсена “Noord en Oost Tartaryen” (1705). У 1870 р. бібліотека Товариства зросла до 1315 назв (у 2005 томах) книжок, брошур і періодичних видань [3].

На початку 70-х рр. XIX ст. матеріальний стан Товариства погіршився і придбання книжок ставало майже неможливим. Так, починаючи з 1878 р., 14 років поспіль кількість придбаних книжок не перевищувала трьох одиниць (причому в 11 з цих років не було жодного придбання). Тому лише подарунки членів Товариства і обмін літературою дозволяли збільшувати зібрання. Звіт за 1890/1891 рік зафіксував “книг, брошур, періодичних видань” — 2127 (4594 томів) [4].

Протягом 80-90-х рр. у Товаристві відбулося кілька помітних подій — у 1883 р. було зведено новий будинок Товариства (його музей і бібліотека займали приміщення навпіл з міською публічною бібліотекою); з 1892 р. — збільшено державну субсидію; 1896 р. — прийнято новий статут. У зв'язку з появою нового приміщення і новими фінансовими можливостями у 1892 р. було вирішено упорядкувати бібліотеку і видати її каталог. Таке видання вийшло друком в Одесі наступного року. “Каталог библиотеки императорского Одесского общества истории и древностей” (81 с.) поділений на сім розділів: 1) “Богослов'я. Класики. Мовознавство. Бібліографія” — включав 188 назв; 2) “Історія. Історія права” (631); 3) “Географія. Подорожі. Етнографія. Статистика” (321); 4) “Археологія. Епіграфіка. Старожитності. Мистецтво” (613); 5) “Нумізмати́ка. Сфрагістика” (231); 6) “Періодичні видання” (68); 7) “Суміш. Біографії” (122). Слід відзначити, що значну питому вагу серед зібрання посідали видання не російською мовою — 896 назв, що складало понад 40 % від загальної кількості, що свідчило про інтегрованість Товариства у світову науку.

Необхідно зазначити, що зібрання Товариства і поділ на розділи значною мірою відображали як коло його наукових інтересів, так і рубрикаційні підходи тогочасної науки. Так, зокрема, якщо розглянути археографічні видання — публікації історичних джерел та їх описи, — то вони виявляються розкиданими майже по всіх розділах (щоправда, це деякою мірою відбувається навіть і при розділі міжнародної універсальної десятичної класифікації). Археографічні публікації, за приблизними підрахунками, складають у першому розділі

третину, у другому (найбільшому) — понад дві третини, у третьому і четвертому — десятю частину. В цілому публікації і описи історичних джерел займали приблизно п'яту частину всього книжкового фонду Товариства.

Невід'ємною складовою бібліотеки було зібрання писемних та зображальних джерел (карти, плани, креслення, малюнки, портрети тощо). Перші відомості про їх накопичення було наведено у 1843 р., коли було зібрано 10 рукописів та 17 креслень і карт. До середини 80-х рр. колекція повільно, але неухильно збільшувалась. У 1884 р. уже нараховувалося 125 “рукописів старовинних і нових збірників”, 41 “східний рукопис і друкована книга”, 159 “старовинних документів, грамот, патентів” та ще 570 карт, планів, креслень, гравюр і видів (в середньому 20 придбань на рік). Відтоді процес накопичування писемних джерел почав уповільнюватись. У 1892 р. повідомлялось, що перший зі згаданих показників збільшився всього на одну позицію, другий — на сім, третій — на шість, а останній — на 32 (щорічно менше шести придбань). На превеликий жаль, з того року під претекстом упорядкування бібліотеки було припинено публікацію цих даних, які так і не було відновлено, а перший, причому частковий, опис рукописного зібрання з'явився лише у 1910 р. у 28 томі “Записок” та окремою брошурою [5].

За статутом 1896 р. у Товаристві з'явилась посада бібліотекаря. До того, у 1839-1858 рр. його обов'язки спорадично виконували О. Ф. Панагіодор-Ніковул, П. В. Беккер, Г. І. Соколов, К. К. Зеленецький, М. С. Власєв. Відтоді бібліотекаря як такого не було і його функції здійснював зазвичай секретар (М. Н. Муракевич, В. Н. Юргевич, Ф. І. Леонтович, В. О. Яковлев, О. А. Павловський). З 1896 р. посаду бібліотекаря посідали викладачі Новоросійського університету О. В. Никитський (1896-1897), О. І. Алмазов (1897-1898), В. М. Істрін (1898-1901), В. М. Мочульський (1902-1905) [6], О. В. Ристенко (1905-1914), А. В. Флоровський (з 1914 р. і до кінця існування Товариства).

На початку ХХ ст. бібліотека Товариства продовжувала зростати. Основною формою поповнень книгозбірні на той час став обмін літературою. У 1912 р. перелік закладів і організацій був досить потужним: Петербурзька Академія наук, вісім університетів, Московський археологічний інститут, 28 наукових товариств, чотири столичні

архівні установи, 13 губернських вчених архівних комісій, Петербурзька, Віленська археографічні та Петербурзька археологічна комісії, 14 бібліотек, музеїв, редакцій журналів тощо в Російській імперії та 32 академії наук, університети, інститути, товариства, архіви музеїв, бібліотеки у десяти тодішніх європейських країнах, Османській імперії та США. У 1913 р., за неповними даними, бібліотека Товариства нараховувала понад чотири тисячі назв у майже 11 тис. томах.

У 1908 р., після переїзду міської публічної бібліотеки у новий будинок, у розпорядження Товариства перейшли всі приміщення, які вони ділили доти навпіл. У зв'язку з цим розпочалася загальна ревізія книгозбірні — перегляд каталогів, перевірка наявних книг, карткового каталогу і складення інвентарного каталогу. Це була копітка робота, яка вимагала значної кількості часу. На жаль, тоді не було підготовлено не тільки нового видання каталогу, але й не доведено до завершення каталогізацію. Це трапилось внаслідок як виходу О. В. Ристенка з Товариства (1914), так і початку першої світової війни. Буремні події 1917-1920 рр. не сприяли повноцінному функціонуванню бібліотеки. Після встановлення радянської влади в Одесі Товариство було приречено на загибель. Кількоразові спроби його реанімувати були безрезультатними, особливо з огляду на те, що будинок, в якому розташовувався музей (і бібліотека) були націоналізовані у березні 1920 р. З того часу музей Товариства став окремою установою — Одеський крайовий історично-археологічний музей, який з 1924 р. став державним, а бібліотека Товариства стала бібліотекою музея [7]. Відтоді розпочався новий етап у житті цієї книгозбірні.

Отже, бібліотека Одеського товариства історії і старожитностей стала одним з центрів накопичення книжок на Півдні України. Шляхом обміну, подарунків і купівлі Товариству удалось зібрати досить цінні, іноді унікальні, видання з історії України, Молдови, Росії та багатьох інших країн. Наявність такої потужної книгозбірні, разом з фондами міської публічної і університетської бібліотек, створювали сприятливі умови для розвитку історичної науки на Півдні України і в Одесі зокрема. Завдяки бібліотечній спадщині Товариства сучасні дослідники і сьогодні мають змогу користуватись рідкісними виданнями минулих століть, які цілеспрямовано збирались науковцями Товариства протягом багатьох десятиліть.

Примітки:

1. Устав Одесского общества истории и древностей. — Одесса, 1839. — С. 1-2.
2. Отчет о состоянии и действиях Одесского общества истории и древностей. — Одесса, 1841. — С. 18.
3. Брун Ф. Одесское общество истории и древностей, его Записки и археологические собрания. — Одесса, 1870. — С. 27, 32.
4. Отчет императорского Одесского общества истории и древностей с 14 ноября 1890 г. по 14 ноября 1891 г. — Одесса, 1892. — С. 21.
5. Рукописи, принадлежащие библиотеке императорского Одесского общества истории и древностей. Выпуск 1: Рукописи церковнославянские и русские, документы и письма. — Одесса, 1910. — 88 с.
6. Маркевич А. Состав императорского Одесского общества истории и древностей в 1839-1902 гг. — Одесса, 1902. — С. 7.
7. Дложевський С. С. Одеський державний історично-археологічний музей. — К., 1927. — С. 3, 10-11.

О. Г. Топчів

Доктор географічних наук, професор, зав. кафедрою Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова

БІБЛІОТЕЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ У КОНТЕКСТІ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

З часів своєї появи бібліотекам притаманні краєзнавчі функції. Малі й великі, публічні й відомчі бібліотеки завжди представляють рідний край, свій регіон, свої міста у зібраннях масових та наукових видань, літературних пам'яток, різноманітних довідників і картографічних матеріалів. Краєзнавство і нині становить окремішній напрямок бібліотечної діяльності, роль якого в умовах незалежної України помітно посилюється, що взаємопов'язано з процесами етнокультурного й духовного відродження.

Блискучим прикладом глибоких краєзнавчих досліджень є діяльність працівників Наукової бібліотеки ОНУ по вивченню історії та культури нашого міста, яка започаткована легендарними "букіністами" С. М. Фельдманом і О. Ю. Ноткіною і яка організаційно оформлена у наукове товариство "Одесика" (керівник професор М. Ю. Раковський).

В сучасних умовах краєзнавчий напрямок бібліотечної діяль-

ності одержав новий потужний імпульс щодо свого подальшого розвитку. Йдеться про регіональну політику, яка нині чи не найбільш популярна в світі, про регіональні підходи, регіональний розвиток. Йдеться також про становлення потужного наукового напрямку і нової дисципліни університетської освіти — регіоназнавства. Зрозуміло, що регіоназнавство являє собою більш загальний підхід до вивчення свого краю — і за просторовими масштабами, і за цільовими настановами. Краєзнавство зберігає своє чільне місце у духовному житті територіальних громад різних рівнів і являє собою обов'язкову складову регіоназнавства. Але вітчизняним науковцям і освітянам, засобом масової інформації та культури належить найближчим часом з'ясувати і сприймати ідеї регіонального розвитку, принципи і методи регіональної політики з метою їх організаційної та інформаційної підтримки, роз'яснення, пропагування для широкого загалу.

Регіональна політика набула надзвичайно широкої популярності в розвинутих країнах. Її мета — прискіпливий аналіз передумов і темпів соціально-економічного розвитку регіонів для упередження їх значної нерівності та своєчасної допомоги застійним і депресивним регіонам. В Європі активно функціонує Асоціація європейських регіонів, єдиним членом якої від України лишається Одеська область. На даний час в Україні інтенсивно формуються і утверджуються принципи й методи державної регіональної політики, яка посилює процеси децентралізації державного управління та демократизації.

Становлення регіональної політики у нашій країні розпочиналось на початку 1990-х років. У лютому 1991 р. за ініціативою Одеської облради в Одесі зустрілись робочі групи чотирьох областей — Кримської, Миколаївської, Одеської, Херсонської, — які прийняли рішення про розроблення концепції соціально-економічного розвитку регіону Українського Причорномор'я, що включав зазначені області. Концепція була розроблена протягом 1991-1992 рр., але її розгляд був ускладнений новим статусом Криму — Автономна Республіка Крим, і лише 5 травня 1995 р. Кабінет Міністрів України затвердив концепцію (постанова № 324) і доручив відповідним обласним адміністраціям і Кабінету Міністрів АРК розробити Програму соціально-економічного розвитку регіону Українсь-

кого Причорномор'я. Така робота була завершена протягом 1996-1997 рр. Це був перший досвід розробки і програм регіонального розвитку в Україні, ідеологами якої, крім автора даної статті, були П. А. Пузирний і В. П. Корвкін, які, на жаль, трагічно і передчасно пішли з життя.

Надалі були розроблені концепції і програми розвитку кількох інших регіонів України — Карпатського, Подільського, Поліського. Був проведений експеримент (1994) щодо розширення регіональних управлінських функцій для Донецько-Придніпровського регіону (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська області). Але ця змістовна й потрібна робота пригальмувалась внаслідок браку спеціалістів з регіонального розвитку в інших регіонах країни, а також недостатнього фінансування.

Регіональний розвиток багаторівневий. Поряд з власне регіонами (макрорегіонами), які об'єднують кілька сусідніх областей з подібними природними, економічними, і соціально-демографічними умовами, розглядають також обласні регіони (мезорегіони) та мікро регіони — групи адміністративних районів, та великі міста.

Кожний обласний регіон розробляє відповідні програми й плани свого розвитку. На початку 2001 р. розпорядженням голови Одеської облдержадміністрації створена експерто-аналітична група з підготовки пропозицій щодо використання геополітичного, економічного і ресурсного потенціалу Одещини.

У 2001 р. Одеський міськвиконком сформував координаційну раду по розробці концепції і програми сталого розвитку м. Одеси на період 2002-2012 рр. Концепція соціально-економічного розвитку міста на даний час вже розроблена і затверджена рішенням виконкому (червень, 2002 р.).

На Одещині була здійснена одна з перших в Україні спроб визначення стратегії розвитку мікрорегіонів. Восени 1998 р. Кабінет Міністрів дав доручення Одеській облдержадміністрації на розроблення концепції і програми соціально-економічного розвитку Придунайського регіону (9 адміністративних районів Одещини у Дунай-Дністровському межиріччі). Посилений інтерес уряду до Українського Придунав'я зумовлений проблемами розвитку єврорегіону “Нижній Дунай” та достатньо складними взаєминами України з Румунією та Молдовою у цьому регіоні.

Згаданий єврорегіон “Нижній Дунай” є новою формою міжнародного прикордонного співробітництва, яка набула значного поширення в Європі. Єврорегіон “Нижній Дунай” утворений у серпні 1998 р. як міжнародне договірне формування для посилення прикордонного співробітництва України, Молдови і Румунії та спільного розв'язання загальних проблем — соціально-економічних, етнокультурних, екологічних, міжнародно-правових і динамічного й збалансованого розвитку регіону нижнього Дунаю. До складу єврорегіону увійшли від України — Одеська область, від Молдови — повіт Кагул, від Румунії — повіти Брела, Галац, Тульча. Керують діяльністю єврорегіону його Рада та Робочі комісії. Зауважу, що на даний час в Україні функціонують вже чотири єврорегіони: Карпатський, ЄвроБуг, Нижній Дунай та Верхній Прут.

Указом Президента України (№ 341/2001 від 25 травня 2001 р.) затверджена концепція державної регіональної політики, і Кабінету Міністрів України поставлене завдання забезпечити її реалізацію. Зокрема, в указі наголошується зростання нерівності соціально-економічного розвитку регіонів і посилення розривів щодо соціального забезпечення громадян у різних областях. Така тенденція соціально-економічного розвитку країни є небезпечною і потребує державного регулювання методами й механізмами регіональної політики. Головною метою державної регіональної політики є створення умов для динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку України та її регіонів, підвищення рівня життя населення, забезпечення додержання гарантованих державою соціальних стандартів для кожного громадянина незалежно від місця проживання, а також поглиблення процесів ринкової трансформації на основі підвищення ефективності використання потенціалу регіонів, підвищення дієвості управлінських рішень, удосконалення роботи органів державної влади та місцевого самоврядування.

Останніми роками спостерігається поступальний рух до реалізації державної регіональної політики. У 1997 р. прийнята постановою Кабінету Міністрів “Про розроблення проекту Генеральної схеми планування території України”. Прийнятий відповідний Закон України (7.02.2002 р.) “Про Генеральну схему планування території України”.

Указом Президента України (№ 966/2000 від 8 серпня 2000 р.) створена Комісія з питань адміністративно-територіального устрою України як консультативно-дорадчий орган при Президентові України, до складу якої включено і автора цих рядків. Основними завданнями комісії визначені:

- узагальнення та аналіз пропозицій щодо внесення змін до системи адміністративно-територіального устрою України;
- підготовка пропозицій щодо приведення у відповідність з Конституцією України мережі сільських поселень та селищ міського типу, а також системи рад у населених пунктах;
- вивчення можливостей проведення укрупнення сільських територіальних громад та внесення відповідних пропозицій;
- вивчення зарубіжного досвіду формування системи адміністративно-територіального устрою та розв'язання проблем у цій сфері;
- підготовка та експертиза проектів нормативно-правових актів з питань адміністративно-територіального устрою.

Зрозуміло, що адміністративно-територіальний устрій країни повинен бути максимально узгоджений з її регіоналізацією і слугувати основою для вираженої регіональної політики.

Важливою складовою державної регіональної політики стане видання Національного атласу України, передбачене відповідним указом Президента України (№ 574/2001 від 1 серпня 2001 р.). Це значна за обсягом і надзвичайно важлива і складна справа, що буде виконуватися протягом 2002-2004 років. Кабінет Міністрів невдовзі затвердить Державну програму підготовки та видання Національного атласу України, в межах якої буде розроблена й надійна база даних у формі національної геоінформаційної системи, яка стане надійною основою для реалізації державної політики та вдосконалення адміністративно-територіального устрою країни.

У системі вищої освіти і науки України формується новий напрям — регіоназнавство. У закладах вищої освіти вводяться нові курси з питань регіонального розвитку, регіональної економіки, регіональної політики, геополітики й геоekonomіки, управління розвитком регіонів і міст, геомаркетингу й геоменеджменту. Прийшов час активного включення у цей процес і наших бібліотек, в першу чергу, наукових і провідних. Регіоназнавство, проблеми й перспективи регіонального розвитку повинні стати до шерегу найбільш

актуальних і важливих тематичних розділів у життєдіяльності Наукової бібліотеки нашого університету, черговий ювілей якої всі ми святкуємо у ці дні.

Ф. О. Самойлов

Кандидат історичних наук, зав. кафедри нової та новітньої історії ОНУ ім. І. І. Мечникова

ОСНОВНІ ДЖЕРЕЛА ПОПОВНЕННЯ ФОНДІВ БІБЛІОТЕКИ НОВОРОСІЙСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ В 1865-1884 рр.

*(За матеріалами Державного архіву
Одеської області)*

У виданнях, в тому числі й новітніх, присвячених історії Одеського університету, багато питань щодо минулого Наукової бібліотеки цього відомого учбового закладу лишилися поза увагою дослідників [1]. Проте у фондах Державного архіву Одеської області [далі — ДАОО] збереглося чимало документів, з яких можна довідатися про деякі маловідомі сторінки історії університетської бібліотеки. Фонди Канцелярії Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора, Одеської міської думи, Рішельєвського ліцею, Новоросійського університету, Канцелярії попечителя Одеського учбового округу містять цікаві відомості про різні джерела придбання книжок для бібліотеки, про обсяги державного фінансування, матеріали до звітів про її діяльність тощо.

Перетворення в 1865 р. Рішельєвського ліцею в Новоросійський університет зумовило висунення підвищених вимог до головного учбово-допоміжного підрозділу нового учбового закладу — бібліотеки. При комплектуванні її фондів був збережений принцип, за яким вирішальне слово щодо поповнення бібліотеки лишалось за кафедрами. Аналіз рапортів завідувачів кафедр університету за травень 1865 — січень 1866 рр. з вимогами придбання величезної (за масштабами ліцею) кількості книжок [2] свідчить про те, що бібліотека в тодішньому її стані, не могла достатньою мірою забезпечити нормальні умови для проведення учбового процесу.

З перших же днів, у відповідності з потребами кафедр, через комісіонерів почалася виписка книжок як вітчизняних, так і зарубі-

жних. Комісіонерами університету для виконання замовлень щодо іноземних книжок були Едельсберг, Дейбнер, Брокгауз, Шлейхер, Фрейліх; для слов'янських — Моурк; для російських — В. Білий, брати Бортневські, Кожанчиков. Бажав стати комісіонером й колишній директор ліцею Бекнер, однак всі його пропозиції виявились неприйнятними [3].

У зв'язку з відкриттям університету в дар йому була принесена певна кількість книжок як від приватних осіб, так і від організацій. Ці дарунки були переважно невеликі, але вони свідчили, про те піднесення, з яким передові люди зустріли відкриття університету.

Наприклад, вже в перші його дні В. І. Григорович, який свого часу чимало зробив для бібліотеки Рішельєвського ліцею, звернувся до Ради університету з пропозицією передати на потреби історико-філологічного факультету 61 одиницю рукописів, уривків та старовинних рідкісних книг [4].

Однак, основні надії щодо збільшення фондів бібліотеки керівництво університету пов'язувало з покупками значних книжкових зібрань та колекцій.

Найважливішим придбанням першого року життя університету була бібліотека відомого професора-славіста та етнографа А. Кухарського, куплена у його вдови Вержбовської за 5500 руб. Бібліотека ця нараховувала 2476 назв книжок (3233 томи), атласів у 1282 аркушах і 10 рукописів (філологічні нотатки власника бібліотеки, рукопис П. Шафарика “Законник Стефана Душана” та ін) [5]. Крім цього, серед майна А. Кухарського були виявлені дві старовинні та безцінні книги. Одна з них — інкунабула 1495 р. — була передана Новоросійському університету, друга — університету у Варшаві.

Не менш цінним в науковому відношенні було придбання у 1867 р. бібліотеки академіка П. С. Білярського та відомого історика права Р. М. Губе. Зібрання П. С. Білярського (30 примірників) складалося переважно з рукописів і листування автора і було куплено у вдови вченого за досить помірну ціну — 800 руб. сріблом [6].

Бібліотека сенатора Р. М. Губе — одна з найкращих на той час в Європі за повногою тематично підбраного зібрання — містила фактично всі найважливіші пам'ятки законодавства стародавнього Сходу, Греції, Риму, Візантії, середньовічні закони Італії, Іспанії, Португалії, Франції, Голландії, Англії та інших країн Європи; закони Росії

та інших слов'янських народів, а також Угорщини, Трансильванії, Молдавії та Валахії. Серед книжок було чимало стародруків XVI-XVII ст. [7] Причому кожне з відділень бібліотеки являло собою повне зведення пам'яток законодавства, починаючи від найдавніших часів до кінця XVIII ст. Бібліотека включала також книжки — в основному німецькі та французькі — з історії права. Цікаво, що в зібранні суто юридичному знаходилось чимало книжок з філології, історії взагалі та історії слов'ян, зокрема. Зібрання, яке нараховувало 6 085 назв (8 098 томів), було придбано в 1868 р. за 63 тис. франків (19 тис. руб.) [8].

У зв'язку зі збільшенням книжкових фондів виникла низка організаційно-матеріальних проблем. Перша полягала у необхідності розміщення нових надходжень. Бібліотека на той час знаходилась у головному корпусі університету по вул. Дворянській, 2. Саме тут і було надано ще одне приміщення (приблизно 18 x 10 м), для нього були замовлені необхідні меблі [9].

Друга була пов'язана з нагальною потребою розширення штатів бібліотеки для своєчасної обробки та каталогізації нових надходжень, обслуговування читачів. На час створення університету бібліотеку, яка мала 28 505 томів, обслуговували всього два співробітники: бібліотекар та його помічник. У 1866 р. штат було збільшено на одного бібліотекаря та двох писарів. У 1870 р. Міністерством народної освіти (далі МНО) було дозволено асигнувати 600 руб. на утримання ще одного помічника бібліотекаря. Ця посада була тоді, як зараз говорять, досить престижною. Збереглося декілька звернень з проханням зарахувати на цю посаду [10]. З 1 січня 1870 р. була введена ще одна штатна одиниця — писця з окладом 400 руб. на рік.

Наступна проблема — придбання нових книг та журналів. Для цього потрібні були чималі кошти, а їх не вистачало. Справа в тому, що МНО відпускало університету на ці потреби 4,5 тис. руб., тоді як інші університети отримували на ці ж цілі близько 6 тис. руб. Керівництво університету, розуміючи важливість поповнення бібліотеки літературою, шукало шляхи вирішення цього питання. По-перше, бібліотеці надавались кошти за рахунок інших статей, передбачених на утримання та розвиток університету [11]. По-друге, університет звернувся до інших учбових закладів та деяких науко-

вих установ з проханням про передачу йому дублікатів з книгосховищ їхніх бібліотек.

Петербурзька Академія наук ще навесні 1865 р., “бажаючи надати залежне від неї сприяння поповненню бібліотеки Новоросійського університету... вирішила надати сьому університетові з дублетів академічної бібліотеки, які без шкоди для онї, можуть бути йому передані”, повнила бібліотеку книжками 619 назв [12]. У 1866 р. бібліотека отримала в дар від Московського університету 680 назв книг, від Пулковської обсерваторії — 50 книжок астрономічного змісту; у 1868 р. — від Афіньського університету. У 1871 р. університет отримав дублікати грецьких книг від Московської Духовної Академії [13].

Ще одним джерелом поповнення бібліотеки були приватні пожертви. В книзі “Історія Одеського університету за 100 років” помілково вказано, що першими дарувальниками були Неустрова (299 назв), вдова колишнього міністра пошти і телеграфу В. Прянішнікова (637 назв) та ін. [14] В реальності ж приватні дарунки книг практикувались з перших днів існування університету [15]. Одним з перших рідку книгу італійською мовою, видану у 1485 р. в Венеції, подарував бібліотеці М. Мурзакевич [16]. Тоді ж цінний дарунок університету зробив також принц Наполеон, який у 1865 р. передав бібліотеці 17 томів виданого у Франції листування та записок Наполеона I [17]. Найбільш вагомим безкоштовним внеском в фонд бібліотеки в наступні роки став дарунок, зроблений І. Ф. Громовим. В квітні 1870 р. він передав бібліотеці 2007 томів (1 096 назв), які систематизовані були по 8 розділах: теологія, філософія, словесність, російська та загальна історія, політика та юриспруденція, статистика, географія, природознавство і медицина [18]. Найбільш крупними були розділи історії та політики. Колекція містила книжки на більшості європейських мов. У грудні 1873 р. вдова таємного радника В. О. Прянішнікова подарувала університету 1 965 томів книжок (637 назв), більша частина яких (519) була іноземними мовами [19]. Інші найбільш значні пожертви цього періоду зробили власники зібрань Єнно (158 назв в 448 томах) та О. Шапеллон (87 назв в 173 томах). Бібліотеці дарували книжки із своїх зібрань чимало викладачів університету — Ф. І. Леонтович, Ф. К. Брун, О. М. Богдановський, П. С. Білярський та ін. [20].

У 1875 р. університету була заповідана медична бібліотека відомого одеського лікаря Соловейчика. Прийняти її доручено було самому І. І. Мечникову.

Як ми вже відзначали, з перших днів існування університету важливим джерелом поповнення фондів його бібліотеки були пожертви співробітників alma mater, а також покупка книг у їхніх родичів. Так, після смерті у 1876 р. професора кафедри політичної економії та статистики М. М. Вольського наступного року його мати погодилась продати бібліотеку сина за 500 руб. [21].

Про кількість книжок у фондах бібліотеки у 1866-1884 рр. свідчать такі статистичні данні:

Рік	Кількість книг, мап, періодичних видань	Томів	Рік	Кількість книг, мап, періодичних видань	Томів
1866	16 449	35 147	1876	34 932	59 858
1867	17 745	38 878	1877	36 512	63 267
1868	19 901	44 336	1878	38 734	66 980
1869	21 120	46 915	1879	40 246	69 674
1870	28 991	58 108	1880	41 730	71 980
1871	29 991	60 285	1881	47 095	80 144
1872	31 266	62 340	1882	49 521	84 146
1873	31 093	53 015	1883	51 682	87 556
1874	33 123	56 273	1884	54 084	91 127
1875	34 279	58 858			

Звертає на себе увагу зменшення кількості назв томів на початку 1873 р. порівняно з 1872 р. Це пов'язано з втратою 275 назв в 1 546 томах, крім того саме тоді університет безоплатно поділявся дублетами з деякими іншими бібліотеками та учбовими закладами (наприклад, Ташкентською публічною та Акерманською міською бібліотеками, бібліотекою Одеського слов'янського благодійного товариства, з Демидівським ліцеєм та ін.).

В середньому у 1870-ті рр. бібліотека купувала книг на 9,5 тис. руб. на рік.

Таким чином, поповнення бібліотеки Новоросійського університету в перші роки його існування здійснювалось за рахунок казенних коштів, надходжень з деяких наукових центрів та учбових закладів, придбання приватних зібрань, а також дарунків книжок благодійниками.

- Примітки:*
1. Див.: Історія Одеського університету за 100 років. — К., 1968. — С. 411-420; Одесский университет. 1865-1990. — К., 1991. — С. 145-146; Історія Одеського університету. — Одеса, 2000. — С. 49-50.
 2. Див.: ДАОО. — Ф. 45, оп. 7, спр. 7, арк. 1-127.
 3. Див.: Маркевич А. И. Двадцатипятилетие императорского Новороссийского университета. — Одесса, 1890. — С. 592.
 4. ДАОО. — Ф. 45, оп. 23, спр. 14, арк. 7.
 5. Там само. — Оп. 7, спр. 18, арк. 27.
 6. Там само. — Оп. 4, спр. 2575, арк. 1.
 7. Там само. — Ф. 42, оп. 35, спр. 35, арк. 5.
 8. Там само. — Арк. 38, 41, 47; Ф. 1, оп. 137, спр. 47, арк. 18.
 9. Там само. — Ф. 49, оп. 19, спр. 1263, арк. 3, 7, 8.
 10. Там само. — Спр. 1263, арк. 13 зв.-14.
 11. Маркевич А. И. Указ соч. — С. 591-592.
 12. ДАОО. — Ф. 45, оп. 7, спр. 71, арк. 1.
 13. Маркевич А. И. Указ соч. — С. 591, 593.
 14. Історія Одеського університету за 100 років. — С. 412.
 15. ДАОО. — Ф. 45, оп. 7, спр. 10, арк. 1-8.
 16. Там само. — Арк. 4.
 17. Там само. — Спр. 28, арк. 1.
 18. Там само. — Ф. 4, оп. 19, спр. 1269, арк. 1-2.
 19. Там само. — Ф. 45, оп. 19, спр. 1263, арк. 30.
 20. Там само. — Оп. 7, спр. 7, арк. 16.
 21. Там само. — Спр. 36, арк. 78.

К. К. Васильев

Доктор медицинских наук, профессор, зав. кафедрой
Сумского государственного университета

**ЗАБЫТЫЙ ПРОФЕССОР МЕДИЦИНСКОГО ФАКУЛЬТЕТА
НОВОРОССИЙСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
А. И. ЩЕРБАКОВ (1858-1944)**

В появившихся в последнее время биографических справочниках не упоминается профессор Варшавского и Новороссийского университетов Алексей Иванович Щербаков.

Он родился 5(17) января 1858 г. в Москве. Его отец — Иван Иванович Щербаков (1808 или 1809-1867) “из приказного звания”,

окончил Рязанскую губернскую гимназию, служил чиновником в Москве, титулярный советник. Первая супруга И. И. Щербакова скончалась в 1847 г. оставив двух детей. В 1855 г. он вторым браком был повенчан с московской купеческой дочерью девицей Клавдией Петровной, урожденной Быльевой, которая и стала матерью нашего героя [1]. В 1867-1875 гг. Алексей Щербаков получил среднее образование во 2-й московской гимназии. В 1875-1879 гг. — обучался на отделении естественных наук физико-математического факультета Московского университета. На втором курсе студент Щербаков переступил порог кафедры органической химии профессора В. В. Марковникова (1837-1904), в лаборатории которого началась его научная деятельность. Тогда же Алексей Иванович издал литографированный курс лекций органической химии своего учителя, который затем несколько раз переиздавался. С четвертого курса исполнял обязанности лаборанта органической химии, а в 1879-1880 гг. официально был сверхштатным лаборантом.

Его первые работы посвящены изучению цинкпропила. На 4-м съезде русских естествоиспытателей и врачей в декабре 1879 г. в Петербурге предварительные результаты этих исследований были доложены В. В. Марковниковым от имени А. И. Щербакова, получившего вторичный спирт в тех условиях, при которых до него получали только третичные спирты. В 1881 г. результаты своих работ А. И. Щербаков сообщил на заседании отделения химии Русского физико-химического общества и в том же году они были опубликованы в “Журнале Русского физико-химического общества”. Но еще в 1880 г. он поступил сразу на 3-й курс — как имеющий диплом естествознания — медицинского факультета Московского университета и окончил его в 1883 г. В летнее вакационное время 1882 и 1883 годов работал по приглашению Таврического земства при Сакской грязелечебнице. Опыт своей деятельности здесь А. И. Щербаков обобщил в статье “Сакские грязи в Крыму” (1884), в которой подробно описал историю применения сакских грязей, их физико-химический состав, постановку грязелечебного дела в Саках, привел показания и противопоказания к применению грязей. Об этом же им был сделан доклад на проходившем в 1883 г. в Одессе 7-м съезде русских естествоиспытателей и врачей.

С 1884 г. А. И. Щербаков сверхштатный ординатор пропедевти-

ческой клиники своей alma mater, которую в те годы возглавлял профессор М. П. Черинов (1874-1905), а в 1887 г. был уволен в отставку за выслугоу узаконенного трехлетнего срока. Будучи ординатором, сдал экзамен на степень доктора медицины [2]. После этого — с 1888 г. — А. И. Щербаков служил врачом при Обществе поощрения трудолюбия в Москве. Одновременно под руководством заведующего кафедрой общей патологии Московского университета профессора А. Б. Фохта (1848-1930) выполнял докторскую диссертацию “Об условиях развития круглой язвы желудка (Ulcus ventriculi chronicum rotundum)”, успешно защитив ее в 1891 г. [3, 4]. В этом же году он стал ассистентом при пропедевтической клинике и одновременно приват-доцентом [5, 6].

В 1895 г. А. И. Щербаков назначен профессором в Варшавский университет на кафедру госпитальной терапии. Он добился выделения средств на строительство и оборудование нового здания для своей клиники по составленному им проекту. В варшавский период его работы посвящены различным вопросам курортологии. В 1898 г. увидела свет его монография “Грязелечебные местности Европейской России”. В 1903-1905 гг. А. И. Щербаков был также деканом медицинского факультета.

В годы первой русской революции Варшавский университет не функционировал и был открыт только в сентябре 1908 г. В связи с этим Министерство народного просвещения командировало профессоров А. И. Щербакова и Н. Г. Ушинского для заведования вакантными кафедрами в Новороссийский университет. Первого — терапевтической госпитальной клиникой, а второго — общей патологии (Высочайшее повеление от 28 июля 1907 г.). Одновременно, с 19 января 1908 г. А. И. Щербаков — проректор Новороссийского университета. 4 июня 1908 г. последовало назначение его попечителем Одесского учебного округа, а 18 марта 1913 г. — Рижского.

В годы гражданской войны, как и сотни других беженцев с севера России, А. И. Щербаков оказался в Одессе. 9 (22) мая 1918 г. медицинский факультет на своем заседании постановил: “Признать Щербакова приват-доцентом как бывшего профессора Новороссийского университета” [7]. В период кратковременного установления советской власти в 1919 г. в Одессе приказом комиссара просвеще-

ния А. И. Щербакова “увольняют от службы в Новороссийском университете и исключают из списков его преподавателей” [8]. Затем в июне этого же года его арестовывает Одесская ЧК.

После того, как в 1919 г. Одесса была занята Добровольческой армией, А. И. Щербаков снова смог работать в университете. Ввиду того, что в этом году трагически погиб заведующий кафедрой врачебной диагностики с пропедевтической клиникой Новороссийского университета и такой же кафедрой Одесских высших женских медицинских курсов Л. И. Усков, в начале 1919-1920 уч. г. Алексею Ивановичу поручают возглавить эти кафедры. В том же 1919 г. в Одессе профессор опубликовал “Очерк целебных минеральных грязей юга России”. В университете и на курсах профессор А. И. Щербаков еще работал в январе 1920 г., но в начале февраля, к моменту окончательного установления советской власти в Одессе, его в городе уже нет [9].

Политический эмигрант А. И. Щербаков поселился в Королевстве сербов, хорватов и словенцев (с 1929 г. Королевство Югославия). Здесь он занимался изучением курортов Югославии. На международных конгрессах по климатологии и бальнеологии в Леоне (1927) и Будапеште (1929) им были сделаны сообщения о гидроминералогических богатствах Югославии и их использовании в лечении. Врачи-беженцы из Российского государства организовали в Королевстве СХС Русско-сербское медицинское общество с центром в Белграде (иногда его называли: Русско-сербское общество врачей). С осени 1920 по весну 1921 г. было проведено 9 научных заседаний общества и сделано 17 научных сообщений. Среди них А. И. Щербакова: “Минеральные воды, климатические станции и морские купания Югославии” и “К вопросу о динамике минеральных вод”. В 1921-1922 г. состоялось уже 13 заседаний, на которых было заслушано 30 сообщений. Одно из заседаний было проведено совместно с Сербским медицинским обществом, на котором был заслушан и доклад А. И. Щербакова “О значении Вырнячкого курорта и о мерах его устроению”. Русская пресса называла профессора А. И. Щербакова “создателем бальнеологического дела в Югославии” (1937).

В своем первом сообщении я, основываясь на данных югославских публикаций, отметил, что А. И. Щербаков был профессором

в Белградском университете [10]. Однако во время своей поездки в 1998 г. в Югославию я не нашел подтверждающих это утверждение материалов.

Скончался А. И. Щербаков в 1944 г.

Примечания:

1. Центральный государственный исторический архив (ЦГИА, Москва). — Ф. 418, оп. 289, д. 426 (О принятии в студенты А. Щербакова).
2. Там же. — Оп. 391, д. 72 (Об экзамене на степень доктора медицины лекаря А. Щербакова).
3. Там же. — Оп. 398, д. 104 (О рассмотрении диссертации на степень доктора медицины лекаря А. Щербакова).
4. Там же. — Оп. 60, д. 262 (О защите лекарем А. Щербаковым диссертации на степень доктора медицины).
5. Там же. — Д. 280 (О принятии А. Щербакова в приват-доценты).
6. Там же. — Оп. 398, д. 45 (О принятии доктора медицины А. Щербакова в приват-доценты).
7. ГАОО. — Ф. 45, оп. 18, д. 623, лл. 50, 56 об. -57, 118, 119 об. -120.
8. Там же. — Оп. 4, д. 1763, лл. 1-3 (приказ опубликован 18 апреля 1919 г. в газете “Известия Одесского Совета рабочих депутатов”).
9. Там же. — Д. 2053, л. 1-8; Ф. Р-2147, оп. 1, д. 71, л. 1об. -2.
10. Васильев К. К. Попечитель Рижского учебного округа, доктор медицины, профессор А. И. Щербаков // Acta medico-historica rigensia. — Riga, 1997. — Vol. 3 (22). — С. 223-227.

Е. А. Радзиховская

Канд. ист. наук, доцент, зав. кафедрой средних веков
Одесского национального университета им. И. И. Мечникова

**ТЕОРЕТИКИ МЕСТНОГО ОБЫЧНОГО ПРАВА
ФРАНЦИИ И ТРАКТАТ МОНТЕСКЬЕ “О ДУХЕ ЗАКОНОВ”
(К вопросу о возможностях изучения правовых
источников теории Ш.-Л. Монтескье
на материалах фондов НБ ОНУ)**

Политико-правовая доктрина Ш.-Л. Монтескье, сформулированная в главном произведении его жизни — “О духе законов...” (Женева, 1748), отделена от нас во времени более чем 250-летним периодом. Вызвавшая в момент появления бурную реакцию и породившая впоследствии множество толкований и подражаний, сегодня она в своих главных положениях считается вполне приемлемой.

Действительно, стержневой момент доктрины Монтескье, постулирующей в качестве необходимого условия политической свободы принцип разделения властей на “три рода” — законодательную, исполнительную и судебную, не вызывает у либеральных теоретиков современного парламентаризма особых возражений [1]. Мысль же Монтескье о том, что высшая исполнительная власть должна быть сосредоточена в руках одного лица, имеющего право останавливать действия законодательной власти, тогда как законодательная власть не должна обладать подобной прерогативой в отношении исполнительной, хотя и является дискуссионной, имеет немало сторонников. Наконец, соображение о необходимости наличия в законодательном собрании двух палат, каждая из которых имела бы “свои отдельные... совещания, свои отдельные интересы и виды” [2] довольно популярно. Более того, в той или иной модификации эти идеи давно осуществлены или осуществляются в ряде совре-

менных государств. Достаточно вспомнить, что теоретические положения “Духа законов” нашли свое наиболее последовательное воплощение в конституции Соединенных Штатов [3].

Изучение “Духа законов”, трактата по сравнительной истории политических и правовых учреждений, чрезвычайно содержательного самого по себе, и весьма, как видим, современного, сегодня может быть интересно во многих аспектах. Мы хотели бы в обратить внимание на один из них, а именно — проблему преемственности концепции Монтескье и теоретических наработок поистине необъятной юридико-политической литературы средневековья и раннего нового времени.

При внимательном прочтении французских изданий “Духа законов”, сохраняющих известные имена древних и нередко забытые — средневековых авторов, а также названия относительно современных мыслителей работ, документальных сборников, его подстрочные и маргинальные ссылки, мы отчетливо прослеживаем эту преемственность по всему тексту “Духа законов”. Впрочем, даже французские издания требуют кропотливой работы со специальной литературой, поскольку мощный гуманитарный субстрат трактата является результатом давно ушедших способов и систем приобретения знаний.

Историко-правовые корни теории Монтескье уходят в античную древность. Многие из интересующих его вопросов рассматривались еще греческими и римскими философами и юристами. Античная традиция отчетливо проступает уже хотя бы в том, что одной из главных юридико-политических категорий его трактата является закон как таковой. Последние античные юристов, использованное в трактате во всей возможной во времена Монтескье полноте, глубоко переосмыслено и обогащено. Мы, однако, опустим античный блок информации труда французского мыслителя. Исследование им категории закона базируется также и на огромном средневековом и современном материале, значительную часть которого составляет законодательство Франции. При этом весьма существенным пластом трактата является переработка разнообразных схолий и комментариев правоведов средневековья, а также трудов юристов раннего нового времени.

Наилучшим образом это резюмировал д’Аламбер: “Монтескье, чтобы проиллюстрировать примерами приложение своих принци-

пов, выбрал два разных народа: римлян, народ самый знаменитый на земле, чья история нас интересует более всего, и французов. Он интересуется лишь частью юриспруденции первого... В отношении же французов он входит в мельчайшие детали происхождения и развития их гражданских законов... Он занимается прежде всего законами феодальными, этой разновидностью управления, которая совершенно была неизвестна античности и которая, возможно, навсегда отомрет в будущих столетиях...” [4].

В отличие от д’Аламбера, многие современники Монтескье, холодно восприняли разделы работы (особенно кн. XXX-XXXI), где сконцентрированы основные результаты его изысканий в области французского права. Его упрекали в том, что он не потрудился “ознакомить читателя с темными путями, которые ведут в ...отдаленные века”, так что “смесь отрывков из законов варваров... темных текстов и глубоких комментариев утомяет самое строгое внимание...”. Текст поэтому требовал дополнительных разъяснений [5]. Но если язык Монтескье, полемизировавшего со средневековыми юристами, переставал быть понятен образованному читателю уже в XVIII в., то еще более в разъяснениях нуждаются, на наш взгляд те, кто знакомится с его трактатом в нынешнее время. Тем более что, в отличие от людей эпохи Просвещения, во многом исповедовавших картезианский подход [6], отвергавший средневековые авторитеты, современным читателям едва ли придет в голову отрицать взаимобусловленность и непрерывность развития категорий гуманитарной культуры.

Сам Монтескье отчетливо понимал органическую связь французской юридической мысли с предшествующей средневековой и не только отечественной, но, подчеркнем это особо, — итальянской: “После того, как около 1137 года были найдены Дигесты Юстиниана, римское право как бы воскресло к новой жизни. В Италии возникли новые школы... Благодаря итальянским ученым право Юстиниана проникло во Францию... Это право встретило некоторое противодействие; тем не менее оно удержалось вопреки отлучениям пап... Людовик Святой старался распространить уважение к нему с помощью сделанных по его распоряжению переводов книг Юстиниана, которые в рукописях хранятся еще в наших библиотеках... Филипп Красивый ввел преподавание законов Юстиниана, но толь-

ко в качестве “писаного разума”, в областях, управляемых обычаями; в тех же областях, в которых действовало римское право, они были приняты как закон” [7].

Уже в первой книге (гл. III. О законах положительных) Монтескье, рассматривая природу международного и гражданского права, охотно использует выводы и терминологию своего старшего современника, блестящего итальянского юрисконсульта и литератора Джан Виченцо Гравини (1664-1718) [8].

Позволим себе здесь небольшое отступление. В тексте “Духа законов” нет упоминаний о творчестве другого выдающегося итальянца, Джамбаттисты Вико (1668-1744). Между тем, сравнительный метод его весьма близок к методу Монтескье. Отсутствие упоминаний о Вико все же не помешало в свое время М. М. Ковалевскому высказать предположение о возможном влиянии Вико на Монтескье. Его пожелание “определить степень влияния” Вико до настоящего времени остается актуальным [9]. Для прояснения этого вопроса представляется, однако, наиболее разумным провести сопоставительный анализ текстов Вико, Гравини и Монтескье. Ведь если сегодня принято считать, что Вико “опосредованно завершил определенную Ренессансом философско-историческую модель” [10] и во многом предопределил главные черты историзма XIX в., то, похоже, что творчество Джан Виченцо Гравини было своеобразным итогом в развитии итальянской правовой мысли. Труд Гравини “О происхождении и прогрессе гражданского права”, несомненно, оказал существенное влияние на воззрения французского мыслителя. Совершенно очевидно, что представления Монтескье о политическом и гражданском состояниях общества имеют своим источником размышления Гравини.

Монтескье исполнил свою задачу в 31 книге, из которых последние четыре являются аналитическим очерком феодального законодательства Франции, которое в его время имело практическое значение, ибо все еще служило основанием тогдашнего государственного и общественного порядка. Объектом пристальнейшего внимания Монтескье являются наиболее авторитетные компиляции местного обычного права Франции (кутюмы), а также труды знаменитых юрисконсультов средневековья.

Особенно интенсивно в трактате использованы “Совет” Пьера

Дефонтена (около 1253 г. исполнявшего функции балыи области Вермандуа), “Установления Людовика Святого” (компиляция, составленная в 1272-1273 гг.), знаменитая кутюма графства Клермон в Бовези Филиппа де Реми, сира Бомануара (1250-1296), а также “Деревенская сумма” правоведа из Турнэ Жана Бутилье (жившего между серединой XIV в. и 1395/6 г.) [11]. При этом Монтескье нередко углубляется в вопросы дипломатики и историко-юридического и выдвигает интересные гипотезы. Достаточно сказать, что текст, традиционно называемый “Установлениями Людовика Святого”, по его предположению, не имел прямого отношения к законодательной деятельности Людовика, а представлял собой компиляцию ординасов этого короля, кутюмы Турени-Анжу и кутюмы Орлеанна. Предположение это вполне подтвердилось позднейшими исследованиями [12].

Развертывая перед читателем картину смены римского и варварского законодательства местными обычаями, Монтескье задается вопросом о причинах этой смены. Из анализа Монтескье явствует, что кутюмы в его представлении были прежде всего дворянским правом. Причину замены кутюмами предшествующих законодательств он видит прежде всего в установлении феодальной раздробленности (Liv. XXVIII, ch. IV, IX), а также в специфических особенностях дворянской идеологии — присущего дворянам понятия о чести и связанного с ним обычаем судебного поединка (Liv. XXVIII, ch. XX, XX-XXVII). Последовавшую за этим смену правовых учреждений, постепенный упадок сеньориальных судов и совершенствование судопроизводства он тесно увязывает с возрождением в Европе римского права (Liv. XXVIII, ch. XLII) и влиянием процедурной практики церковного суда (Liv. XXVIII, ch. XL). Любопытно его объяснение по поводу упадка сеньориальных судов, совершающегося “силой обстоятельств”, при которых “Знание римского права, судебных решений, собраний вновь записанных обычаев” требовало интеллектуальных усилий, на которое “неграмотные дворяне и народ были неспособны” (Liv. XXVIII, ch. XLIII). Это, несомненно, весьма справедливое замечание. В данном случае Монтескье задолго предвосхищает направление, заданное Р. Мандру в рамках школы “Анналов” в 50-е годы XX ст. и известное сегодня множеством интересных работ по истории менталитетов.

Все поименованные выше произведения представлены в фондах Научной библиотеки Одесского национального университета. Как уже нами однажды отмечалось, коллекция старинных юридических памятников и трудов по истории юриспруденции, собранная польским историком права Р. фон Губе и приобретенная в свое время библиотекой, включает богатейший комплекс французских и итальянских книг [13]. Именно к этой коллекции принадлежат отмеченные тексты. Но ими не исчерпывается средневековый фонд Монтеスキе. В “Духе законов” неоднократно цитируются или подвергаются критике множество других авторов XV-XVII вв., в числе которых назовем комментатора Тулузской кутюмы Этьена Офрери, цивилистов Жака Кюжаса, Пьера Питу, Антуана Луазеля, Луи Шарондаса ле Карона, Гийома Бюде, Жака Годфруа, специалиста по уголовному праву Пьера Эйро и др. Труды этих авторов наличествуют в коллекции Губе. Вместе с тем библиотека располагает ценными изданиями собственно “Духа законов”. Особенно важно первое Женевское (цитированное выше) издание, хранящее подстрочники и маргиналии автора.

Внимательный анализ этого текста и сопоставление его со средневековыми источниками позволит гораздо точнее и отчетливее воссоздать картину эволюции европейских политических идей, чем это сделано на сегодня. Задача, естественно, состоит не в том, чтобы “медиевизировать” Монтеские. Ясное представление о характере преемственной связи его идей с воззрениями предшественников дает возможность здраво судить о древнем или вполне средневековом периоде эволюции (или стагнации) этих идей, которые нередко выдвигаются в качестве новых практиками от политологии и юриспруденции. А это, в свою очередь, заставляет задуматься об их адекватности современным реалиям.

Примечания:

1. Этому принципу посвящена, как известно, глава VI книги XI трактата Монтеские, полное наименование которого мы приводим по первому его изданию: Ch.-L. Montesquieu. De l'esprit des loix ou du rapport que les lois doivent avoir avec la constitution de chaque gouvernement, les moeurs, le climat, la religion, le commerce etc., à quoi l'auteur a ajouté des recherches sur les Loix romaines touchant les successions, sur les Loix françoises, et les Loix féodales. — Genève: Baillot et fils, 1748. — Liv. XI, ch. VI. Заслуга

- Монтеские в теоретической разработке означенного принципа подчеркнута еще д'Аламбером во вступительной статье к “Духу законов”. D'Alembert. Analyse de l'Esprit des Loix, par d'Alembert — dans: Oeuvres complètes de Montesquieu. — Paris: Crapelet, MDCCC. XVI. — T. I-IV; T. I. — P. IXXVII.
2. Ch.-L. Montesquieu. De l'esprit des loix... — Op. cit. supra. — Liv. XI, ch. VI. — P. 160.
 3. На этот факт в русской историографии указывали известные исследователи В. Герье и М. Ковалевский (См.: Герье В. И. Монтеские//Энцикл. словарь/Изд. Ф. Брокгауз, И. Ефрон. — С. Пб., 1896. — Т. 19. — С. 804-809; Ковалевский М. М. Вступительная статья к русскому изданию “Духа законов”/В пер. А. Г. Горнфельда. — С. Пб.: Изд. Л. Ф. Пантелеева, 1900. — С. II).
 4. D'Alembert. Analyse de l'Esprit des Loix... — P. IXXVIX-XC.
 5. Цит. по: Дух законов. — С. Пб., 1900. — С. 592, (1). Переводчик в данном случае комментирует оценку Гара, изложенную в “Mercure de France du 6 Aout 1784”.
 6. Бобкова М. С. Историческое знание в XV-XVIII вв. — М., 2001. — С. 14-15.
 7. Ch.-L. Montesquieu. Op. cit. — Liv. XXXVIII, ch. XLII.
 8. Ibid. — Liv. I, ch. III. Текст трактата Дж. В. Гравины (никак не отмеченный справками ни в одном из приведенных выше русских изданий) имеется в фондах университетской библиотеки. — Cf. Gravina G.-V. De ortu et progressu iuris civilis. — Napoli, 1701-1713.
 9. См. вступительную статью М. М. Ковалевского к русскому изданию “Духа законов” в переводе А. Г. Горнфельда, с. XIII.
 10. Бобкова М. С. Историческое знание... — С. 76.
 11. Fontaines Pierre de. Conseil/Ed. Marnier. — P., 1846; Viollet P. Les Etablissements de Saint Louis: 4 vols. — P., 1881; Thaumassière Th. de la. La coutume de Beauvois par Beaumanoir. — Bourges, 1690; Boutiller Jean. Le grand coutumier et pratique du droit civil et canon observe en France: Edition nouvelle, illustrée de Commentaires, Annotations etc par L. Charondas le Caron. — P., 1651.
 12. Историко-правовые исследования XIX в. подтвердили это предположение и принесли более точную датировку означенной компиляции. Cf. Viollet P. Histoire du droit civil français. — P., 1905. — P. 197-200.
 13. Радзиховская Е. А. Памятники правовой мысли в библиотеке Одесского национального университета из коллекции сенатора Р. Губе//Именной коллекції професорів Одеського (Новоросійського) університету в Науковій бібліотеці ОНУ — національне надбання держави: Матеріали наук.-практ. конф. Одеса, 25-26 квіт. 2000 р. — Одеса, 2001. — С. 32-36.

Е. В. Полевщикова

Зав. отделом редкой книги Научной библиотеки ОНУ,
кандидат исторических наук

О НАЧАЛЬНОМ ЭТАПЕ ФОРМИРОВАНИЯ КОЛЛЕКЦИИ СТАРОПЕЧАТНЫХ ИЗДАНИЙ В ФОНДАХ НАУЧНОЙ БИБЛИОТЕКИ ОНУ им. И. И. МЕЧНИКОВА

Формирование коллекции старопечатных изданий Научной библиотеки ОНУ им. И. И. Мечникова началось в ранний, «лицейский» период библиотеки. В фондах библиотеки Ришельевского лицея было немало раритетов, в том числе около 30 изданий XVI века. Среди них отметим несколько лионских изданий «Свода гражданского права» Юстиниана, труды по каноническому праву, сочинения античных авторов, знаменитое издание Корана, подготовленное Теодором Библиандером при участии Ф. Меланхтона (Базель, 1543), «Каталог античных законов» сподвижника Эразма Роттердамского швейцарского юриста У. Засия в парижском издании 1578 г., «Новый греко-латинский лексикон» немецкого филолога И. Скапулы (Базель, 1580), «20 книг естественной магии» итальянского физика и астролога Дж. В. Порты (Франкфурт, 1591), сочинение флорентийского медика и философа П. Муни «Размышление о природе вина, его различных видах и его правильном использовании» (Флоренция, 1596).

Таким образом, основу собрания старопечатных изданий составили книги по праву, филологии, естественным наукам, выпущенные в Лионе, Базеле, Франкфурте-на-Майне, Париже, Флоренции. Владельческие записи на многих из них свидетельствуют о том, что часть изданий ранее принадлежала библиотеке иезуитского коллегиума в Вильно.

Осенью 1864 г. выдающийся славист, член-корреспондент Российской Академии наук Виктор Иванович Григорович (1815-1876), осмотрев библиотеку Ришельевского лицея, передал в дар будущему университету свое собрание книг по славянской филологии (650 названий в 761 томе) [1]. Это дарение стало основой личного фонда В. И. Григоровича, хранящегося в Научной библиотеке ОНУ им. И. И. Мечникова.

Среди старопечатных изданий, подаренных В. И. Григоровичем,

назовем сочинение авторитетного немецкого филолога и историка М. Крузиуса «Восемь книг Турко-Греции» (Базель, 1584). Замечательным образом отечественного книгопечатания XVII в. является второе издание «Лексикона» Памвы Беринды («Лексикон Славенороссийский (имен толкование) всечестным отцем, кир Памвою Бериндою... агромаженный») (Кутейн, 1653). В фонде В. И. Григоровича представлен важнейший памятник русского законодательства — Уложение царя Алексея Михайловича 1649 г. (книга с владельческой записью В. И. Григоровича). Примером редкой книги Петровской эпохи, изданной в дореформенный период, является «Алфавитарь рекше букварь славенскими, греческими, римскими письмены учитися хотящим...», изданный Федором Поликарповым в 1701 г. Среди первых изданий гражданского шрифта из библиотеки В. И. Григоровича выделим также редкую книгу по геометрии «Приемы циркуля и линейки, или Избраннейшее начало во математических искусствах», переведенную с немецкого языка Яковом Брюссом (Москва, 1709) с множеством рисунков и гравюр.

Рассмотрим, как происходило формирование коллекции редких и ценных изданий в фундаментальной библиотеке Новороссийского университета в 1865-1869 гг., то есть за первые 5 лет его существования. Таким образом, мы не обращаемся к раритетам наиболее престижных и знаменитых личных книжных собраний (библиотекам семьи Воронцовых, А. Г. Строганова, Н. К. Шильдера), поступивших в библиотеку значительно позднее, в конце XIX — начале XX вв.

Когда 1 мая 1865 г. университет принял библиотеку Ришельевского лицея, она заключала в себе 11 298 названий книг (28 505 томов).

С первых дней существования библиотеки встал вопрос о пополнении ее фондов. Об интенсивности поступлений свидетельствует тот факт, что за первое пятилетие существования Новороссийского университета фонды библиотеки увеличились более чем в 2 раза: к 1 января 1870 г. они насчитывали 28 723 названия в 58 108 томах [2].

Главным источником для приобретения книг была штатная сумма в 4500 руб. в год, но на библиотеку всегда отпускались деньги из остатков сумм на личный состав, так как в среднем расход на приобретение книг и журналов был около 9 500 р. в год. Так, в конце

1865 г. на эти цели было отпущено около 25 000 р. Лишь при таких условиях были возможны значительные приобретения фонда библиотеки в виде книг, рукописей, карт и т. д.

Укажем наиболее интересные приобретения университета через комиссионеров: сочинения по истории Польши, Германии, изданные в XVI-XVII веках; прижизненное издание трудов великого чешского педагога XVII в. Яна Амоса Коменского (*Pansophiae prodromus, et Conlatium Pansophicorum Dilucidatio*. — Leyden, 1644); итальянские издания XVI-XVII в. по истории Рима (выписаны через Дейбнера); работы знаменитого анатома, физиолога, ботаника и физика Марчелло Мальпиги, изданные в XVII в. (куплены у книгопродавца из Франкфурта Бера); сочинения Эразма Роттердамского, вышедшие в свет в Базеле в 1522 г. (куплены у берлинского книготорговца Кальвари в 1869 г.) и т. д.

Комплектованием библиотеки ведали представители кафедр университета, которые уделяли большое внимание пополнению фонда отечественной и зарубежной литературой по всем отраслям знания. В состав библиотечной комиссии выбирались ведущие профессора-специалисты с разных факультетов: славист В. И. Григорович, юрист А. М. Богдановский, зоолог И. А. Маркузен, философ Р. В. Орбинский, филолог Ф. А. Струве и др. Ряд профессоров, официально не входивших в библиотечную комиссию, также принимали деятельное участие в вопросах комплектования: И. И. Мечников, славист А. А. Кочубинский, юрист Ф. И. Леонтович, историк Ф. К. Брун и др. Совет университета постоянно поручал профессорам, выезжавшим в другие города и за границу, изучать там библиотечное дело [3].

Огромное значение имело включение в состав библиотеки целого ряда отдельных книжных коллекций, некоторые из них были куплены, а другие принесены университету в дар.

В день открытия университета 1 мая 1865 г. В. И. Григоровичем были подарены рукописи XI-XVIII в. и старопечатные книги (всего 60 ед.) [4].

Тогда же университетское книжное собрание обогатилось инакунабулой, подаренной библиотеке известным историком, директором Ришельевского лицея и вице-президентом Одесского общества истории и древностей Николаем Никифоровичем Мурза-

квичем (1806-1883). Сочинение по астрономии Гигина, изданное в Венеции в 1485 г. (*Huginus. Poeticum astronomicum liber. — Venetiis, 1485*), иллюстрировано изображениями небесных тел, созвездий и планет. На вставленном листе надпись: "Императорскому Новороссийскому университету. Николай Мурзакевич. 1-го мая 1865 г." [5].

Первым важным по своему значению и объему книжным приобретением была библиотека известного профессора-слависта и этнографа Андрея Кухарского (1795-1862), купленная у его вдовы за 5500 руб. в 1865 г. Библиотека включала в себя 2476 названий книг в 3233 т., 333 названия книг и атласов в 1282 листах и 10 рукописей в 10 томах. По отзыву В. И. Григоровича, библиотека эта заключала в себе богатое собрание карт и книг по истории, этнографии и филологии, особенно славянской. Украшением коллекции была первая южнославянская книга, напечатанная латиницей — первое издание чтения Евангелия и Апостола на весь церковный год в римско-католическом миссале в переводе с латинского на так называемое чакавское наречие сербо-хорватского языка брата Бернардина из г. Спалато (Сплита) (*Euangelia et epistolae per anni circulum lingua illyrica emendata per fratrem Bernardinum Spalatensem. — Venetiis, 1495*) [6]. Этот драгоценный экземпляр редчайшего издания А. Кухарский нашел во время своего путешествия по Далмации в 1829 г. на Кварнерских островах [7].

Кроме лексиконов, грамматик (примером может служить "Чешская грамматика" Каспара Простиевского, изданная в 1533 г.), в библиотеке А. Кухарского находились редкие материалы для изучения южных и западных славян, такие, как сочинение известного польского богослова, публициста и историка, прозванного польским Демосфеном, Станислава Оржеховского "Надгробная речь, произнесенная Станиславом Ориховием, русином, польским рыцарем на погребении Сигизмунда Ягеллона, короля Польского" (Краков, 1548).

Среди книг профессора Кухарского были как сочинения античных авторов (Гомера, Лукиана, Диогена Лаэртского, Плутарха, Геродота), так и авторов итальянского Возрождения (например, "Освобожденный Иерусалим" Торквато Тассо) в изданиях XVI в.

Большой библиографической редкостью является "Карманый словарь иностранных слов, вошедших в состав русского языка", из-

данный Н. Кириловым (С. Пб., 1845). Активное участие в его составлении принимал известный социалист-утопист Буташевич-Петрашевский. Усмотрев в словаре пропаганду идей утопического социализма, правительство распорядилось об уничтожении издания [8].

В подаренной университету в 1865 г. библиотеке статского советника Свиридова (около 500 ед.) следует отметить большого раздела по медицине, содержащий в том числе издания XVII в. Ряд ценных книг находился в коллекции (более 2 000 ед.), купленной у доцента П. Н. Полевого в 1866 г. Генерал А. Иваницкий передал библиотеке редкую книгу "Учение и хитрость ратного строя пехотных людей" с многочисленными гравюрами на меди (М., 1647). В 1867 г. университет получил дар надворного советника Петровского, присланный Императорской публичной библиотекой (издания XVII-XVIII вв.). Тогда же за 500 руб. было приобретено книжное собрание профессора Билярского. Совет попечителей странноприимного дома Таранова-Белозерова в Симферополе передал университетской библиотеке 22 рукописи XVII-XVIII в. В коллекции, подаренной Неустроевым (1869), имелись издания XVII в.

Вскоре после преобразования лицея в университет последовало обращение к другим учебным заведениям и научным учреждениям с просьбой о передаче ему дублетов из книгохранилищ других библиотек. В первые же годы своего существования библиотека Новороссийского университета получила в дар значительное число правительственных изданий, а также изданий различных учреждений и обществ. В 1867 г. был получен дар от Московского университета (более 200 названий, среди них издания XVI-XVII вв., в том числе палеотип — сочинение Альберта Великого по минералогии (Аугсбург, 1519).

Фонды библиотеки пополнились дарами, поступившими от Киевского университета (издания XVII в.), императорской Академии наук (более 300 ед.; русские и иностранные издания XVIII в. по различным отраслям знания), Пулковской обсерватории.

В 1868 г. библиотека приобрела ценную коллекцию старинных изданий из собрания известного историка и юриста сенатора Р. М. Губе. Ромуальд Михайлович Губе (1803-1890) — польский историк-юрист, уроженец Варшавы. Преподавал в Варшавском университете историю римского, немецкого и французского права, после

чего стал ординарным профессором канонического и уголовного права. После закрытия Варшавского университета он был вызван в Санкт-Петербург, где участвовал в работе по ревизии различных законодательных положений, а также читал ряд курсов в университете. С 1856 по 1861 г. председательствовал в кодификационной комиссии Царства Польского, а затем был членом совета этой части Российской империи. После упразднения этих учреждений в 1867 г. был оставлен в звании сенатора, которое имел с 1850 г. В 1877 г. был назначен членом Государственного Совета, где присутствовал до 1882 г. в департаментах духовных и гражданских дел.

Р. М. Губе был автором ряда оригинальных трудов по истории славянского (в частности, польского, русского), бургундского, итальянского права, исследовал историю рецепции римского и византийского права у славян. Он был блестящим знатоком источников права, собиравшим их на протяжении 40 лет. К моменту покупки коллекции Новороссийским университетом коллекция Р. М. Губе превышала 10 тыс. томов и получила самую высокую оценку ведущих европейских правоведов. Так, французский историк права Баскль де Лагрез писал о библиотеке Губе: "В наши дни сделана попытка составить полную коллекцию законов, регламентов, статутов всех веков и всех стран мира. Эта грандиозная идея принадлежит России. Сенатор Губе объехал самые отдаленные страны в поисках законодательных памятников старых и современных" [9].

В протоколе заседания Совета Новороссийского университета 17 января 1868 г. отмечалось, что "библиотека сенатора Губе главным образом состоит из источников права, собранных в системе и в возможной полноте, а в университетской библиотеке отдел этот едва существует, поэтому факультет полагает, что приобретение этой библиотеки было бы чрезвычайно полезно для его интересов..." [10]. На вакационное время 1868 г. для осмотра этой коллекции был отправлен экстраординарный профессор университета, впоследствии видный специалист по истории государства и права Ф. И. Леонтович. В своем отчете, представленном на заседании Совета университета 19 августа 1868 г., он, в частности, указал: "Библиотека г. сенатора фон-Губе представляет замечательное по своей полноте и богатству собрание законодательных памятников и важнейших исследований по истории и системе законодательства различных на-

родов древних и новых. Памятники составляют существенную часть библиотеки; найдется очень много памятников редких и старых изданий. Кроме печатных сборников, есть значительное количество старых рукописных памятников, составляющих теперь большую библиографическую редкость [...]. Сохранена библиотека как нельзя лучше”.

Окончательная цена, которую установил Р. М. Губе за свою коллекцию, составила 19 000 руб. Осенью 1868 г. было получено разрешение употребить остаток от содержания университета в 1868 г. на покупку библиотеки сенатора Губе и другие расходы, связанные с транспортировкой коллекции из Варшавы в Одессу [11]. 23 декабря 1868 г. необходимая сумма была выслана в Варшаву [12]. В конце ноября 1868 г. профессор Леонтович был командирован в Варшаву для приема библиотеки фон-Губе. В начале 1869 г. фонды университетской библиотеки обогатились этим уникальным собранием (6085 названий в 8098 т.) В 1870 г. Р. М. Губе, оставивший у себя часть книг по польскому законодательству, прислал еще 2 сочинения. Таким образом, новое поступление насчитывало 8100 томов (небольшая часть коллекции, в том числе — 30 инкунабулов юридического содержания, хранится в настоящее время в фондах Одесской государственной научной библиотеки им. М. Горького) [13].

Размещение этого собрания тянулось довольно долго и потребовало переделки в помещениях. Коллекция сенатора Губе влилась в общий фонд университетской библиотеки и пополнила соответствующие разделы юридической литературы. В настоящее время в Научной библиотеке ОНУ начата работа по реконструкции этой “рассеянной” коллекции и воссозданию ее на информационном уровне.

Среди правовых памятников средневековой эпохи, представленных в коллекции, — собрания кодексов Юстиниана, официальные тексты обычного права, ордонансы королей и крупных феодальных властителей, а также труды виднейших правоведов средневековья Аккурция, Бальдо де Убальдо, Альциата и др. Представлены издания более чем на 10 языках [14].

Огромный интерес представляют законодательные документы различных городов и областей Италии, изданные в XVI в. Особую ценность имеют палеотипы, напечатанные в типографиях небольших городков и местечек Италии. В библиотеке Р. М. Губе немало

книг, изданных знаменитой фирмой Джунта, в том числе сочинения средневекового юриста перуджинца Бальдо де Убальдо. Показательно, однако, присутствие лишь одной альдины (“Постановления и привилегии Патриархата и Квира венецианцев”, изданные в 1587 г.): составитель коллекции руководствовался не библиофильскими, а исключительно академическими интересами.

Немецкая книга представлена законодательными документами отдельных германских земель (Саксонии, Баварии, Вюртемберга, Пфальца и т. д.) и немецких городов, а также сочинениями наиболее авторитетных правоведов средневековья и нового времени. Назовем такие важнейшие памятники феодального права, как “Мирское зеркало” У. Тенглера, представленное в двух изданиях (Страсбург, 1510; Аугсбург, 1512), а также “Саксонское зеркало” (Лейпциг, 1595). Кроме того, отметим пособие по риторике, изданное в Аугсбурге в 1501 г., “Образцы и немецкая риторика. Как должно писать письма и говорить речи”.

Уникален конволют, в котором переплетены указы испанских королей Фердинанда II Католического, Карла V и Филиппа II, а также отдельные постановления Кортесов. Это 15 документов, опубликованных в 1510-1586 гг. на каталонском и испанском языках, а также 2 документа, относящиеся к концу XV века.

Французская книга представлена здесь изданиями по гражданскому и каноническому праву, выпущенными в ведущих центрах книгопечатания страны лучшими печатниками своего времени: Этьенами, Ж. Пети, Анжелъе и др. в Париже, Венсенами и Фреллонами в Лионе. Это, прежде всего, сборники обычного права (кутюмы) с комментариями, ордонансы, постановления. К книжным редкостям из коллекции Р. М. Губе, увидевшим свет в провинции, можно отнести законодательные документы, изданные в Шамбери печатником Клодом Помаром, а также ордонансы города Меца (Мец, 1565).

Значительной редкостью для наших книгохранилищ являются английские и скандинавские издания XVI в., представленные в коллекции: “Введение в книгу всех законов Англии” (Лондон, 1546), краткий справочник по правведению английского юриста XVI в. Р. Брука (Лондон, 1573), сборник законов датского острова Зеландии (Sialants), изданные в Копенгагене в 1576 г.

В славянском отделе выделяются источники по чешскому и южнославянскому праву. Среди них “Земское уложение”, напечатанное в 1530 г. в Старом граде Пражском. Это компиляция записей из так называемых “Земских досок” — книг, в которые заносились решения суда и постановления сеймов. Библиографической редкостью является свод положений, извлеченных из Земского уложения 1564 г., подготовленный “магистром Павлом Христианом из Колдина на Мартиницах, канцлером Старого града Пражского”, напечатанный в 1583 г.

В последнее время мы довольно интенсивно работаем с этим замечательным собранием. Так, в ходе подготовки аннотированного указателя “Італійська книга епохи Відродження у фондах Наукової бібліотеки Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова” (Упорядник Є. Савельєва. — Одеса, 2001) и проспекта редких и ценных французских изданий в фондах нашей библиотеки (“Рідкісні французькі видання XVI-XVIII ст. в зібраннях Наукової бібліотеки Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова” /Упорядник О. В. Полевщикова. — Одеса, 2000) сотрудники отдела редкой книги совместно с преподавателями кафедры средних веков ОНУ (зав. кафедрой Е. А. Радзиховская) убедились в ценности этой коллекции, во многом уникальной. Начата работа над базой данных изданий XVI-XVII вв., готовится к публикации каталог изданий XVI в. в фондах Научной библиотеки Одесского университета.

В ходе формирования фондов библиотеки основополагающими были академические и учебные задачи, что предопределило состав университетского собрания старопечатных изданий: здесь доминируют издания по юридическим наукам, сочинения античных авторов, работы по истории; представлены также труды по математике, языкознанию, политическим и естественным наукам, военному делу, медицине и т. д.

Таким образом, 1865-1869 гг. были важным этапом на пути превращения сравнительно небольшой библиотеки Ришельевского лицея в полноценную динамично развивающуюся университетскую библиотеку с богатым собранием редких и ценных изданий. В этом первостепенную роль сыграли инициативность, компетентность, энтузиазм и, прежде всего, высокий интеллектуальный и профессио-

нальный уровень профессорско-преподавательского состава Новороссийского университета, в полной мере осознававшего значимость библиотеки для достижения и поддержания должного академического уровня университета и превращения его в солидный научный центр.

Примечания:

1. Маркевич А. И. Двадцатипятилетие императорского Новороссийского университета. — Одесса, 1890. — С. 126-127.
2. Маркевич А. И. Указ. соч. — С. 590.
3. Історія Одеського університету за 100 років. — К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1968. — С. 414.
4. Впоследствии они были приобретены Публичным и Румянцевским музеями в Москве. Часть рукописей в настоящее время хранится в отделе редких книг и рукописей Одесской государственной научной библиотеки им. М. Горького.
5. В настоящее время хранится в фондах Отдела редких книг Одесской государственной научной библиотеки им. М. Горького (VI/23667).
6. Фаас І. Я. Інкунабулі Центральної наукової бібліотеки м. Одеси // Праці Центр. наук. б-ки м. Одеси. — Одеса, 1927. — С. 12.
7. Там же. В настоящее время хранится в фондах Отдела редких книг Одесской государственной научной библиотеки им. М. Горького (I/7867).
8. Наукова бібліотека Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова: Путівник /Упор. Т. З. Ходжаш. — Одеса, 1959. — С. 56-57. Машинописная рукопись статьи об этом ценном издании была подготовлена в свое время сотрудником Научной библиотеки ОГУ А. К. Папасираки и хранится в отделе рукописей и редких книг библиотеки.
9. Цит. по: Фаас І. Я. Указ. соч. — С. 5.
10. Протоколы заседаний Совета императорского Новороссийского университета. Заседание 17 января 1868 г. — С. 3-5.
11. ГАОО. — Ф. 45, оп. 11, д. 34.
12. Там же. — Оп. 12, д. 1261, л. 49.
13. См.: Фаас І. Я. Указ. соч. — С. 7-24.
14. Отчет проф. Леонтовича об осмотре библиотеки г. сенатора Ромуальда фон-Губе // Протоколы заседаний Совета имп. Новорос. ун-та. Заседание 19 авг. 1868 г. Приложение. — [Одесса, 1868]. — №3. — С. 45.

С. В. Савельєва

Головний бібліограф Наукової бібліотеки
Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова

ВИВЧЕННЯ ІМЕННИХ ФОНДІВ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Одна з особливостей Наукової бібліотеки Одеського національного університету — наявність в ній іменних колекцій або іменних фондів. Це колишні приватні книжкові зібрання, які зберігаються у тому вигляді, в якому потрапили до бібліотеки. Зараз таких іменних колекцій дев'ять, п'ять з них були подаровані або віддані університетові у спадок.

Колись ті бібліотеки належали визначним вченим, видатним політичним діячам. Кожна з них потребує докладного вивчення і певні кроки в цьому напрямку вже зроблені.

Перша за часом надходження — бібліотека професора В. І. Григоровича (1864). Перший опис книжок цієї бібліотеки знаходимо в книзі “Каталог библиотеки императорского Новороссийского университета”. Т. 1/ Изд. под набл. С. П. Ярошенко, А. А. Кочубинского. — Одесса, 1878-1884. — С. 619-642. — Отдел по славянской филологии проф. В. И. Григоровича.

Книжки описані в тому порядку, в якому вони стоять на полицях. Це те, що ми — бібліотекарі, бібліографи — називаємо топографічним каталогом.

Бібліографія праць самого В. І. Григоровича: Петровский Н. М. Библиографический список печатных трудов В. И. Григоровича // ИОРЯС. — 1915. — Т. 19, кн. 3; Петрунь Ф. Е. К библиографии печатных трудов В. И. Григоровича.

В Працях ОДУ (зб. філологічного факультету. — 1953. — Т. 3) надруковано роботу М. В. Павлюка і М. І. Кириченко “Бібліографія праць про життя і діяльність професора Одеського (Новоросійського) університету В. І. Григоровича”. Пізніше, у 1991 р., Науковою бібліотекою університету видано бібліографічний покажчик праць В. І. Григоровича (Упор. М. Гройсман, ред. В. Самодурова). В цьому ж 1991 р. з нагоди 175-річчя з дня народження В. І. Григоровича університет проводив обласні наукові читання. Серед представлених доповідей була така: “Книжный фонд В. И. Григоровича

в библиотеке Одесского университета”. Автори — професор А. К. Смольська і доцент Т. П. Романова.

Бібліотека графів, а потім князів Воронцових до фондів університетської бібліотеки надійшла у 1884-1885 рр. за заповітом останнього з трьох її власників — Семена Михайловича Воронцова. Описувалася (каталогізувалася) протягом кількох років. Закінчено цей процес у грудні 1898 р. Її обсяг — 52 801 од. А писали про цю бібліотеку тоді, коли вона ще не була університетською, причому писали у віршах. У 1837 р. Іван Бороздна видає книжку “Поэтические очерки Украины, Одессы и Крыма. Письма в стихах”. Зміст навіяно враженнями від подорожі автора по цих місцях у 1834 р. У листі шостому є рядки, присвячені палацу Воронцових на Приморському бульварі і Воронцовській бібліотеці:

Средь этих роскоши вместилищ
Не меньше увлекают взор
Сокровища книгохранилищ,
Где для души такой простор,
Где все века и все народы,
Где жизнь умов и ход природы
Как в зеркале отражены
И навсегда сбережены
От безотрадного забвенья
Во славу муз и просвещенья (с. 89).

Як бачимо, автор зумів дати характеристику бібліотеці — за бібліотечною термінологією бібліотека Воронцових за своїм змістом універсальна —

... все века и все народы,
... жизнь умов и ход природы...

Потім про цю бібліотеку писали вже прозою. Кілька сторінок присвячено їй у путівнику: Наукова бібліотека Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова / Упор. Т. З. Ходжаши; Ред. М. В. Павлюк. — Одеса, 1959. — С. 58-61. Писалися оглядові статті, автори яких прагнули дати загальний огляд, загальну характеристику Воронцовського фонду. Як от: Папаспираки А. К., Кириченко М. И. Воронцовский фонд Научной библиотеки Одесского государственного университета. — Одесса, 1967. — 45 с. (доповідь, зробле-

но на ювілейній звітній науковій університетській конференції і надруковано в тезах доповідей); Бондаренко П. М. Библиотека Воронцовых — жемчужина книжных собраний Одессы // Літ.-мистецька Одеса II половини XIX ст.: Тези доповідей. — Одеса, 1992. — С. 11-12; Фельдман В. С., Бондаренко П. М. Библиотека Воронцовых в Одесском университете // Альманах библиофила. — М., 1981. — С. 98-109. Були дослідження окремих тем, що розглядалися на базі вивчення Воронцовського фонду, як от: Бондаренко П. М., Фельдман В. С. Материали по истории Англии и Британской колониальной империи в Научной библиотеке Одесского госуниверситета им. И. И. Мечникова // Проблемы британской истории. — М., 1978. — С. 215-219.

У 1992 р. виходить книжка професора Й. М. Шкляка “Сокровища семьи Воронцовых” (Одеса: ОПИ, 1992. — 116 с.). В ній на початку 3 глави “Их мысли не теснит цензурная расправа” (с. 49-56) дано загальний огляд бібліотеки Воронцових в Одесі. Наведено спогади М. М. Мурзакевича: “Независимо от многих библиотек, бывших у него (М. С. Воронцова. — Е. С.) — в С.-Петербурге, Москве, Мошнах (Киев. губ.) и Алушке, в Одессе была главная: она состояла из сочинений по политической экономии, географии, статистике и путешествий, новейших, частью на английском языке, но более на французском” (Русская старина. — 1887. — Т. 54, № 4. — С. 143).

Фонд Строганова — одеська бібліотека губернатора Новоросійського краю графа Олександра Григоровича Строганова — також досліджувався, але значно менше, ніж бібліотека Воронцових. Перш за все згадаймо роботу: Вайнштейн О. Збірка гр. О. Строганова в Головній бібліотеці Вищої школи м. Одеси // Вісник бібліологічних вістей. — 1925. — № 1/2. — С. 123-125. В цій роботі дається огляд 24 документів, які стосуються історії України і інших місцевостей колишньої Російської імперії.

З пізніших досліджень можна назвати такі оглядові статті: Паспиряки А. К. Фонд А. Г. Строганова в Научной библиотеке Одесского государственного университета // Тези доповідей на 22-й звіт. конф. Одес. держ. ун-ту: Гуман. науки. — К., 1967; Фельдман В. С. Первый вечный гражданин Одессы: [А. Г. Строганов] // Тезисы 20-й обл. ист.-краевед. науч.-практ. конф., посвящ. 200-летию ос-

нования Одессы и 25-летию создания Укр. о-ва охраны памятников истории и культуры. — Одесса, 1991. — С. 208-209.

Фонд историка М. К. Шильдера. Друкованих праць про нього немає. Написана у 1987 р. оглядова стаття Є. В. Савельєвої і П. М. Бондаренка “Фонд Н. К. Шильдера в Научной библиотеке Одесского университета” у 1997 р. надіслана була до С.-Петербургу на запрошення до участі у конференції “Дары — дополнительный источник пополнения библиотечного фонда”, яка мала відбутися у 1998 р. в Російській національній бібліотеці, директором якої був колись М. К. Шильдер. Але відомостей про друкування цієї статті ми не маємо.

Невеличкий за розміром фонд аматора українського театру М. В. Терещенка (176 одиниць) було оглянуто у статті: Савельєва Є. Драматургічний фонд Наукової бібліотеки Одеського університету // Побратими Укр. Театру Корифеї: Тези доповідей і повідомлень регіон. наук.-творч. конф. — Одеса, 1990. — С. 51-54.

Оглядові статті про інші іменні фонди: Савельєва Є. Фонд професора Лупанова // Одес. ун-т. — 1995. — 13 верес.; Губарь О. Фонд Петруня [в НВ ОГУ] // Веч. Одесса. — 1984. — 3 нояб.

Ще у 1981 р. Науковою бібліотекою видано бібліографічний покажчик: Федор Евстафьевич Петрунь (1894-1963) / Упор. В. Самодурова; Наук. ред. і авт. вступ. ст. Ю. Амброс.

Наступний етап вивчення (розкриття) іменних фондів — створення бібліографічних покажчиків. Перший з них “Українська книга в іменних фондах Наукової бібліотеки Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова” — видано у 1999 р. Цьому передувала велика робота авторського колективу: працювали над виданням співробітники відділу рідкісних книжок — О. В. Полевщикова і Є. В. Савельєва, бібліографічного відділу — І. В. Шепельська, редагували М. О. Подрезова і В. В. Самодурова. Роботу розпочали у 1995 р.

Саме в цей час перед найбільшими бібліотеками України поставало завдання — взяти участь у створенні національної бібліографії (маємо на увазі бібліографію ретроспективну). Чіткі принципи відбору літератури, що повинна бути зареєстрована в українському національному репертуарі, визначені в теоретичних працях фахівців Інституту книги Національної бібліотеки України

ім. В. І. Вернадського, зокрема: Омельчук В. Національна бібліографія України // Бібліот. вісн. — 1995. — № 5. — С. 1-13; Його ж. Україномовна книга (1798-1916). — К., 1996. — Вип. 1. — С. I-XXXVI (вступ). Існують чотири основні принципи відбору: 1) Твори друку, видані українською мовою, незалежно від місця видання; 2) Твори друку всіма мовами, видані на території сучасної України; 3) Твори друку про Україну та її народ, видані в усьому світі всіма мовами; 4) Твори друку, авторами яких є українці, українські установи, заклади та організації, видані в усьому світі всіма мовами, незалежно від їх змісту. Отже, принципи обліку літератури — мовний, територіальний і комплексний.

Наслідком п'ятирічної роботи і є цей значний за розміром бібліографічний покажчик майже на дві з половиною тисячі назв (2423 позицій). На самому початку роботи бентежило питання, чи варто шукати українознавчі книжки в бібліотеках таких вельможних власників, як князі Воронцови чи граф Строганов. Адже для них не існувало саме поняття “Україна”, тільки — “Малоросія” або “Новоросія”. Але сумлінні державні діячі, проживаючи на цих землях, керуючи їх життям, не могли не зацікавитися їх історією, економічним становищем, мовою, культурою і т. ін.

Покажчик “Українська книга в іменних фондах Наукової бібліотеки Одеського університету” був урочисто презентований на 4-му Міжнародному конгресі українців і здобув тут високу оцінку. Так само високо оцінений був він і серед широких кіл громадськості, науковців, студентів. Це дає нам підстави вважати його одним з кроків на шляхах до створення національної бібліографії України.

З високої трибуни Конгресу прозвучало дві доповіді, написані за матеріалами іменних фондів: Полевщикова О. Україна на сторінках західноєвропейської преси кінця XVII—початку XVIII ст. (за матеріалами Воронцовського фонду)// Четвертий Міжнародний конгрес українців: Одеса, 26-29 серпня 1999 р.: Доповіді та повідомлення. Південь України. Одеса. — Одеса, 1999. — С. 229-236; Подрезова М. Описи подорожей XVIII — першої половини XIX ст. по Україні в іменних фондах Наукової бібліотеки ОДУ ім. І. І. Мечникова // Там само. — С. 414-421.

Обидві роботи не тільки допомагають розкриттю іменних фондів, але й сприяють вивченню історії України. В них привертється

увага до іноземних джерел, в яких ця історія видбита по краплинах, але збирання цих краплин дає цікаві і значні наслідки для всього українознавства.

У квітні 2000 р. в Науковій бібліотеці університету було проведено науково-практичну конференцію “Іменні колекції професорів Одеського (Новоросійського) університету в Науковій бібліотеці ОНУ — національне надбання держави”. Протягом двох днів було заслухано 15 доповідей, більша частина яких присвячена іменним фондам НВ ОНУ. Надруковано тези доповідей. У виступах ректора університету професора В. А. Сминтини і директора Наукової бібліотеки М. О. Подрезової дано загальний огляд іменних колекцій і визначене місце серед них особистих бібліотек університетських професорів. Вперше дано огляди бібліотек професора А. Г. Готалова-Готліба (О. О. Вовкова), краєзнавця Ф. С. Петруня (Ю. А. Амброз, В. Ф. Петрунь), професора С. П. Ільйова (О. К. Соболевська, Н. В. Сподарець, Г. Д. Зленко). В роботі О. О. Радзиховської “Пам'ятники правової мысли в библиотеке Одесского национального университета из коллекции сенатора Р. Губе” йдеться і про ту приватну бібліотеку визначного правознавця, яка була куплена у 1869 р. (приблизно 15 000 томів за 19 000 крб.), але не стала іменним фондом, бо, за традицією, іменні фонди робили тільки з тих бібліотек, які були подаровані або передані за заповітом.

Професор А. К. Смольська знову звернулася до питань дослідження бібліотеки В. І. Григоровича в доповіді “Іменний фонд професора В. І. Григоровича по славянській філології в Научній бібліотеці Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова” (с. 7-8). Вона закінчила свою доповідь словами: “Коллекция книг В. И. Григоровича, сохраняемая в Научной библиотеке Одесского национального университета им. И. И. Мечникова еще не описана”. Ці слова для нас — бібліографів — інформація до роздумів. Ми повинні приступити до створення друкованих каталогів наших іменних фондів. І вже зараз завідувач відділом рідкісних книжок О. В. Полевщикова працює над каталогом фонду Воронцових, головний бібліограф відділу рідкісних книжок Є. В. Савельєва — над створенням каталогу бібліотеки В. І. Григоровича.

Г. І. Ковальчук
Зав. відділом стародруків та рідкісних видань
Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського,
кандидат історичних наук

КНИГОЗНАВЧА РОБОТА З БІБЛІОТЕЧНИМИ ФОНДАМИ КНИЖКОВИХ ПАМ'ЯТОК ТА ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ ТАКИХ ФОНДІВ

Книгознавчою теорією та бібліотечною практикою доведено, що фонди рукописів, стародруків, рідкісних та цінних видань (які загалом сьогодні все частіше називають книжковими пам'ятками) повинні зберігатися окремо від основних фондів. У більшості великих бібліотек світу такі фонди, сформовані в певні колекції, дійсно виокремлені в спеціально створені відділи. І це є абсолютно правильним як з точки зору збереження раритетів, так і з точки зору їх книгознавчого вивчення. На відміну від масових бібліотек, загальних фондів (де наголос робиться на активності максимального обігу кожної одиниці зберігання, на кількісних показниках відвідувань та книговидачі), питання масового обігу для рідкісних видань та примірників не стоїть, і при будь-яких видах робіт підлягає обов'язковому збереженню естетична цінність, зовнішній вигляд кожної книжки відповідно часу її створення. Це вимагає спеціальної культури зберігання, створення для таких відділів системи особливих умов. Вони полягають у підпорядкуванні всіх процесів роботи з фондами принципам збереження. Для таких пам'яток не існує поняття дублетності — кожна давня книжка є, до певної міри, унікальною, беззаперечною, цінною й рідкісною, і ретельно вивчати потрібно не тільки саме видання того чи іншого твору, а й кожний примірник тиражу. Адже цінність книжкових пам'яток полягає не лише в тій інформації, що вони несуть, але й в матеріальній цінності кожного примірника як антикварної речі.

Зрозуміло, що книгознавче дослідження пам'яток передбачає насамперед бібліофільське ставлення до книжок, а також їх широке, саме книгознавче, анування: дослідження походження того чи іншого примірника (мається на увазі не тільки друкарня, з якої вийшло видання, що важливо для історії книги взагалі, але й приватна чи публічна бібліотека, з якої походить даний примірник).

Тут може бути широке коло досліджень на стику різних дисциплін, зокрема книгознавства й мистецтвознавства у випадку, якщо на примірнику є художній екслібрис чи суперекслібрис, індивідуальні малюнки, мистецьке розфарбування гравюр тощо; палеографії — за наявності на примірнику маргінальних записів, поміток, коментарів, автографів; бібліотекознавства — за наявності печаток і штампів колишніх бібліотек і багато іншого. Особливості того чи іншого стародрукованого чи рідкісного примірника XIX-XX ст. необхідно відбити в описах таких пам'яток. Рано чи пізно, кожен відділ рідкісних видань до цього приходять. Останнім часом з'явилось багато статей як з історії таких відділів, так і з оглядами найцінніших пам'яток, особливо радує поява друкованих, а сьогодні вже й електронних каталогів стародруків. Ми всі зобов'язані розкривати скарби книгосховищ, де працюємо, і приступити, нарешті, до створення Державного реєстру книжкових пам'яток згідно Програми збереження бібліотечних та архівних фондів, затвердженої Кабінетом Міністрів. Це потребує, певно, цілого ряду робочих зустрічей з метою вироблення єдиних підходів до цієї справи, уніфікації описів, координації роботи.

Створення сучасних, зокрема, електронних каталогів на такі фонди, баз даних на наявні в державі рукописні книги, стародруки та рідкісні видання є актуальним і дуже важливим завданням не тільки в руслі сьогодення практики по укладанню реєстрів "Пам'яті світу" на світовому, національному, регіональному та місцевому рівнях, зведених баз даних на книжки періоду ручного друку, що укладаються Консорціумом європейських наукових бібліотек. Насамперед ця інформація дозволить співробітникам таких структурних підрозділів, як відділи рідкісних видань бібліотек, архівів, музеїв країни, працівникам митної служби, дослідникам узагальнити кількісні відомості та конкретно побачити, які книжкові скарби зберігають державні сховища. Нам це потрібно для вирішення наукових завдань, атрибуції, порівняння певних примірників, дослідження питань ареалу розповсюдження книжок в ту чи іншу історичну епоху тощо. Але ми не повинні забувати, що ця, без сумніву, корисна інформація може бути використана злочинцями.

В останні роки бібліотеки стали місцем, що привертає увагу кримінального світу, маються на увазі завчасно сплановані крадіжки

рідкісних та цінних книг і документів. І тут питання не лише в технічній оснащеності бібліотек, але й психології співробітників, котрі не завжди до кінця усвідомлюють, якої вартості цінності їм доручено. Звикнувши мати справу з порядними людьми, дослідниками, вони з часом втрачають пильність, що, як свідчить практика, призводить до несанкціонованих виносів та порчі книжок, яка інколи рівнозначна втраті. Так, Російська національна бібліотека змушена була в останні роки перейти на закриті зберігання підсобних фондів, оскільки, як виявилось, менш ніж за 30 років (з 1970 по 1997 р.) тут було викрадено близько 8000 од. зб. [1], з основних фондів ще більше.

У зв'язку з цим варто підкреслити необхідність регулярної перевірки наявності цінних та рідкісних книг, яка має проводитися відповідно до перспективних планів. Крадіжки стародруків та рідкісних видань в багатьох бібліотеках світу за останній час і проведені слід за цим перевірки наявності фонду свідчать про актуальність цієї роботи: саме під час таких перевірок виявляються найчастіше нестачі тих чи інших раритетів. Так, зокрема, відбулося в бібліотеці Краківського університету, в бібліотеці Російської Академії наук та ін. Необхідні адекватні заходи безпеки для зменшення ризику, що несуть вандали й грабіжники. Під безпекою книжкових пам'яток розуміється сукупність правових, інженерно-технічних, організаційних і спеціальних заходів, які запобігають утраті книжкових пам'яток внаслідок крадіжок, фактів вандалізму, аварій техногенного характеру, стихійних лих, інших небезпечних обставин та дій [2].

Інженерно-технічний захист місць зберігання книжкових пам'яток забезпечується технічним укріпленням сховищ, їх розташуванням у приміщеннях, які мають запасний вихід або знаходяться поблизу сходових клітин, ліфтів (взагалі-то такі відділи повинні мати якнайменше шляхів доступу до фондів, тобто єдиний вхід та вихід для користувачів і персоналу, а пожежні чи аварійні виходи, що мають бути суворо контрольовані й забезпечені сигналізацією, не можна використовувати за звичайних умов). Необхідною є багаторубіжна система охоронно-пожежної сигналізації, спеціально підібрані засоби пожежогасіння відповідно до діючих документів.

Організаційне забезпечення захисту книжкових пам'яток здійснюється шляхом розробки та запровадження комплексу засобів

і заходів безпеки, а саме: прогнозуванням стану захищеності; оцінкою ефективності контрольно-пропускного режиму, фізичного та електронного захисту, комплекту посадових та спеціальних інструкцій; постійним аналізом професійного рівня хранителів тощо.

У режимі охорони фондів передбачається: охорона від крадіжок і псування примірників; попередження втрат у повсякденних умовах; захисні засоби на випадок масових переміщень, стихійних чи інших лих. В цьому плані слід дотримуватись таких загальних правил: доступ до приміщення фондів відділу рідкісних видань для сторонніх осіб та співробітників інших підрозділів бібліотеки не дозволяється. У книгосховищах дозволяються робочі місця лише для відповідальних хранителів певних фондів.

Приміщення відділів рідкісних книг повинні бути обладнані приладами, які з'єднуються системою сигналізації із службовими приміщеннями на варті. Особливо вразливими пунктами є ключі від приміщень. У неробочий час контроль за виконанням даної вимоги забезпечується застосуванням контрольного замка, пломба або печаток, встановленим порядком закривання приміщень, видачі ключів для відкриття відділу, що має бути передбачено у Правилах внутрішнього розпорядку установи. В міжнародних Рекомендаціях щодо безпеки рідкісних книг, рукописів та інших спеціальних колекцій [3] зафіксовано також, що коди секретних замків сховищ повинні мати обмежене розповсюдження, їх треба міняти поразу при змінах у штаті працівників, які мали доступ до сховищ, а як застережливі заходи рекомендовано здійснювати заміну ключів та замків на регулярній основі. Шафи з найбільш цінними книжками повинні мати надійні запори. Заходи по посиленню контролю за використанням документів не залежать часто від додаткових матеріальних ресурсів, а вимагають від бібліотечних працівників сумлінного ставлення до роботи.

На вікнах у середині, а не з вулиці, мають бути металеві ґрати, товщина металевого прута яких не менше 1,5 см. Краще, коли ґрати зроблені з двох половинок і закриваються посередині на замок, але вдень, при необхідності, можуть розкриватись і складатись на завісах обабіч вікна (ключі від ґрат повинні також бути під контролем). Абсолютно необхідно це у випадку термінової евакуації книжок і людей. Кватирки, що відкриваються вдень для провітрюван-

ня, варто додатково захищати металевими сітками, а також “захисними екранами” (від комах та пилу).

У читальних залах відділу рідкісних видань та у виставкових приміщеннях відділу відкрите зберігання фондів категорично забороняється. Експонування стародруків та рідкісних видань проводиться виключно в закритих вітринах, причому доступ до таких приміщень допускається за умови присутності співробітника відділу (екскурсовода), а для сторонніх осіб обмежується захисним шнуром чи ін.

Обов'язковим є документування всіх випадків зняття з полиць книги чи іншого документу за допомогою замісника в твердому конверті з заповненим бланком замовлення: вимога читача, робота співробітника, реставрація, експонування на виставці тощо. При поверненні примірника на місце замісник знищується. Не задокументована відсутність на місці одиниці зберігання повинна розглядатись як надзвичайна подія і бути приводом для позачергової перевірки розстановки фондів. Форми можуть бути різними: перевірка розстановки, переоблік за інвентарними книгами, за топографічними каталогами тощо. Облікова документація в таких підрозділах має бути поставлена на належному рівні, що передбачає ведення всіх потрібних книг обліку, каталогів, наявність актів; будь-які виправлення в облікових документах не допускаються. При технічних помилках співробітника зав. відділом повинен у примірках зробити правильний запис, затвердивши його підписом і датою.

Облік рідкісних та цінних видань сприяє їх збереженню, правильному формуванню й використанню. У зв'язку з тим, що багато стародруків становлять конволюти, де можуть знаходитись від 2 до сотні алігатів, дещо складніше вирішується питання стосовно одиниць обліку. Тут важлива не тільки кількість назв і примірників, але й кількість одиниць зберігання. Наприклад, в НБУВ 367 одиниць зберігання інкунабулів, тобто окремих у фізичному розумінні книг. У них, завдяки конволютам, міститься 516 видань інкунабульного періоду і ще десятки інших, пізніших видань. Якщо підрахувати кількість назв видань інкунабульного періоду, одержимо 488, а ще можна визначити цифру томів, оскільки деякі видання під однією назвою виходили кількома томами (книгами), і тоді одержимо іншу цифру. Саме звідси випливає, що у відділах стародруків,

окрім загальних облікових документів, потрібні ще або описи колекцій (як у архівах), або паспорти колекцій, де будуть прораховані всі означені вище параметри. Існують різні моделі паспорту на бібліотечне зібрання чи колекцію. Всі питання обліку рідкісних та цінних видань повинні регламентуватись конкретними інструкціями, розробленими у відділах відповідно до специфіки фондів [4].

При бібліотечній обробці, обліку й описі рідкісних книжок варто пам'ятати, що бібліотечні помітки на таких примірниках повинні обмежуватись найнеобхіднішим мінімумом — штампом бібліотеки та інвентарним або актовим номером ручкою, шифром — олівцем. Для фондів відділу може виготовлятися у встановленому порядку спеціальний штамп (печатка). Усі позначки мають недвозначно й зрозуміло вказувати книгозбірню. На титулах, видавничих обкладинках, цінних художніх форзацах, текстах чи ілюстраціях позначки не дозволяються. Разом з тим позначки повинні бути розміщені на самому матеріалі — книзі, брошурі, листівці, а не на додаткових елементах: обгортках, паспорті, папках, коробках, вкладишах та ін. У рукописах та стародруках допускається пагінація олівцем.

Взагалі маркування на книжках може бути двох типів: відразу помітне кожному й приховане, яке важко виявити [5], що переслідує, крім завдань обліку, мету запобігання втратам документів через викрадення. Помітні позначки призначені для стримування потенційних злодіїв, а приховані мають допомогти при поверненні викрадених матеріалів. Якщо використовуватись лише один тип маркування, це має бути легко помітний тип, при тому що розмір маркування потрібно звести до мінімуму. Приховані позначки ніколи не повинні бути єдиною формою маркування, бо вони не допоможуть насторожити інших, наприклад продавців, що книга є краденою. Приховані позначки лише доповнюють ті, які легко помітні. Не має значення, де розміщена видима позначка — на звороті титулу, чи знизу на першій сторінці тексту, — але це не може бути місце, звідки її можна видалити без цілком очевидних слідів її попередньої присутності або без втрати естетичної, комерційної вартості книги, її повноти. Відносно збереження ілюстрацій у виданні на окремих аркушах виконується бібліотечне правило — печатка бібліотеки проставляється на звороті кожної ілюстрації, карти, вклейки.

На випадок можливих крадіжок може бути встановлено фіксоване нестандартне місце для печаток чи інших власницьких знаків бібліотеки. Про всі випадки крадіжок зав. відділом має терміново сповістити дирекцію, а також відповідні служби як бібліотечні, так і позабібліотечні (правоохоронні) для запобігання непоправимих наслідків: продажу, вивезення чи знищення рідкісних матеріалів.

Оскільки маркування повинно бути частиною загальної програми безпеки, роль каталогізації в ідентифікації матеріалів не повинна бути недооціненою. Точні й детальні фізичні описи, де відмічено аномалії, дефекти, провенієнції та незвичайні фізичні риси є суттєвим доповненням до власницьких позначок.

Всі види бібліотечних позначок на книжках роблять охайно, дрібним і, бажано, бібліотечним почерком. Щодо того, яке чорнило найкраще використовувати для цього, у спеціалістів існують розбіжності у поглядах, оскільки для перевірки якості й довговічності сучасних чорнил чи паст потрібен час. На рідкісних примірниках не дозволяються наклейки та написи на оправах, видавничих обкладинках та суперобкладинках (виключення — бібліотечні палітурки XIX-XX ст.). Для зручності розшуку у фонді використовують закладки з неісклотного цупкого паперу чи тонкого картону з шифром (що є також засобом фізичного збереження книжок), наклейки й написи на захисних футлярах чи коробках.

Будь-які зміни в особливостях і збереженості примірника, що відбулися після його інвентаризації, мають бути відбиті в графі "Примітки" в інвентарній книзі з вказівкою характеру змін, дати й підпису відповідальної особи.

Неприпустими є виключення з фондосховищ книжкових пам'яток з причин застарілості (морального зносу), а також фізичного зношення внаслідок природного старіння матеріалів. Будь-які зміни в складі фондів книжкових пам'яток фіксуються у внутрішній обліковій документації бібліотек і в системі централізованого державного обліку книжкових пам'яток. Зареєстровані на державному рівні (в Державному реєстрі або Зведенні фондів книжкових пам'яток) колекції та фонди не підлягають розформуванню чи ліквідації без спеціального дозволу відповідних інституцій, що займаються реєстрацією книжкових пам'яток у межах держави.

Особливим питанням збереження зібрань рідкісних книжок

є піклування про дорогі оправи. Положення книги на полиці, яким би незначним не здавалося це питання, грає важливу роль. Великі книжки в коштовних оправах не повинні стояти вертикально, їх слід класти плазом, як у середньовічних бібліотеках, оскільки вага паперу відтягує корінець книги і може його деформувати. Для тканинних, сап'янових, особливо цінних оправ, що легко травмуються, насамперед старовинних, варто застосовувати загортання у папір. Використання целофану, пластикатів, фарбуючого або хімічного шкідливого паперу не допускається. Примірники з металевими прикрасами на оправі потрібно розміщувати в футлярах, для запобігання травмування ними інших примірників.

В ідеалі, повертати книжки на місяць повинні одні й ті ж особи — відповідальні за певний фонд, уникаючи тим самим недбалюватої розстановки та можливого псування книжок.

У більш-менш великих відділах на чолі структурних груп фондів доцільно призначати відповідальних хранителів. Це може робити зав. відділом за згодою з дирекцією, закріпивши ці обов'язки в посадовій інструкції співробітника. Робота відповідального хранителя певного фонду ведеться за узгодженням із зав. відділом і під його контролем, а в необхідних випадках — з залученням методичної ради відділу. До обов'язків відповідальних хранителів входить: визначення профілю комплектування фонду, за який він відповідає, шифру й розстановки книжок в колекції, всіх питань збереження її; визначення документів, невідповідних профілю даної колекції для переводу їх в інші колекції чи структурні підрозділи; оцінка запропонованих для придбання примірників чи зібрань; відбір в ОРФ чи інших підрозділах профільних для даного фонду книжок. Крім того, організація робіт по збереженню: розсування книжок при тісній розстановці, укладання їх в коробки чи контейнери, огортання, знепиллення, пересувки тощо; нагляд, з періодичними перевітками, за станом збереження, виявлення книжок, що потребують реставрації, підготовка відповідних списків; піклування про забезпечення матеріальних умов зберігання; розрухунки потреб у контейнерах для даної колекції, паперу для огортання дефектних примірників. Хранитель здійснює нагляд також за загальними умовами зберігання, такими як електропроводка, температурно-вологісний режим, освітленість, охорона фондів та ін. У випадку будь-яких

порушень доповідає зав. відділом, подає свої пропозиції щодо поліпшення стану зберігання колекції. Відповідальний хранитель визначає черговість та порядок документальних перевірок фонду з наступним укладанням акту; складає паспорт на колекцію, за яку відповідає; визначає характер, обсяг та черговість опрацювання документів колекції, займається її інвентаризацією, шифруванням, каталогізацією та систематизацією, редагує каталоги на даний фонд; веде картотеку дезидерат колекції та інші службові картотеки. В плані обслуговування — вирішення питань щодо порядку видачі читачам, на виставки, на кінозйомки тощо (так само, як і порядок мікрофільмування чи копіювання документів ввіреної колекції), контроль за поверненням фондів на місце постійного зберігання; підбір книжок на тематичні виставки, кінозйомки, укладання письмових довідок і надання усних консультацій з питань складу фонду, окремих примірників. Зрозуміло, такий співробітник займається науковими дослідженнями даної колекції, здійснює поточне й перспективне планування робіт з даним фондом.

У книгозшиваща не можна заносити сторонні предмети, власний одяг, а також їжу. Для цього в бібліотеках мають бути окремі приміщення. Змінне взуття для роботи у відділах стародруків є обов'язковим, категорично забороняється входити до фондів рідкісних видань у верхньому одязі та вуличному взутті.

Жодна книжка з відділу РВ не повинна видаватися додому, по МБА або в загальні читальні зали. Працювати з фондами рідкісних видань читачі повинні лише в спеціалізованих читальних залах відділу за умов обов'язкової присутності бібліотекаря, який слідкує за дотриманням читачами правил користування рідкісними виданнями, надає консультації, а також веде обов'язкову реєстрацію виданих читачеві матеріалів у спеціальних книгах обліку, з відповідним підписом читача про одержану книгу чи інший документ. Обладнання в спеціалізованому читальному залі повинно бути розставлено так, аби не обмежувати спостереження чергових: столи читачів не повинні бути розташовані за шафами, візками, стелажамі чи іншими перешкодами.

В установах, де є відділи рукописів і стародруків, охорона повинна дбайливіше, ніж звичайно, проглядати матеріали відвідувачів при їх вході та, головне, виході через контроль. Відвідувачі не допуска-

ються до службових приміщень і шовищ відділу рідкісних видань, а до читального залу — у верхньому одязі чи з великими сумками, пакетами.

Читачам можуть видаватися лише обліковані й описані видання в задовільному фізичному стані. Книжки з випадючими аркушами, розірваним блоком, з папером, у якому відбуваються сильні руйнівні процеси чи є мікологічні ураження, без попередньої реставрації (чи в останньому випадку — дезинфекції) не видаються.

При видачі й поверненні книжок черговий бібліотекар має перевірити стан і повноту документу, його дефектність повинна бути відбита на картці і в деяких випадках зафіксована на форзаці олівцем, наприклад: "Відсутні стор. 15-17", підпис бібліотекаря, дата. Це дасть змогу контролювати стан примірника надалі при видачі й поверненні його користувачами.

Дослідники мусять повернути усі бібліотечні матеріали перш ніж залишити читальний зал, навіть якщо вони планують повернутись за якийсь час і продовжити роботу. Не можна дозволити також читачам обмінюватись матеріалами.

В правилах для читачів може бути відбито (або, принаймні, черговий у читальному залі має прослідкувати), що при використанні читачем закладок, велика їх кількість псує блок книги та корінець; кислотний папір закладок, якщо його залишати у стародруках, псує книгу. Забороняється гортання книжок вологими та брудними руками, з силою, що може розірвати папір; перегортання книг текстом дозину; загинання кутів сторінок; писання на папері, покладеному на книгу тощо. На перший погляд здається, що читачі спеціалізованих відділів є кваліфікованими освіченими людьми і добре розуміють значення рідкісних книжок. Проте коли стикаєшся з невіглаством і нерозумінням цінності таких документів з боку студентів і викладачів, тобто тих, хто найчастіше ними користується, доводиться визнати, що повага до головних засобів своєї праці не є природженою якістю інтелігенції [6]. В той час, як у технічних училищах учень в першу чергу знайомиться з інструментами, з якими йому належить працювати, а новобранець перші тижні своєї служби в армії вчиться розбирати й збирати зброю, ніхто практично не звертає уваги читачів на компоненти книги, її вартість, рідкісність, і на те, як краще з нею поводитись.

Практика довела, що в таких відділах варто застосовувати при обслуговуванні читачів правила користування архівними документами. Мова йде не тільки про більш пильний контроль за станом повернутих документів, але й про реєстрацію читачів відділу. Це можуть бути анкети дослідників (адже у відділах стародруків та рідкісних видань працюють насамперед науковці), де вказані основні анкетні дані та тема дослідження, а також листи-клопотання з місця роботи чи навчання. Ці документи, з одного боку, дозволяють простежити коло наукових інтересів читачів, краще задовольняти їх попит, корегувати, при необхідності, навіть профіль комплектування, а з другого боку, деякою мірою закривають або утруднюють доступ до книжкових пам'яток світового рівня, що мають охоронятися якнайпильніше, різного роду шахраям. Ще одним кроком у цьому напрямі є обслуговування загалу читачів копіями раритетів, а не оригіналами, чи більш пізніми перевиданнями. Особливо цінний оригінал може видаватися лише дослідникам, яких цікавить не лише зміст пам'ятки, а й книгознавчі її ознаки — папір, філіграні, маргіналії, справа та ін., і то на обмежений час під контролем співробітника. Це є загальною практикою в світі, проте такі підходи викликають часто нарікання щодо заборони на інформацію. Нічого подібного, якщо видається копія, права на інформацію ніхто не позбавляється. А ми повинні, зобов'язані подбати про вічне, принаймні найдовше збереження пам'яток світового та національного рівнів.

Примітки:

1. Лихоманов А. В. Утраты в фондах РНБ — основные принципы и проблемы предотвращения // Петербургская библиотечная школа. — 1999. — № 4. — С. 16.
2. Положение о книжных памятниках Российской Федерации: Проект // Материалы к Всероссийскому научно-практическому семинару “Проблемы создания единого фонда книжных памятников России”. — М., 2000. — С. 12.
3. Guidelines for the Security of Rare Book, Manuscript, and Other Special Collections // <http://www.rbms.nd.edu/secguide.html>.
4. Див., напр.: Інструкція про облік рідкісних і цінних видань та окремих видів документів на нетрадиційних носіях Національної парламентської бібліотеки України (1998); Шлях документів у відділі стародруків та рідкісних видань у НБУВ (2000).

5. Guidelines for marking books, manuscripts and other special collections materials // Guidelines for Security of Rare Book, Manuscript, and Other Special Collections // <http://www.rbms.nd.edu/secguide.html>.
6. Врейя П. Отдел редких книг в библиотеке // Бюллетень ЮНЕСКО для библиотек. — 1995. — № 4. — С. 266.

О. М. Колосовська

Зав. відділом рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки
ім. В. Стефаніка НАН України,
кандидат історичних наук

З ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ ФОНДІВ СТАРОДРУКОВАНИХ І РІДКІСНИХ ВИДАНЬ ЛЬВІВСЬКОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ІМ. В. СТЕФАНІКА НАН УКРАЇНИ

Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка НАН України посідає одне з важливих місць серед наукових установ нашої держави. Її фонди нараховують близько 7 млн. одиниць збереження. Унікальним і чи не найповнішим сьогодні у світі є зібрання україніки, укомплектоване майже усіма друками, що побачили світ у межах України та в діаспорі. Понад 111 тис. документів нараховують рукописні фонди бібліотеки, різноманітні за змістом та повнотою відображення історико-культурних подій і фактів. Серед них — збірка рукописних книг XIII-XVIII ст., численні документи, що стосуються історії українського козацтва, історії визвольного руху, громадського та культурного життя не лише західного регіону. Понад 280 особистих архівних фондів містять цінні матеріали видатних громадських та політичних діячів, учених, письменників, митців, їх епістолярну спадщину. Багатими є фонди відділу рідкісної книги, передовсім колекції вітчизняних та західноєвропейських стародруків видань. Скарбницею оригінальних творів вважається відділ мистецтва. Колекції рисунків, гравюр, акварелей західноєвропейських художників, як і збірка українського мистецтва малих графічних форм XV-XVIII ст. — одні з найвагоміших в Україні. Об'єктом зацікавлення чисельних українських та зарубіжних вчених є нотні зібрання бібліотеки, передовсім автографи та прижиттєві видання творів М. Ли-

сенка, С. Вортнянського, М. Березовського, багатьох західноєвропейських композиторів.

Бібліотека має статус наукового інституту. У її складі налічується 20 відділів, у тому числі 8 наукових та Науково-дослідний центр періодики, де проводиться різнопланова наукова та видавнича робота. Колектив бібліотеки працює над укладанням національної бібліографії, без чого не може повноцінно функціонувати жодна культурна нація, і якої, в силу історичних обставин, до сьогодні не створено в Україні. Цінні фонди бібліотеки розкривають бібліографічні покажчики, каталоги, наукові розвідки. Бібліотека ім. В. Стефаніка співпрацює з багатьма бібліотеками та науковими інституціями, має висококваліфікований працєвипитий колектив та тривалу непросту історію становлення [1].

Організаційно бібліотека була утворена на початку 1940 р. як філіал бібліотеки АН УРСР. Її основу склали фонди 84 бібліотек Львова та регіону, експропріюваних радянською владою після приєднання Західної України до УРСР. Серед найвагоміших — бібліотека Наукового товариства ім. Т. Шевченка, бібліотека Народного Дому, Національного закладу Осолінських, багаті бібліотечні монастирські зібрання, численні книгозбірні “Просвіти”, бібліотеки приватних осіб, а також книжкові колекції просвітніх і громадських товариств та організацій. Кожна з названих бібліотек до вересня 1939 р. існувала як окрема установа — з власним керівництвом, бюджетом, штатами, формування їх фондів мало свою власну історію.

Історія відділу рідкісної книги співзвучна з історією бібліотеки в цілому. На початку 40-х років ХХ ст. почав формуватися фонд відділу інкунабулів та стародруків шляхом відбору видань XV-XVIII ст. із книжкових фондів галицьких бібліотек та зібрань, що стали основою ЛНБ. До найдавніших збірок стародруків, фонди яких утворили новостворену бібліотеку, передовсім відносяться монастирські. Багаті зібрання стародрукованих видань укомплектувалися у книгозбірнях оо. Василян, чії монастирі тривалий час були осередками духовного і наукового життя, місцем розвитку освіти і культури. Отці Василяни були добрими знавцями книжки, а окремі — М. Гринецький, В. Компаневич — першими її дослідниками. Стараннями монахів-василян були зібрані багаті

бібліотеки, наповнені рукописами та першодруками. На жаль, до ХХ ст. василянські бібліотеки стали, за визначенням відомого книгознавця І. Свенціцького, лише “дрібними залишками тих наукових багатств давніших” [2]. Книжкові зібрання василянських монастирів галицького регіону переважно акумульовані в ЛНБ. У відділ поступили книги із найзнаменитішої бібліотеки монастиря оо. Василян у Львові, із Жовківського, Крехівського, Добромільського монастирів. Багаті зібрання стародруків латинським шрифтом надійшли з монастирських бібліотек єзуїтів, редемптористів, бенедиктинів, бернардинів, кармелітів, домініканів.

Окремі примірники стародруків, що зараз зберігаються у відділі, належали одній із найдавніших українських бібліотек — бібліотеці Львівського Успенського Ставропігійського братства, яку було закладено наприкінці XVI ст.

Цікава за змістом та чисельна за кількістю колекція стародруків надійшла з бібліотеки Народного Дому у Львові. Заснована 1849 р., вона вважається першою “прилюдною книгозбирнею” галицького регіону. Формування фондів “народно-галицької книжниці” стало почесним обов’язком наукових, культурних, релігійних діячів та всіх свідомих громадян Галичини. У списках жертводавців цього національного зібрання у різні часи зустрічалися прізвища І. Франка, І. Огієнка, В. Щурата, І. Свенціцького, К. Студинського, П. Важанського, багатьох галицьких священиків та учителів. Постійним поповнювачем бібліотеки на початковому етапі її творення був Я. Головацький. Правдиво княжим даром бібліотеці, основою її фондів, стала доайливо дібрана та фахово укомплектована збірка А. Петрушевича. Вона увійшла до бібліотеки окремою колекцією під назвою “Музей А. С. Петрушевича”. Тут була представлена не просто друкарська продукція основних книговидавничих осередків, а у більшості випадків — найкращі, найпоказовіші її зразки, що свідчило про компетентність та цілеспрямованість дослідницької та колекціонерської діяльності вченого. Серед видань — кириличні та латинські інкунабули, друки І. Федорова, унікальні та особливо рідкісні твори — “Ключ царства небесного” Г. Смотрицького (Острог, 1587, у світі збереглося лише 2 примірники цього видання) та “Анамнісис” (Львів, 1695 — єдиний відомий на сьогодні бережечний примірник). Заслужують на увагу рідкісні на галицьких те-

решах молдавські, румунські, угорські книги кириличним шрифтом, а також глаголичні друки, що є зараз великою рідкістю у книгосховищах [3].

У фонди відділу влилися стародруки з бібліотеки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Закладена наприкінці XIX ст., ця бібліотека була задумана засновниками як універсальний “книгозбір, в яким би було зібрано все, що появилoся до того часу та появлятиметься у будучині друком з обсягу українознавства, що так чи інакше торкається України” [4]. Основою такого універсального зібрання були стародруки. Найвні тут примірники репрезентували видавничу продукцію майже всіх друкарень на теренах України, а частково і поза її межами.

Цінним внеском до книжкового фонду відділу стала добірка стародруків та рідкісних видань бібліотеки “Студіону”, задуманої митрополитом А. Шептицьким як наукової установи, чийм завданням було сприяння у поширенні знань, розвитку освіти та культури. Її основою стала частина приватної книжкової колекції митрополита. З цієї збірки надійшло близько 400 примірників стародруків, серед яких чимало раритетів. Це, зокрема, “Книга царств” Біблії пражської Ф. Скорини (1518) та надзвичайно рідкісні в українських книгосховищах кириличні стародруки південних слов'ян — Службник (1519) та Требник (1538) з венеційської друкарні Б. Вуковича. Зі збірки “Студіону” надійшов єдиний на наш час збережений в Україні примірник Тріоди цвітної, надрукований 1566 р. ієромонахом Мардарієм у монастирі Мршчина црква.

Нечисленна, але цікава добірка книг поступила з бібліотек Богословського наукового товариства та Богословської Академії у Львові. Богословське наукове товариство, створене в 20-х роках XX ст., своїм завданням вважало: по-перше — “організувати наукові сили” і по-друге — “піднести та оживити науковий рух”. До здійснення цього завдання товариство йшло шляхом видання наукових праць та комплектування бібліотеки. За досить короткий час на початок другої світової війни бібліотека вже налічувала близько 12 тисяч томів, 300 рукописів та стародруків, між якими було чимало унікатів. Загальновідома трагічна доля цієї збірки: 15 вересня 1939 р. під час бомбардування Львова були зруйновані бібліотека, архів та магазин видань товариства. Вважалося, що бібліотека втрачена. Од-

нак, частина видань була врятована і пізніше потрапила до відділу рідкісної книги. Як свідчать власницькі записи, це примірники, що були власністю парафіяльних бібліотек та церков Львівської та Івано-Франківської областей. Вони були відібрані під час обстеження церковних бібліотек з ініціативи та при активній участі першого директора бібліотеки Й. Сліпого з метою збирання, збереження та популяризації національної спадщини.

Цінні та досить чисельні колекції стародруків надійшли з бібліотек Національного закладу Оссолінських, приватних бібліотек Баворовських, Дзідушицьких, Павліковських. Найбільша з них — бібліотека “Оссолінеум” — була закладена 1817 р. у Відні польським просвітителем та науковцем Ю. М. Оссолінським. Основою цієї бібліотеки, яка 1827 р. була перевезена до Львова, стала колекція книг та рукописів графа. Згідно із заповітом власника, бібліотека була довічно подарована місту — “столиці Галичини”. На початок 1939 р. бібліотека Оссолінеуму нараховувала 207 122 назв творів друку у 309 576 томах. Близько 100 000 томів були неопрацьованими. Найціннішу частину фонду становили 318 інкунабулів, більше 5000 друків XVI ст., багата добірка західноєвропейських стародруків. Як справедливо зауважував В. Щурат, “... був час, коли Оссолінеум вважалося в нас майже за свою інституцію”. І не стільки тому, що це була “краєва інституція”, а насамперед через те, “що на її скарби зложились такі українські дорожочінності” [5]. І справді, до бібліотеки увійшли цінні фонди греко-католицьких монастирів, вона також отримувала обов'язковий примірник друку.

Всі стародруковані фонди у новоутворену бібліотеку були влиті на загальних підставах і зараз не ідентифікуються як окремі історичні зібрання.

Як вже зазначалося, на початку 40-х років шляхом виокремлення стародрукованих видань з фондів вище перелічених бібліотек почав формуватися відділ стародруків. Згідно з постановою радянського уряду про створення бібліотеки разом з фондами у її власність перейшли і приміщення з устаткуванням та обладнанням колишніх бібліотек. У приміщенні бібліотеки Народного Дому на вулиці Лисенка, 14 (колишня вул. Куркова) розмістився новостворений музей книги. Власне з цих двох структурних підрозділів (музею кни-

ги та відділу стародруків) наприкінці червня 1949 р. був утворений кабінет рідкісної книги, який з 1966 р. перейменовано у відділ рідкісної книги. Робота з формування фондів відділу, розпочата у 1940 р., була перервана початком другої світової війни. Війна завдала непоправних втрат книжковим фондам бібліотеки. Серед розграбованих та вивезених — 3139 стародрукованих видань, більше 300 інкунабулів, а протягом 1945-1947 рр. на виконання рішень Постанови Ради міністрів УРСР “Про передачу історичних і культурних цінностей польського народу...” зі збірки колишнього Оссолінеума до Вроцлава було передано, серед інших, і 41 505 стародруків [6].

Подальше надходження стародрукованих видань до фондів відділу було вже спорадичним та незначним: надходили поодинокі виявлені примірники стародруків з обмінно-резервних та неосвояених фондів бібліотеки.

З кінця 40-х років централізовано через відділ комплектування розпочинається поповнення відділу рідкісними виданнями XIX-XX ст. Джерела надходження залишаються сталими — це перелічені раніше колекції та зібрання, фонди яких стали фундаментом нашої бібліотеки. У 1969 р. відділ збагатився збіркою білоруських книг та періодичних видань І. Свенціцького, професора Львівського університету, відомого філолога-славіста, книгознавця та бібліографа. Його колекція “білорусіки” налічувала 425 видань творів білоруської літератури та періодики [7].

У наступні роки у відділі продовжується в основному організаційна робота з фондом, його впорядкування та опрацювання стародрукованих видань, що через брак спеціалістів та їх недостатню фаховість затяглося аж до кінця 1980-х років.

З часу присвоєння бібліотеці статусу наукової інституції (початок 90-х років XX ст.) відділ стає науково-функціональним. Пріоритетними напрямками роботи працівників відділу залишилися процеси, спрямовані на організацію та утримання в належному стані стародрукованих та рідкісних фондів відділу і обслуговування ними читачів. Наукове опрацювання, дослідження та розкриття цінних колекцій та зібрань відділу є також важливою діяльною роботою бібліотекарів.

На сьогодні фонди відділу рідкісної книги нараховують близько

250 тисяч одиниць збереження, з яких майже 120 тисяч — стародруковані видання кириличним, гражданським та латинським шрифтами. Рідкісні видання XIX-XX ст. нараховують близько 130 тисяч одиниць збереження, в тому числі більше 20 000 рідкісних періодичних видань. Фонди відділу мають непересічну вартість та велику наукову цінність. У нас зберігається 49 інкунабулів (менше, ніж десята частина того, що зберігалось у бібліотеці у 1940 р.). Серед наявних зараз у відділі — первістки кириличного друку — Тріюдь пісна та Тріюдь цвітна, видруковані у Кракові Ш. Фіолем 1491 р. Найстарішою друкованою книгою у відділі є трактат Марка Туллія Ціцерона “Про старість”, видрукований у Кельні 1467 р. в друкарні Ульриха Целля. Окрасою колекції інкунабулів є найстаріший друкований лікувальний посібник “Гербарій”, виданий 1484 р. у Майнці відомим друкарем П. Шеффером та “Книга хронік” Гартмана Шеделя, що побачила світ у Нюрнберзі 1493 р. в друкарні А. Кюбергера. Вона проілюстрована 1809 гравюрами на дереві і до сьогодні зберегла свою велику наукову цінність. У відділі зберігається багата колекція палеотипів, яка нараховує 838 одиниць збереження.

Характеризуючи загалом колекцію стародруків латинським шрифтом, варто наголосити, що практично кожна західноєвропейська друкарня представлена у наших фондах не просто своїми виданнями, а у більшості випадків найкращими, найпоказовішими своїми друками. Велику наукову та мистецьку вартість мають зосереджені у фондах видання відомих європейських друкарів — Альдів, Ельзевірів, Етьєнів, Фробенів, Плантаєнів.

Колекція кириличних стародруків відділу — одна з найбагатших не лише в Україні. Її окрасою є друки Ш. Фіоля та Ф. Скорини, дуже рідкісні південнослов'янські видання першої половини XVI ст. з венеційської друкарні Б. Вуковича, тогочасні глаголичні друки. Досить повно представлений у фондах друкарський доробок І. Федорова різних періодів його діяльності. Повнотою та багатопримірниковістю відзначається видавнича продукція Львівського Ставропігійського Успенського братства, відомого львівського друкаря М. Сльозки, друкарень єпископів Г. Балабана, Й. Шумлянського, А. Желиборського. Широко репрезентовано у фондах відділу видання Києво-Печерської Лаври, Почаївської та

Унівської друкарень, інших українських та зарубіжних видавничих осередків.

Другу групу фондів відділу становлять рідкісні видання XIX–XX ст. Серед них — перші та прижиттєві видання класиків української та зарубіжної літератури. Це перше видання “Енеїди” І. Котляревського, “Кобзаря” та “Гайдамаків” Т. Шевченка, твори М. Гоголя та Г. Квітки-Основ’яненка, І. Нечуя-Левицького, І. Франка та Лесі Українки. У відділі укомплектовано цінну добірку рідкісних альманахів та перших українських періодичних видань. Багато книг були колись власністю відомих осіб, на їх сторінках збереглися їх автографи. Цікавою є добірка мистецьки оформлених книг, збережених у фондах відділу.

Сформувався також підручний фонд відділу, основу якого складають бібліографії стародруків, наукові видання і довідкова література з історії української і зарубіжної видавничої та книжкової справи.

За галузевою ознакою фонди універсальні і мають велике значення для вивчення і дослідження історії і культури України та зарубіжжя. З метою якнайповнішого розкриття фондів створено докладний інформаційно-пошуковий апарат на стародруковані фонди та видання XIX–XX ст. Він включає систему каталогів та картотек. Зокрема на стародруковані фонди складено алфавітний, систематичний, хронологічний та географічний каталоги, а також картотеку видань відомих західноєвропейських друкарів, видань, що містять відомості про Україну, стародруків грецькою та єврейською мовами. Рідкісні видання XIX–XX ст. та періодики відділу розкривають алфавітний та систематичний каталоги та низка картотек: львівських видань, видавничої продукції 1848 р., автографів, листівок, портретів, мистецьки оформлених та мініатюрних видань, ілюстрацій до тексту, мистецьких книжкових палітурок.

Робота з наукового опрацювання, розкриття та введення в науковий обіг книжкових багатств відділу розпочалася у 70-х роках XX ст. Своє відображення у друкованих каталогах знайшли колекції інкунабулів [8] та палеотипів [9]. Стародруковані видання з фондів нашої бібліотеки відображені також у зведених каталогах стародруків [10].

На початку 90-х років працівники відділу приступили до ство-

рення друкованого каталога кириличних стародруків, що зберігаються в бібліотеці. Як вже зазначалося, збірка кирилиці ЛНБ — одна з найбільших і найцінніших не лише в Україні. Передумовою наукового використання цих стародруків є наявність повноцінних каталогів, з докладними описами примірників, вичерпною характеристикою ілюстративного матеріалу, наведеним складом видання, точністю відтворення маргінальних записів, характеристикою фізичного стану примірників. Дотримуючись вище викладених засад, у відділі опрацьовується збірка стародрукованих видань кириличним шрифтом. Оскільки вона нараховує близько 3000 примірників, окремі випуски каталога присвячені певним друкарням. Перший випуск каталога [11] охопив збережений у нас друкарський доробок І. Федорова, у другому випуску [12] зібрано продукцію українських малих друкарень початку XVII ст. — Острога, Дермані, Стратина, Крилоса, Рохманова, Угорець. Третій випуск каталога [13] присвячений продукції відомого львівського друкаря М. Сльозки, а також єпископів А. Желиборського та Й. Шумлянського і друкарні Святоюрського монастиря. Зараз триває робота над створенням четвертого випуску каталога, в який увійдуть описи примірників видань Львівського Успенського Ставропігійського братства — одного з найпотужніших українських видавничих осередків кінця XVI–XVIII ст.

На глибоке переконання керівництва відділу, дослідження львівського книгодрукування попередніх століть закономірно повинно стати пріоритетним напрямком наукової діяльності працівників відділу рідкісної книги. Цьому цілком сприяє найбагатша і найповніша збірка львівського друкарського доробку, цілеспрямовано комплектувана у наших фондах. Тому, паралельно із продовженням роботи зі створення каталога кириличних стародруків, у 1999 р. розпочато роботу з підготовки матеріалів до каталога львівських видань XVI–XVIII ст. латинським шрифтом. На даний час зібрана робоча картотека, яка обіймає близько 2000 видань польською, німецькою, французькою, латинською, грецькою та єврейською мовами. Розробляється комп’ютерна програма для поперімірничого опису видань із обов’язковим зазначенням особливостей друку та подання провенієнції. До каталога передбачається включити друковані урядові та місцеві документи, послання

єпископів, інші дрібні видання, що не увійшли в бібліографічні посібники. Особливу увагу приділятиметься виданням анонімних друкарів та малодослідженим виданням з фікційними вихідними відомостями. З метою їх ідентифікації методом сканування створюється база даних ілюстрацій та проводиться дослідження паперу львівських видань. Сподіваємося, що в результаті проведених досліджень вдасться ввести в науковий обіг досі невідомі бібліографії видання. Вказання провенієнцій та маргіналії кожного примірника відобразить процес розповсюдження і побутування львівських стародруків та розширить відомості про історичні книгозбірні та їх власників.

Працівники відділу також активно співпрацюють у рамках загальнобібліотечного дослідження за темою "Історія бібліотечної справи на західноукраїнських землях". З початку 90-х років ведеться робота з виявлення, виокремлення, дослідження історичних колекцій та збірок кирилических стародруків, що сформувалися та існували на галицьких теренах з кінця XVIII — у першій половині XX ст. Проводилася реконструкція монастирських зібрань кирилиці, кирилических стародруків з бібліотеки А. Петрушевича, Народного Дому, Наукового товариства ім. Т. Шевченка, Студіону, Богословського наукового товариства, бібліотеки Оссолінських, приватних бібліотек Баворовських, Дзідушицьких, Павліковських. Здійснювався джерелознавчий та книгознавчий аналіз складу та змісту цих колекцій, аналізувався внесок інституцій чи окремих колекціонерів у творення книжкових зібрань стародруків, їх усвідомленого спрямування на пріоритетність збирання української книги, збереження духовної пам'яті народу.

З метою розкриття фондів відділу за вище окресленими напрямками досліджень опубліковано низку наукових розвідок, повідомлень, статей [14], захищено кандидатську дисертацію [15].

Спільно з Українською академією друкарства, яка забезпечила технічне виконання проекту, створено електронну версію каталога видань М. Сльозки, у якому описано усі збережені у відділі примірники видань львівського друкаря, відтворено увесь ілюстраційний матеріал друків, відзначено особливості кожного примірника [16].

Працівники відділу постійно беруть участь у наукових

конференціях та семінарах, що проводяться у Львові, в Україні, за рубежом, де апробують результати своїх наукових досліджень стародрукованих видань, історичних колекцій стародруків, окремих питань книгознавства та бібліографії.

Примітки:

1. Докладніше про історію бібліотеки див.: Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка АН УРСР: Історичний нарис. — К.: Наук. думка, 1989; Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка НАН України: Документи, факти, коментарі/ Автор вст. ст. і упор. текстів Л. І. Крушельницька. — Львів, 1996.
2. Свенціцький І. Українські наукові книгозбірні у Львові// Бібліол. вісті. — 1926. — № 4. — С. 94.
3. Докладніше про цю бібліотеку див.: Колосовська О. Кирилическі стародруки з бібліотеки Антона Петрушевича// Проблеми слов'янозн. — 1995. — Вип. 47. — С. 95-98; Колосовська О. А. С. Петрушевич — колекціонер і дослідник стародрукованої книги// Книга і преса в контексті культ.-іст. розвитку суспільства. — Львів, 1998. — Вип. 2. — С. 151-161; Галушко М. В. Особисті бібліотеки А. С. Петрушевича і М. С. Возняка та колекції І. С. Свенціцького та Ф. Ржегоржа як джерело до вивчення історії слов'янських народів// Бібліотека — скарбниця духовності: Міжнар. наук. конф., присвяч. 50-річчю Львів. наук. 6-ки АН України. — К., 1993. — С. 130-139.
4. Кревецький І. Бібліотека Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові. — Львів, 1923. — С. 3.
5. Шурач В. На досвітку нової доби. — Львів, 1919. — С. 56.
6. Докладніше про бібліотеку Оссолінеум та передачі книг див.: Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка НАН України...; Оніщенко О., Дубровіна Л. Доля бібліотеки Оссолінеум в історії України та Польщі у документах 1945-1946 рр.: повертаючись до питань спільної історико-культурної спадщини// Бібліол. вісн. — 2002. — № 2. — С. 2-21.
7. Докладніше про колекцію див.: Біганський Р. Сторінка з історії співдружності культур білоруського та українського народів: збірка білоруських книг І. С. Свенціцького у фондах бібліотеки// Книга і знання: Темат. зб. наук. праць. — Львів, 1974. — С. 124-141.
8. Інкунабули Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка АН УРСР: Каталог/ Р. Я. Луцик. — Львів, 1974.
9. Каталог палеотипов из фондов Львовской научной библиотеки им. В. Стефаніка АН УССР/Р. Харабадот, Р. Виганский. — К., 1986.
10. Максименко Ф. Кирилическі стародруки українських друкарень, що збері-

К. К. Васильев

Доктор медицинских наук, профессор, зав. кафедрой
Сумского государственного университета

**К БИОГРАФИЯМ ПРОФЕССОРОВ-МЕДИКОВ
НОВОРОССИЙСКОГО УНИВЕРСИТЕТА**

При непосредственном участии научной библиотеки Одесского национального университета им. И. И. Мечникова был подготовлен и в 2000 г. издан фундаментальный биографический словарь профессоров университета. Это первый за последние сто лет такой справочник и поэтому неизбежно он содержит некоторые пропуски.

Так, биография профессора И. А. Маркузена обрывается 1890 г. Между тем известно, что он скончался 10 июля 1894 г. по новому стилю в Берне [1]. Здесь также отметим, что его супруга Надежда (Надежда-Эмилия-София) Яковлевна Маркузен, урожденная ван дер Флит (1828, Петербург — 1905, Рим) была погребена на римском кладбище Testaccio [2].

Профессор И. А. Маркузен, имевший медицинское образование, работал в университете до открытия медицинского факультета, который функционировал в 1900-1920 гг. Ниже мы приводим отдельные уточняющие данные для биографии некоторых профессоров этого факультета.

Требуется уточнения дата рождения профессора Б. П. Бабкина. Как следует из подлинника “Свидетельства”, выданного Екатеринославским дворянским депутатским собранием за подписью губернского предводителя дворянства от 31 июля 1884 г., он родился 5(17) января 1877 г. [3,4]. Эта же дата приведена и в некрологах, правда без указания стиля [5,6,7]. Таким образом, наши историки (В. Е. Синельников, 1993, 1997 и др.) предположили, что указанная в некрологе дата

гаються у львівських збірках (1574-1800): Зведений каталог. — Львів: Вища шк., 1975; Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва: Каталог стародруків, виданих на Україні. — Львів: Вища шк., 1981-1984. — Кн. 1: (1574-1700). — 1981; Кн. 2, ч. 1: (1701-1764). — 1984; Кн. 2, ч. 2: (1765-1800). — 1984.

11. Каталог кирилических стародруків Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка АН України. Вип. 1: Видання Івана Федорова. — Львів, 1992.
12. Каталог кирилических стародруків Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України. Вип. 2: Видання друкарень Острога, Дермані, Стратина, Крилоса, Угорець, Рохманова. — Львів, 1996.
13. Каталог кирилических стародруків Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України. Вип. 3: Видання друкарень Львова: Михайла Сльозки, Арсенія Желиборського, Йосифа Шумляньського, монастиря св. Юра. — Львів, 2000.
14. Передовсім див.: Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка/ Редкол.: Л. І. Крушельницька (відп. ред.) та ін. — Львів, 1992 — 2002. — Вип. 1-10; Из новіших публікацій відзначимо: Дослідження історичних колекцій стародруків у Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаніка НАН України: Стан і перспективи/ О. Колосовська, І. Качур// Kraków — Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX-XX wieku/ Pod red. J. Jarowieckiego. — Kraków, 1999. — Т. 4. — С. 65-70; Колосовська О. Дослідження кирилических стародруків у Львові: історіографічний огляд // Ibid. — Т. 5. — 2001. — С. 59-71; О. Колосовська. Маргінальні записи на кирилических стародруках — джерело до вивчення історії культури України// Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвід. зб. наук. праць. — К., 2001. — Вип. 3: Джерелознавчі дисципліни. — С. 312-326; Качур І. Львівські книжоторгові каталоги кінця XVIII — початку XIX ст. як джерело до книгознавчих досліджень// Kraków — Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX-XX wieku. — Т. 5. — С. 49-58 та ін.
15. Колосовська О. Дослідження та колекціонування стародрукованої кирилическої книги в Галичині (кінець XVIII — перша половина XX ст.): Дис... канд. іст. наук/ НАН України. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. — К., 1998.
16. Видання М. Сльозки у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України: Електронний каталог/ Автори-укладачі: Колосовська О., Гацькова С. — Львів, 2001.

рождения — 5. 01. 1877 — дана по новому стилю, и попытались перевести ее в старый стиль, получив год рождения 1876. В тех же некрологах указана дата и место кончины ученого. Он скончался в поезде, возвращаясь с конгресса в Атлантик-Сити через Филадельфию к себе домой в Монреаль, в ночь со 2 на 3 мая 1950 г.

О профессоре М. Б. Блауберге (13(25). 03. 1866, Вольмар Лифляндской губ. (ныне Вальмиера, Латвия) — 15. 06. 1921, Одесса) см. [8,9].

Профессор П. А. Вальтер (21. 01(2. 02). 1856, Киев — после 1929 г.). Он эмигрировал в Константинополь, а еще в 1929 г. жил и работал врачом в Кишиневе, который входил в то время в состав Румынии [8].

Профессор С. С. Груздев (19. 06(1. 07). 1864, Кинешма Костромской губ. — 4. 07. 1936, Буды (Budy), недалеко от Праги, прах покоится в крипте Успенской церкви на Ольшанском кладбище в Праге). С установлением в 1919 г. советской власти в Одессе он был дважды арестован и, вместе с женой Терезой Германовой (венгерской подданной), заключен в местную “чрезвычайку”. В начале 1920 г., перед оставлением белыми Одессы, вынужден был эмигрировать. Последние годы его прошли в Праге, где в 1929 г. он получил квартиру в специально построенном для русской политической эмиграции “профессорском доме” — ul. Vučkova, č. 27, byt. 24. Скончался в местечке Буды, где находился на лечении. В 1995 г. мы разыскали и сфотографировали его захоронение (так же как и профессора Д. П. Кишенского) на Ольшанском кладбище [10].

Профессор В. В. Завьялов (15(27). 06. 1873, с. Нововасильевское Чухломского уезда Костромской губ. — 24. 02. 1930, София, похоронен на Центральном софийском кладбище, надгробие не сохранилось). В 1998 г. мы совершили специальную поездку в Софию, чтобы попытаться найти какие-нибудь сведения о пребывании наших беженцев в Болгарии. На открытом в 1918 г. медицинском факультете Софийского университета — первенце высшего медицинского образования в Болгарии — до половины профессоров первого состава были беженцами из Российского государства. Они, привнеся традиции российских медицинских факультетов, много сделали для становления болгарской высшей медицинской школы. В. В. Завьялов был одним профессором этого университета [11, 12].

Профессор В. И. Зарубин (30. 10 (11. 11). 1867, Харьков — 15. 05. 1938, Земун, пригород Белграда, Югославия). Нам удалось побывать и в Югославии с целью собрать материалы о пребывании наших беженцев в этой стране (в августе 1998 г.). Профессор В. И. Зарубин работал врачом в Скопье и Белграде. Была установлена и дата его кончины [13, 14].

Профессор А. И. Игнатовский (4(16). 03. 1875, Смоленск — 18. 08. 1955, Есенице, Югославия (ныне Словения), похоронен на русском участке Нового кладбища в Белграде). Вторая жена А. И. Игнатовского Ирина Александровна († 2. 01. 1998 г., Скопье) в свое время ответила на наше письмо. Она писала, что с удовольствием выполняет просьбу предоставить биографические данные о своем супруге, так как “желание профессора было, чтобы в России узнали о его деятельности” (письмо от 27. 05. 1992). Профессор скончался во время летних каникул, когда находился на лечении, а похоронен был рядом с рано умершей первой своей женой Анастасией Николаевной, урожденной Ковалева (†1933). Надгробие прекрасно сохранилось. Мы привезли из Югославии часть личного архива профессора А. И. Игнатовского. Детей у профессора не было [15].

Профессор Д. П. Кишенский (23. 01(4. 02). 1858, с. Велемежи Новоторжского уезда Тверской губ. — 7. 11. 1933, Прага, могила № 98 на 18 участке Ольшанского кладбища в Праге). Окрашенный белой краской простой деревянный крест обозначает место вечного упокоения супругов Кишенских на православном Ольшанском кладбище [10, 16].

Профессор И. И. Кияницын (25. 08(6. 09). 1855, Харьков — после 1928 г.?). Его мать православная, дворянка Е. А. Солецкая. Родившийся вне брака младенец получил фамилию по крестному отцу. В 1920 г. И. И. Кияницын стал профессором кафедры гигиены физико-математического факультета Каменец-Подольского украинского университета, а с 1922 г. был преподавателем Винницкого фармацевтического техникума. В ч. 6 справочника “Наука и научные учреждения СССР” (1928) место работы указано то же [17].

Профессор С. В. Левашов (5(17). 07. 1857, деревня Погорелое (ныне не существует) Белевского уезда Тульской губ. — 29. 06. 1919, Одесса). Член Государственной думы IV созыва (1912-1917), профессор С. В. Левашов был расстрелян одесской ЧК. Дату смер-

ти по старому стилю указала вдова в прошении на имя ректора Новороссийского университета: “Ввиду смерти мужа моего, убитого большевиками 16 июня 1919 г.” (стало быть по новому стилю — 29. 06. 1919). С этого же числа предполагалось начисление положенной по закону пенсии вдове заслуженного профессора Новороссийского университета Ольге Васильевне Левашовой и его дочери Клеопатре (р. 1901) [18]. А в протоколе заседания совета Новороссийского университета от 26 августа 1919 г. записано следующее. “Слушали: скончался 23 июля проф. А. В. Загорский. Расстреляны: проф. С. В. Левашов, внештатный проф. Яворский, пом. библиотекаря И. И. Дусицкий (или Дусинский — нечетко написано. — *К. В.*) и служащий (неясное слово. — *К. В.*)” [19]. Р. А. Шувалов сообщил мне, что 25 июня 1919 г. “Одесские известия” опубликовали информацию об аресте проф. С. В. Левашова, а 5 июля о его расстреле, без указания числа исполнения приговора (все даты, конечно, по новому стилю). О красном терроре 1919 г. в Одессе пока у нас мало известно. В воспоминаниях пишут о 700 человеках, расстрелянных без суда и следствия, не захотевших, когда уходили белые, покинуть родину. И хотя официально большевики не сообщили дату массовых расстрелов, одесситы ее знали. По мнению Р. А. Шувалова, по всей видимости, профессор С. В. Левашов был похоронен в братской могиле на Третьем христианском кладбище. Еще две маленькие детали. Помните, у И. Бунина в “Окаянных днях”: “<...> Екатерининская (площадь. — *К. В.*), закутаный тряпками памятник, дом Левашова, где теперь чрезвычайка, и море — маленькое, плоское, все как на ладони”. 9(22) мая 1913 г. “Одесские новости” сообщали: “Сын покойного проф. А. А. Павловского по телеграфу уведомил родных, что находящийся в Петербурге дядя его проф. С. В. Левашов предложил похоронить А. А. Павловского на месте на Новом христианском кладбище, которое он приобрел для себя в бытность его в Одессе”.

Профессор А. Ф. Маньковский (15(27). 04. 1868, Ольвиополь Херсонской губ. (ныне Первомайск Николаевской обл.) — 20. 01. 1946, Болгария, похоронен на 15 участке Центрального кладбища в Софии). В 1998 г. мы нашли и сфотографировали могилу А. Ф. Маньковского на католическом участке софийского кладбища [20].

Профессор А. К. Медведев (18(30). 11. 1863, Курск — 12. 12.

1921, София). В эмиграции он был профессором Софийского университета [21].

Профессор Н. М. Попов (30. 07(11. 08). 1854, Вятка (ныне Киров) — 31. 05. 1939, София, похоронен на 94 участке Центрального софийского кладбища, в 1998 г. могилы мы не обнаружили, наверное, надгробие не сохранилось). На протяжении 45 лет был профессором в четырех университетах — Варшавском, Казанском, Новороссийском и Софийском. Молодым врачом в качестве добровольца участвовал в освободительной для болгарского народа русско-турецкой войне 1877-1878 гг., а пожилым профессором-изгнанником заложил основы болгарской клинической психиатрии [15, 22].

Профессор барон М. М. фон Тизенгаузен (7(19). 07. 1877, Рига — 19. 05. 1944, St. Johann im Pongau (Salzburger Land), Австрия). Он принадлежит к известному роду прибалтийских немцев, но сам был уже православным. В годы второй мировой войны в период оккупации Одессы медицинский институт функционировал как медицинский факультет Одесского университета, в котором профессор М. М. Тизенгаузен возглавлял кафедру. В 1944 г. при приближении советских войск к Одессе он вместе с двумя дочерьми, опасаясь репрессий, уходит с отступающими румынскими войсками. Одна из его дочерей осталась в эмиграции, а вторая вернулась в СССР [3].

Профессор Ф. Т. Тюльпин (21. 11(3. 12). 1866, с. Монаенок Белевского уезда Тульской губ. — 2. 12. 1942, Одесса, похоронен на 32 участке Второго одесского христианского кладбища). О нем см. [23].

Профессор Л. И. Усков (23. 05(4. 06). 1869, Воронежская губ. — 5. 04. 1919, Одесса). Был убит бандитами.

Профессор А. Э. Янишевский (12(24). 04. 1873, Казань — 9. 09. 1936, София, похоронен на 94 участке Центрального софийского кладбища) [15]. Где-то в конце 1970-х годов Л. В. Стефанская (1906, Одесса — 1988, Одесса) в нашем разговоре упоминала Янишевских. Она рассказала, что во время оккупации в Одессе узнали о том, что Янишевские отравились грибами и некоторые члены семьи скончались. На русском — 94 участке — кладбища в Софии стоит несколько покосившийся проржавевший железный православный крест. Под ним покоятся: супруга профессора Александра Ивановна Янишевская (†12. 06. 1934) и их младший сын Михаил (13(26). 07. 1905-13. 06. 1934) (две жертвы грибного отравления) и сам

профессор. Рядом, перед крестом, еще один могильный холмик. Маленькая мраморная табличка, на которой — также на русском языке — выбита надпись: “Андрей Алексеевич Янишевский. 20. II. 1904 — 6. II. 1947”. Старший сын Янишевских Андрей, родившийся в Одессе и умерший в Софии, был крупным болгарским геологом. Так что в “Энциклопедия България” (1996) помещены две статьи о Янишевских — об отце и сыне. Мне рассказали в Софии, что вдова А. А. Янишевского повторно вышла замуж и вместе с супругом и сыном от первого брака переехала на жительство во Францию.

Примечания:

1. Deutschbaltisches biographisches lexikon. 1710-1960. — Wien: Böhlau-Verlag-Köln. — 1970. — S. 489.
2. Тестаччо. Некаатолическое кладбище для иностранцев в Риме: Алфавитный список русских захоронений / Составители: В. Гасперович, М. Ю. Катин-Ярцев, М. Г. Талалай, А. А. Шумков. — С. Пб., 1999. — С. 77.
3. Государственный архив Одесской области (ГАОО). — Ф. 45, оп. 22, д. 57, л. 24.
4. Васильев К. К. “Исключить из списков”. К 70-летию разгрома высшей школы Одессы: [о проф. Б. П. Бабкине (1877-1950)] // Веч. Одесса. — 1992. — 12 сент., № 160 (5642). — С. 3.
5. Carlson A. J. Boris Petrovitch Babkin // J. neurophysiology. — 1950. — Vol. 13. — P. 389-390.
6. Komarov S. A., Friedman M. H. F. V. P. Babkin (1877-1950): Obituary // Gastroenterology. — 1950. — Vol. 16, № 2. — P. 511-514.
7. MacIntosh F. C. Boris Petrovitch Babkin // Rev. Canad. de biologie. — 1951. — Vol. 10, № 1. — P. 3-7.
8. Васильев К. К. Deutsche an der Medizinischen Fakultät der Novorossijsk-Universität in Odessa // Von Samuel Gottlieb Gmelins Reise durch Russland bis zum Niedergang der Apothekerfamilie Poehl. — Aachen, 2001. — S. 227-240.
9. Васильев К. К. Farmaceiti profesors Magnuss Blauberis no Valmieras // Materia medica. — Rīga, 2001. — № 5. — Lpp. 17-18.
10. Васильев К. К., Васильев К. Г. Профессора-медики Новороссийского университета и их деятельность в Чехословакии между двумя мировыми войнами // Русская, украинская и белорусская эмиграция в Чехословакии между двумя мировыми войнами. Результаты и перспективы исследований. Фонды Славянской библиотеки и пражских архивов: Междунар. конф. Прага, 14-15 авг. 1995 г. — Прага, 1995. — С. 489-494.
11. Васильев К. Г., Васильев К. К., Калнин В. В. Воспитанник медицинского факультета Тартуского университета профессор В. В. Завьялов (1873-1930) // Some Problems of the History of Tartu University. — Tartu, 1991. — Vol. 26. — P. 68-71.
12. Васильев К. К. Возвращение: [о проф. В. В. Завьялове (1873-1930)] // Одес. вестн. — 1992. — 29 янв., № 19 (107). — С. 7.
13. Васильев К. К., Павлычева С. В., Ревенко С. И. Дерматовенеролог профессор В. И. Зарубин (1867-1938) // Тези доповідей 7 Українського з'їзду дерматовенерологів (7-9 верес. 1999 р., Київ). — К., 1999. — С. 7.
14. Васильев К. К., Павлычева С. В., Ревенко С. И. Харьковский дерматовенеролог профессор В. И. Зарубин (1867-1938) // Вісн. Сум. держ. ун-ту. Сер. медицина. — 2000. — № 18. — С. 12-16.
15. Васильев К. К. Отечественные врачи за рубежом: беженцы и высланные // Современные проблемы клинической и экспериментальной медицины: Итоговая конф. мед. ф-та Сум. гос. ун-та (22-23 апр. 1997 г.). — Сумы, 1997. — Ч. 2. — С. 74-84.
16. Васильев К. К. Из истории отечественной патологической анатомии: [о проф. Д. П. Кишенском (1858-1933)] // Актуальные вопросы морфологии: Междунар. конф., посвящ. памяти акад., лауреата гос. премии Украины, проф. Сморгца Сергея Андреевича, Тернополь, 6-7 мая 1996 г. — Тернополь, 1996. — Т. 1. — С. 128-130.
17. Васильев К. К. Професор-гігієніст І. І. Кияніцин // Тези доповідей 9-ї Вінниць. обл. іст.-краєзн. конф., Вінниця, 5 верес. 1990 р. — Вінниця, 1990. — С. 55-56.
18. ГАОО. — Ф. 45, оп. 4, д. 1416, л. 93-97.
19. Там же. — Оп. 19, д. 556, л. 5.
20. Васильев К. К. Уроженец Николаевщины профессор гистологии А. Ф. Маньковский (1868-1946) // Тези регіон. наук.-практ. конф. мед. працівників Миколаївщини, присвяч. 500-річчю м. Очакова (Очаків, 25-26 трав. 1993 р.). — Миколаїв; Очаків, 1993. — С. 90.
21. Васильев К. К. Перший завідувач кафедрою фізіологічної хімії Новоросійського університету в Одесі професор Анатолій Костянтинівич Медведєв (1863-1921) // 7 Укр. біохім. з'їзд: Тези доповідей. Київ, 3-6 верес. 1997 р. — К., 1997. — Ч. 3. — С. 184-185.
22. Васильев К. К. Попов Николай Михайлович (1854-1939) // Энциклопедия земли Вятской. — Киров, 1996. — Т. 6. — С. 350-351.
23. Васильев К. К., Калнин В. В. Воспитанник Тартуского университета — профессор терапии Ф. Т. Тюльпин // Some Problems of the History of Tartu University. — Tartu, 1991. — Vol. 26. — P. 72-80.

М. А. Шевчук

Кандидат історичних наук, доцент
Інститута соціальних наук ОНУ ім. І. І. Мечникова

ПРАЦІ ТА МАТЕРІАЛИ З ІСТОРІЇ ПРИЧОРНОМОРСЬКИХ НІМЦІВ ПІВДНЯ УКРАЇНИ У ФОНДАХ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ОНУ

Сучасна Україна переживає процес національно-культурного відродження. Зростає науковий і суспільний інтерес до історії народностей, що проживають на її території. Задовольнити такий інтерес у повній мірі допомагають бібліографічні покажчики. Серед ініційованих останніми роками бібліотекою ОНУ важливих видань з бібліографії є, зокрема, покажчик "Причерноморские немцы. Их вклад в развитие г. Одессы и региона, 1803-1917". Це одне з перших подібного роду видань, що здійснене в Україні в 90-ті роки. Представлені в ньому матеріали, значною мірою, містяться у фондах Наукової бібліотеки нашого університету, про що свідчать вказані відповідні шифри зберігання. При формуванні бібліографічного покажчика здійснювалася плідна співпраця з Державною науковою бібліотекою ім. М. Горького нашого міста та з Інститутом германських та східноєвропейських досліджень міста Геттінгена. Від останнього наша бібліотека отримала безкоштовно нові книги з історії етнічних німців в Україні, Росії, колишньому СРСР. Цей же інститут фінансував видання 100 примірників вказаного бібліографічного покажчика для потреб Німеччини.

До зазначеної теми у фондах Наукової бібліотеки ОНУ зберігаються основні документи щодо переселення іноземців, в т. ч. і німців, у Російську імперію та спеціально до нашого краю. Серед них, наприклад, "Свод законов Российской империи" у 15 томах, "Свод учреждений и уставов о колониях иностранцев в империи", виданий паралельно російською і німецькою мовами в Одесі у 1862 р. Це також різних років систематичні збірники постанов Херсонських губернських земських зборів, Одеської міської думи. Повно представлені праці відомого професора і глибокого знавця флори Новоросійського краю К. Е. Ліндемана, в яких аналізуються закони 1915 і 1916 р. про обмеження німецького землеволодіння в Росії та їх вплив на економічний стан нашого краю.

Досить повно володіє бібліотека такими важливими довідковими виданнями, як путівники по Одесі та її околицях, адресні та пам'ятні книги по Одесі, "Новороссийский календарь" (1836-1873). Важливе місце займають статистичні матеріали з економічного розвитку краю з відтворенням показників розвитку німецьких колоній. "Материалы для оценки земель Херсонской губернии" (1883-1888) та праця Л. Падалки "Землевладение немцев — бывших колонистов Херсонской губернии" (1891) допомагають дослідити також ситуацію з німецьким землеволодінням. Демографічні, етноконфесійні та професійні дані щодо німецького населення можна отримати з матеріалів першого загального перепису населення Російської імперії 1897 р. та перепису населення Одеси 1892 р. Цінністю книжкового фонду нашої бібліотеки є праці А. Скальковського, в їх числі "Опыт статистического описания Новороссийского края" (т. 1), "Пространство и народонаселение Новороссийского края" та ті, в яких відображено різні аспекти промислового розвитку і торгівлі в Одесі.

Цінним надбанням бібліотеки є такі книги як: Клаус А. "Наши колонии: опыты и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России" (рос. і нім. мовами); Штах Я. "Очерки из истории и современной жизни южнорусских колонистов"; німецькомовні видання: Келлер К. "Німецькі колонії в Південній Росії". Т. 1 (Одеса, 1905) [1]; Маттеї Ф. "Німецькі поселення в Росії" (Лейпціг, 1866); Ляйбрандт Г. "Німецькі колонії в Херсоні і Бессарабії" (Штутгарт, 1926). З історії релігійного життя німців у нашому краї бібліотека має такі важливі книги німецькою мовою: Бінеманн Ф. "Історія євангелічно-лютеранської общини Одеси" (Одеса, 1890); Фрізен П. М. "Історія братства старосвангелічних менонітів в Росії (1789-1910)" (Гальштадт, 1911). Зберігаються в ній важливі для вивчення історії німецької колонізації публікації С. Шелухіна. Пізніше він став відомим державним діячем часів Центральної ради в Україні. Цікаві спостереження щодо управління німецькими колоніями та реального життя в них присутні у спогадах державного службовця А. М. Фадеєва. Він безпосередньо опікувався справами управління іноземними колоніями на півдні України. У фондах бібліотеки є книги А. Веліцина та І. Сергєєва, у яких відобразились націоналістичні прояви в оцінках життя та діяльності німців у Російській імперії.

Бібліотека ОНУ має важливі автобіографічні матеріали викладачів університету німецького походження, наприклад, П. Бруна, О. Брикнера, Е. Штерна, М. Грота, М. Ланге та ін. Зберігаються, звичайно, їх наукові публікації. Важливе значення для вивчення їх життя та науково-педагогічної діяльності мають книга О. І. Маркевича “Двадцатипятилетие императорского Новороссийского университета” та нове чотиритомне видання “Професори Одесского (Новоросійського) університету”, здійснене при безпосередній участі викладачів університету та працівників бібліотеки. Зауважимо, що послугами бібліотеки плідно користувався дослідник з Кельна Г. Гаусман, який у 1998 р. опублікував об’ємну книгу про наш університет та міське суспільство в Одесі [2]. Нагадаємо, що нащадки історика П. Бруна та родичі його сина Людвіга, що працював бібліотекарем університету, подарували бібліотеці 30 томів книг, що були у сімейному надбанні. По книгах про архітектуру нашого міста, що є у фондах бібліотеки, можна досліджувати діяльність архітекторів німецького походження В. Кундерта та Г. Шеврембрандта.

При підготовці бібліографічного покажчика з історії причорноморських німців зусиллями працівників бібліотеки було проаналізовано зміст відповідних журналів міністерств внутрішніх справ та державного майна. Ці міністерства мали безпосереднє відношення до управління іноземними колоніями у Російській імперії. За участю студентів історичного факультету та політологів Інституту соціальних наук вперше цілеспрямовано було проглянуто зміст цікавого періодичного видання “Херсонские епархиальные ведомости” (видавались в Одесі), газети “Одесский вестник”. Це дозволило розширити бібліотечну картотеку з історії німецького етносу в Одесі та регіоні. Її послугами активно користуються студенти історичного факультету, що вивчають спеціальний курс “Етнічні німці в Україні та країнах СНД”, а також дипломники, аспіранти, викладачі. Бібліотека тісно співпрацює з обласним національно-культурним товариством німців “Відродження”. Один з його керівників — О. М. Келер допомагав редагувати назви деяких німецьких колоній, що наведені у додатку бібліографічного покажчика. Важливою є співпраця бібліотеки з Державним архівом Одеської області. Зокрема, бібліотека отримує надзвичайно важливі анотовані описи архівних документів Опікунського комітету іноземних поселенців

південного краю Росії. Це — багатотомне видання, що здійснюється архівом за участю Інституту германських і східноєвропейських досліджень (Геттінген). За підтримки цього інституту планується здійснити у нас видання другої частини бібліографічного покажчика з історії причорноморських німців. Він буде присвячений 200-річчю від початку німецької колонізації у нашому краю (2003). Таким чином, колектив бібліотеки продовжує працювати у даному напрямі і готовий сьогодні надати кваліфіковану допомогу всім, хто цікавиться історією причорноморських німців.

Примітки

1. У нашій бібліотеці відсутній 2-й том, що з’явився у 1914 р. У 2000 р., за ініціативою А. Воша з Нюрнберга, у Німеччині було перевидано обидва томи К. Келлера в одній книзі.
2. Hausmann G. Universität und städtische Gesellschaft in Odessa, 1865-1917: Soziale und nationale Selbstorganisation an der Peripherie des Zarenreiches. — Stuttgart, 1998.

В. В. Самодурова

Зав. сектором Научной библиотеки
Одесского национального университета им. И. И. Мечникова

**НАУЧНАЯ БИБЛИОТЕКА ОДЕССКОГО УНИВЕРСИТЕТА
В 1920-е ГОДЫ**

Еще в дореволюционное время Одесса была крупным культурным центром южного края. Это свое положение она сохранила до настоящего времени. Несмотря на то, что библиотечная сеть города до 1917 г. была относительно невелика, в городе уже были библиотеки, по праву считавшиеся жемчужинами книгохранения. Старейшей библиотекой города является университетская, образованная в 1817 г. как библиотека Ришельевского лицея. В 1865 г., когда Одесса из небольшого провинциального городка так стремительно превратилась в крупный экономический, научный и культурный центр огромного региона, лицей был преобразован в Новороссийский университет, а библиотека — в библиотеку университета. Свое 185-летие она встречает как Научная библиотека Одесского национально-

го университета им. И. И. Мечникова. Все эти годы библиотека была не только свидетелем и деятельным участником всех событий, но и летописцем университета. В жизни самой библиотеки есть немало славных страниц, но есть в ее истории период, к которому мы сейчас возвращаемся как к одному из наиболее ярких периодов в деятельности библиотеки. Речь пойдет о 20-х годах теперь уже ушедшего столетия, когда университетская библиотека существовала как самостоятельное учреждение.

По количеству фондов (314 тыс. ед. хр.) и по числу читателей университетская возглавляла список библиотек, входивших в библиотечную сеть дореволюционной Одессы. Далее за ней в этом списке шли: городская публичная им. (имп.) Николай II, народная читальня им. Г. Маразли, библиотека общества приказчиков-евреев, торговцев и торговых агентов, затем общественная библиотека, библиотека общества распространения просвещения среди евреев, общества приказчиков-христиан, библиотека клуба "Беседа", несколько частных библиотек (например, А. Бортневского), библиотеки при книжных магазинах (В. Распопова, А. Ивасенко) и др.

В 1920 г. "Укрглавпрофосвіта", организованная при Народном Комиссариате УССР, ликвидировала на Украине университеты. Вместо Новороссийского университета были образованы совершенно новые высшие учебные заведения: медицинский институт, институт общественно-гуманитарных наук, физико-математический, археологический, институт народного хозяйства и институт народного образования (ИНО). В наше время можно с уверенностью утверждать, что многие вузы Одессы берут свое начало от Новороссийского университета. Преемником университета считается ИНО (то же здание на Дворянской ул., мебель, оборудование и горсткацелевшего штата), который готовил учителей старших классов.

Что касается библиотеки, одного из подразделений бывшего Новороссийского университета, то ее студенческий отдел был распределен между библиотеками тех вузов, которые появились на основе бывшего университета и фактически перестал существовать. Основная же часть фондов сразу после закрытия университета, оставаясь в своем прежнем помещении, получила название Главной библиотеки высшей школы г. Одессы. В период с 1917 по 1922 гг. после инкорпорирования целого ряда фондов в ней уже насчитыва-

лось около 500 тыс. томов. Влились в библиотеку книги из ликвидированных советской властью учебных заведений: высших женских курсов, института благородных девиц, кадетского корпуса, юнкерского училища, епархиальной духовной семинарии, а также книги Английского клуба и некоторых частных библиотек, брошенных бежавшими от революции владельцами.

С 1923 г. бывшая университетская библиотека получила статус Центральной научной библиотеки г. Одессы (ЦНБ), став основной научной библиотекой одного из самых крупных научных центров Украины, центральным книгохранилищем всех высших учебных заведений города того времени, а также других научных учреждений, среди которых наиболее важными были 12 научно-исследовательских кафедр г. Одессы.

С 1924 г. ЦНБ начинает получать обязательный экземпляр украинской книги. Постепенно возобновляется пополнение фондов иностранной литературой. Удаётся это за счет распространения в обменном порядке изданий бывшего Новороссийского университета и "Журнала науково-дослідчих кафедр м. Одеси", быстро получившего известность в научных кругах. В дополнение к собранному в предыдущие годы книжному богатству революционные годы принесли ЦНБ 200 тыс. томов. В середине 1920-х гг. в библиотеке уже насчитывалось около 1 млн. ед. хр. Но не только количественный, особенно качественный состав книжного фонда библиотеки представляет его ценность. Основное ядро книжного фонда собиралось в течение десятилетий путем систематического и планового пополнения по заявкам всех кафедр факультетов. Этим обусловлен строго научный характер ее собрания. Особенно важны полные комплекты основных периодических изданий, что составляют богатство любой научной библиотеки.

В годы работы нашей библиотеки как ЦНБ г. Одессы (1923-1930) здесь была хорошо организована и активно велась научная работа. С 13 ноября 1922 г. директором ее назначается профессор ИНО Сергей Леонидович Рубинштейн. Выросший в богатом доме присяжного поверенного, он изучал в Марбурге философию под непосредственным руководством знаменитого тогда Г. Когена. Первая мировая война лишила С. Л. Рубинштейна возможности завершить образование в Германии и он вынужден был начинать в Одессе свою

советскую научную карьеру, которая через два десятка лет блестяще завершилась. Стал С. Л. Рубинштейн лауреатом Государственной премии СССР, членом-корреспондентом АН СССР, академиком АПН. В Одессе Сергей Леонидович жил напряженной научной и общественно-политической жизнью, совмещая начную работу с руководством ЦНБ. Спецификой одесского периода его деятельности были работы в области библиотковедения и библиографии. В своих выступлениях на библиотечных конференциях различного ранга, а также в специальных периодических изданиях он неоднократно поднимал вопрос о составлении библиографии украинской библиографии, был инициатором создания национального украинского репертуара книги, ратовал за составление библиографии по истории украинской письменности, украинской этнографии. Этим и другим вопросам Сергей Леонидович посвящал свои выступления на многочисленных съездах и конференциях: Первом съезде представителей научных библиотек в Киеве в декабре 1925 г., Втором Всероссийском библиографическом съезде в Москве в 1926 г. Был участником съезда работников научных библиотек в Ленинграде в 1926 г. В 1927 г. его избрали членом президиума Библиографической комиссии при ВУАН, он активно работал в правлении Украинского библиографического общества в Одессе и входил в состав его редколлегии, которая готовила и издавала по секциям “Записки Українського бібліографічного товариства” (1928-1930).

Под руководством С. Л. Рубинштейна библиотека стала не только ведущим научным учреждением, обеспечивающим учебный и научный процессы в городе, она стала широко известна в Украине и в Советском Союзе. Ее работа была полностью подчинена основному кредо руководства библиотеки — превращению ЦНБ из пассивного книгохранилища в активный фактор общей системы образования в стране.

В те годы библиотека имела блестящий состав сотрудников. Среди них — Осип Львович Вайнштейн. В 1920-1923 гг. он учился в аспирантуре кафедры всеобщей истории ИНО, а с 1923 г. приступил к преподаванию в ряде вузов города, одновременно занимая должность ученого секретаря, затем заместителя директора ЦНБ. Для самого О. Л. Вайнштейна служба в библиотеке стала периодом напряженной научной работы над проблемами истории Италии сред-

них веков и истории Франции нового и новейшего времени. Используя материалы Воронцовского и Строгановского фондов библиотеки, он опубликовал ряд статей, посвященных анализу творчества Вольтера, Фурье, событий Великой Французской революции и Парижской коммуны. В наше время О. Л. Вайнштейн известен как выдающийся историк, автор работ по медиовистике, историографии и методологическим проблемам исторической науки.

Герборд Данилович Штейнванд. Сын лютеранского пастора из Люстдорфа. Закончил классическое отделение историко-филологического факультета ИНУ. Некоторое время выступал с лекциями в бывших немецких колониях вблизи Одессы. Перейдя на службу в научную библиотеку, он с немецкой аккуратностью и скрупулезностью подготовил к изданию замечательную библиографическую работу — подробное и снабженное аннотациями и справками исторического характера описание всех периодических изданий, выходящих в Одессе в годы революции и гражданской войны. По мнению многих специалистов, этот указатель литературы до сих пор является самой лучшей работой такого типа, когда-либо вышедшей в нашей стране. Он отличается полнотой, в нем представлены все издания без изъятий и независимо от политического направления издающего органа. Это — настоящая антология одесской прессы начала 20-х гг.

Федор Евстафьевич Петрунь работал в ЦНБ с 1919 по 1931 гг., одновременно преподавал в разных институтах города, был ученым секретарем Одесского отделения Всеукраинской ассоциации востоковедения (1927-1933), сотрудником научно-исследовательского института гидротехники и мелиорации. Собрал огромную личную библиотеку (3,5 тыс. томов) — книги и периодику преимущественно по истории, географии, краеведению. Почти всю ее он завещал библиотеке ОГУ, теперь она выделена в самостоятельный отдел — фонд Петруни. Подвигом ученого можно считать то, что после революции он буквально спас от уничтожения тысячи томов ценнейшей литературы, собирая их в оставленных особняках, выбирая из подвала гостиницы “Пассаж”, куда свозились конфискованные книги со всего города. Все эти находки грузились Федором Евстафьевичем на обыкновенную тачку и дальше их путь лежал туда, где им и положено было быть — в хранилище библио-

теки. Человек необыкновенной душевной широты, энциклопедических знаний, он так и не смог дослужиться до профессорского звания. Как и большинство участников Украинского библиографического общества и Ассоциации востоковедов, Ф. Е. Петрунь был репрессирован, чудом ему удалось выжить, но “шлейф неблагонадежности” тянулся за ним всю оставшуюся жизнь. Ушел из жизни Федор Евстафьевич как мудрец. Узнав о том, что он смертельно болен, систематизировал свою личную книжную коллекцию, сам упаковал ее в большие картонные коробки, составил заветные о передаче книг и ценного картографического материала в пользу библиотеки университета.

Николай Николаевич Петринский — сотрудник отдела комплектования фондов. Историк по образованию, в студенческие годы, в начале XX века, он возглавлял совет по борьбе за автономию университета. Будучи сотрудником университетской библиотеки, он одновременно преподавал в нескольких вузах города. Им опубликовано несколько интересных статей по истории библиотеки.

Справедливо считая, что научная библиотека не может ограничиваться только библиотечными операциями, ЦНБ продолжала вести широкую научную работу. В 1924 г. здесь начинает действовать специальный семинар в области библиографии, библиотековедения и книговедения, для чего был разработан проект “Программы общевузовского семинара”. Он объединял не только сотрудников библиотеки, но и всех научных работников города, заинтересованных в его проведении. На заседаниях заслушивались доклады и сообщения, значительная часть которых опубликована в журналах и сборниках, а также в виде отдельных оттисков. Чаще всего публикации членов семинара можно встретить в “Журналі науководослідчих кафедр м. Одеси”, “Україна”, “Бібліотечний збірник”, “Историк-марксист”, “Каторга и ссылка” и др., а с 1927 г. начинает выходить печатный орган ЦНБ — “Праці” (всего вышло 3 тома). В этом же году семинар был переименован в Научно-исследовательскую комиссию библиотеки. Об интенсивности работы комиссии свидетельствует тот факт, что с 1 октября 1928 г. по 2 мая 1929 г., например, состоялось 20 заседаний, на которых заслушано и обговорено 18 докладов, 8 рефератов, 4 отчета.

Это были времена расцвета украиноведения в стране, поэтому

самое большое внимание на семинаре уделялось проблемам украинской библиографии. Была заслушана серия докладов, посвященных украинской тематике, составлены биобиблиографии целого ряда выдающихся украинских деятелей и ученых — М. Грушевского, С. Ефремова, В. Гнатюка. В фондах самой библиотеки в эти годы найдены и изучены многие ранее не востребованные материалы по истории и экономике Украины, на основе которых были написаны уникальные работы, ставшие классикой украинской исторической наукой.

Деятельным членом Научно-исследовательской комиссии ЦНБ можно назвать Константина Александровича Копержинского, ныне известного выдающегося украинского литературоведа, фольклориста, этнографа и библиографа, который с 1925 по 1929 гг. был профессором ИНО, преподавал в нем историю литературы. На семинарах в библиотеке он выступал с разысканиями в библиографии И. Котляревского, М. Коцюбинского, обзорами литературы по украинскому литературоведению за 1926 и 1927 гг., по новейшим публикациям о Т. Г. Шевченко и др.

Кроме украинской тематики, в работе семинара освещались вопросы библиографии прессы революционного периода, национальных меньшинств Одесщины, востоковедческой литературы.

В письме в Научный комитет Наркомпроса от 14 августа 1924 г. С. Л. Рубинштейн ставит вопрос о профессиональной подготовке библиотечных работников как давно назревший и острый. Считая ЦНБ одним из центров научной работы по библиотековедению в Украине, Наркомпрос поручил ей подготовку специалистов в этой области. С 1926 г. здесь начинает действовать аспирантура. В год открытия в нее были приняты два человека: Саул Яковлевич Боровой и сын известного профессора-филолога — Александр Борисович Варнеке.

Первым и замечательным выпускником аспирантуры стал С. Я. Боровой, опубликовавший свою “промоційну роботу” (аспирантскую диссертацию) в 1930 г. в журнале “Бібліологічні вісті” под названием “Наукова бібліотека в сучасних умовах”. После 1934 г. удачно защищенные аспирантские диссертации автоматически регистрировались как кандидатские. Таким образом, можно считать С. Я. Борового первым и единственным в довоенные годы на территории всей Украины специалистом, получившим ученую

степень по книговедению. Саул Яковлевич стал впоследствии известным ученым в области экономической истории, доктором наук, профессором ряда вузов Одессы, широко известным специалистом не только в нашей стране, но и за рубежом. Связей же с крупными библиотеками города он никогда не прерывал.

Среди перечисленных выше форм и методов работы библиотеки в новых для нее условиях следует остановиться на одном из центральных направлений в работе того времени — организации Украинского отдела библиотеки. Во время бурного роста освобожденных национальных культур, могучего развития украинизации в стране отдел *Ucrainica* (50 тыс. ед. хр.) представлял базу для развития украинской культуры на Одешине. Фонд этого отдела базировался на основном книжном собрании библиотеки, в котором *Ucrainica* была представлена достаточно хорошо. Это большие сериальные издания разных обществ и единичные публикации. Библиотека имела и имеет все подборки “Научного товариства ім. Шевченка” во Львове (“Записки”, “Етнографічний збірник”, “Матеріали до української етнології”, “Збірник історико-філософської секції”, “Збірник математично-природознавчо-лікарської секції”, “Українсько-руський архів”, “Пам’ятки українсько-руської мови й літератури”). Из других изданий есть, например, “Руська історична бібліотека” (Под ред. А. Варвинского, 24 т.), “Літературно-науковий вісник”, “Основа”, “Слово” (Львов, 1873-1886) и мн. др.

Из российских журналов и сериальных изданий, интересных с точки зрения украиноведства, следует отметить такие как “Киевская старина”, “Архив Юго-Западной России”, “Труды этнографической экспедиции в Западно-Русский край” и др. Благодаря обязательному украинскому экземпляру Украинский отдел ЦНБ имел в своем распоряжении всю украинскую книгу, выходившую на территории Украины.

В результате реорганизации отделов в конце 1920-х гг. в библиотеке, кроме отдела украиноведения, появляется целый ряд других: методики народного образования, картографии, библиографических и справочных изданий, создан отдел редких книг и рукописей, а затем — Музей редкой книги. Для удобства читателей открыта постоянно действующая выставка новых поступлений.

С 1929 г. в стране начались необоснованные репрессии. Многие

сотрудники различных библиотек были уволены, арестованы, отправлены в лагеря. Вместе с людьми гибли книги, образовывались спецфонды, спецхраны. Начались неоправданные эксперименты в организационной структуре библиотек. С этого момента можно говорить о наступлении полосы неудач и в жизни ЦНБ.

В 1930 г. С. Л. Рубинштейн переводят в Ленинград, где он становится директором Центральной научной библиотеки им. М. Е. Салтыкова-Щедрина. В конце этого же года по постановлению Совнаркома Украины ЦНБ объединяют с Одесской городской публичной библиотекой (теперь — это ОГНБ им. М. Горького), через некоторое время к ним присоединяют и Украинскую государственную библиотеку им. Т. Шевченко в Одессе. Теперь уже бывшая ЦНБ продолжает оставаться в своем здании на ул. 10-летия Красной Армии (ныне ул. Преображенская, 24) как филиал единой библиотеки, выполняя при этом функции абонемента. С 1930 по 1933 гг. ЦНБ вынуждена была передать публичной библиотеке часть ценнейшего фонда Музея редкой книги (в т. ч. редчайшие инкунабулы, описанные в свое время профессором И. Фаасом), а также книги и справочно-библиографические издания, послужившие базой для создания справочно-библиографического отдела в этой библиотеке, большую часть рукописного фонда. В это же время производился эксперимент с форматной расстановкой книг на полках книгохранилища, не принесший библиотеке ничего хорошего, но последствия чего библиотека испытывает до сих пор.

К счастью, в 1933 г. в стране были восстановлены университеты. ОГУ вернули его библиотеку, но это, как говорится, — уже совсем другая история...

Литература:

1. О-ч Б. Реформа высшей школы и университетская библиотека // Высш. шк. — 1919. — № 1. — С. 21-22.
2. Главная библиотека высшей школы г. Одессы // Народ. просвещение. — 1922. — № 6/10. — С. 73-74.
3. Вайнштейн О. Збірка гр. О. Строганова в Головні бібліотеці вищої школи м. Одеси // Вісн. бібліол. вісті. — 1925. — № 1/2. — С. 123-125.
4. Петрунь Ф. Е. Центральная научно-учебная библиотека г. Одессы // Библиот. обозрение. — 1925. — Кн. 1. — С. 107-108.
5. Рубинштейн С. Л. Завдання наукової бібліографії на Україні: Доп. на

- 1-й конф. наук. б-к УСРР//Бібліот. зб. — К., 1926. — Ч. 1: Праці 1-ї конф. наук. бібліотек УСРР. — С. 54-62.
6. Рубінштейн С. Л. Постачання літератури науковим бібліотекам//Там само. — С. 128-131.
7. Вайнштейн О. Л. Одеська Центральна наукова бібліотека. — Одеса, 1927. — 55 с.
8. Коган Л. Библиотечная жизнь Одессы до и после Октября//Крас. б-рь. — Одесса, 1927. — № 9. — С. 42-54; № 10. — С. 61-62;
9. Одеська Центральна наукова бібліотека//Наука на Україні. — 1927. — № 2/4. — С. 310-314.
10. Одесская Центральная библиотека//Библиот. обозрение. — 1927. — Кн. 1/2. — С. 181-182.
11. Рубінштейн С. Л. Одеська Центральна наукова бібліотека // Праці Одес. Центр. наук. б-ки. — 1927. — Т. 1. — С. 1-16
12. Фаас Г. А. Інкунабули Одеської Центральної наукової бібліотеки//Бібліол. вісн. — 1927. — № 2. — С. 69-90; Також. — Окр. відб. — Одеса, 1927. — С. 1-16.
13. Рубінштейн С. Л. Бібліографічна комісія Української Академії наук на планування бібліографічної роботи в УСРР//Зап. Укр. бібліогр. т-ва в Одесі. — 1928. — Ч. 1. — С. 56-59.
14. Комаров Б. Український відділ Одеської Центральної наукової бібліотеки//Там само. — 1929. — № 3. — С. 117-120.
15. Петринський М. Центральна Наукова бібліотека м. Одеси//Зап. Укр. бібліогр. т-ва в Одесі. — 1929. — Ч. 2/3. — С. 136-138.
16. Рябінін-Скляревський О. О. Праці Одеської Центральної наукової бібліотеки//Вісн. Одес. коміс. краєзнавства при УАН. Секц. соц.-іст. наук. — 1929. — Ч. 4/5.
17. Український відділ Одеської Центральної наукової бібліотеки//Журн. бібліотекознавства та бібліографії. — 1929. — № 3. — С. 117-118.
18. Комаров Б. На ширший шлях: До об'єднання УДБ з ОДБ//Зап. Укр. бібліогр. т-ва в Одесі. — 1930. — Ч. 4. — С. 97-99.
19. Петрунь Ф. Є. Одеська державна бібліотека//Там само. — С. 94-97.
20. Одеська державна наукова бібліотека за 15 років (1917-1932)//Пр. Одес. держ. наук. б-ки. Нова сер. — 1933. — Т. 1. — С. IX-XVII.
21. Боровой С. Я. Воспоминания. — М.; Иерусалим, 1993. — 383 с.

А. А. Непомнящий

Доктор исторических наук, доцент кафедры истории Украины и вспомогательных исторических дисциплин Таврического национального университета им. В. И. Вернадского (Симферополь)

ИЗ ОПЫТА ПОДГОТОВКИ ПЕЧАТНОГО РЕГИОНАЛЬНОГО СВОДА БИБЛИОГРАФИИ ДОСОВЕТСКОГО ПЕРИОДА (на примере Крыма)

В конце 2001 г. вышло в свет научно-справочное издание "История и этнография народов Крыма: Библиография и архивы (конец XVIII — начало XX века)", куда вошли опубликованные и рукописные материалы начиная с эпохи вхождения полуострова в состав Российской империи (1783) до окончательного установления здесь советской власти (1920). Книга стала результатом наших библиографических и архивных разысканий в течение более чем 15 лет. В научной литературе мы уже подробно знакомили ученых и библиографов с основными этапами сбора материалов и группами библиографических указателей, использованных нами [1].

В основе современных изысканий в области библиографии крымоведения, прежде всего, находятся ретроспективные штудии столпов региональной библиографии Г. Н. Геннади, Арс. И. Маркевича, Н. Н. Вакуловского, творчество которых связано с серединой XIX — первой третью XX века. Были внимательно перепроверены de visu все указанные там записи. Кроме того, были учтены замечания современников, сделанные после выхода этих справочников. Так, комментируя значение универсального библиографического справочника Арс. И. Маркевича "TAURICA" один из авторитетных знатоков Крыма тех лет А. Л. Бертье-Делагард в письме к археологу-крымоведу А. В. Орешникову от 2 февраля 1911 г. сетовал, что библиографическое собрание далеко от полноты, а в опубликованную его часть вкралась масса опечаток [2]. Вполне справедливыми были и замечания, помещенные в библиографическом обзоре "Киевской старины", где указывалось на имевшиеся в справочнике ошибки, связанные с тем, что составитель не проверял сведения, взятые из других источников, на использование изданий, не имеющих отношения к истории Тавриды. Рецензент верно заметил: "Трудны

и неблагодарны планы *систематических указателей*; гораздо удобнее указатели *хронологические* с присоединением к ним затем указателей предметов и авторов" [3]. Именно поэтому, чтобы упростить работу со справочником, было принято решение сделать основным *Алфавитный* указатель, а в помощь ему добавить предметно-систематический.

На протяжении более ста лет библиографическое пособие Арс. И. Маркевича оставалось самым авторитетным. Вместе с тем исследования в области досоветской библиографии, проведенные нами в последние два десятилетия, позволяют заявить о необходимости издания нового фундаментального справочника, который охватил бы гораздо более широкий срез досоветских публикаций по истории и этнографии Крыма. Предпринятая нами работа по проверке историко-этнографических отделов "TAURICI" de visu ясно продемонстрировала значительные прорехи, наличие многочисленных ошибок-опечаток и библиографических фикций [4]. Отдельным этапом нашей работы стало выявление и изучение указателей текущих историко-краеведческих публикаций и указателей научных периодических и продолжающихся изданий, на страницах которых преобладали сюжеты, связанные с историческим кримоведением.

Существенную помощь в разработке кримоведческой библиографии оказывают указатели содержания ведущих общественных и историко-археологических периодических изданий. Важнейшим библиографическим источником являются указатели трудов различных исторических обществ, ставшие неотъемлемым приложением к их юбилейным "Историческим запискам". Особая ценность последних заключается в наличии информации о личных сводных библиографиях историков, недоступных по другим источникам. К этой же группе библиографических справочников относятся и исторические записки о деятельности учебных заведений, где приводятся списки трудов профессоров и преподавателей. Значительная по объему приведенных единиц кримоведческая библиография концентрируется в опубликованных до 1920 г. каталогах крупнейших книгохранилищ Крыма: Морской библиотеки в Севастополе, библиотеки "TAURICA" им. А. Х. Стевена Таврического губернского земства, Симферопольской городской библиотеки, библиотеки Крымско-Кавказского горного клуба.

Среди систематических библиографических указателей, подготовленных в досоветский период, для развития историко-кримоведческих исследований большое значение имели пособия В. В. Зверинского, где собраны материалы по истории православных монастырей Таврической губернии, справочник по этнографии народов России Д. К. Зеленина, значительная часть материалов которого связана с крымскими этносами.

Существенным дополнением к ретроспективным и отраслевым библиографическим указателям для составления сводного каталога работ историков-кримоведов являются подготовленные в течение XIX и XX вв. списки их трудов (как опубликованные, так и в рукописном виде, выявленные в личных архивных фондах ученых). Лишь часть из перечисленных библиографических списков может претендовать на исчерпывающую полноту. В силу определенных идеологических соображений, особенно в 1920-1930-е годы, "представители старой школы" не отражали ряд своих публикаций. Кроме того, подготовленные в XIX в. библиографии ученых, как правило, не учитывали небольшие по объему газетные публикации, не указывались и рецензии. До последнего времени не было создано сводных библиографических списков таких крупных краеведов Крыма как А. Б. Ашик, А. Л. Бертье-Делагард, Ф. М. Домбровский, В. Х. Кондараки, Ф. Ф. Лашков и мн. др. А некоторые из составленных библиографий страдают значительными прорехами, в частности, библиографические списки А. Л. Бертье-Делагарда, Арс. И. Маркевича, В. Н. Юргевича.

Ряд ценных научно-справочных библиографических разработок по кримоведению, подготовленных в досоветский период, не был опубликован. Мы уже информировали научную общественность и библиографов об этих материалах. Их привлечение как библиографического источника позволило дополнить общий свод досоветской библиографии более чем на 300 библиографических записей.

Среди библиографического наследия советской эпохи особое внимание было уделено наследию В. В. Симоновского. При этом введена в научный оборот значительная часть его рукописной библиографии [5]. Значительную помощь в работе оказали систематический библиографический указатель "К истории христианства в Кры-

му" (Составитель С. В. Калашник. — Л., 1990); справочник "Библиография Востока", подготовленный под редакцией Д. Н. Егорова в Научной ассоциации востоковедения при ЦИИ ССР; исследование М. А. Полиевктова "Европейские путешественники XIII-XVIII вв. по Кавказу", подготовленное в Научно-исследовательском институте кавказоведения. Значительное количество неучтенных в других справочных пособиях библиографических записей по кримоведению содержит и аннотированный каталог рукописей "История СССР в воспоминаниях и дневниках", охватывающий период с конца XVIII в. по 1917 г.; и подготовленный под руководством П. А. Зайончковского многотомный аннотированный указатель книг и публикаций в журналах "История дореволюционной России в дневниках и воспоминаниях". Несмотря на обширный свод кримоведческих исследований (записок путешественников и мемуаров), приведенных в этих работах, в них пропущены сотни журнальных статей и книг, вообще не рассматриваются газетные публикации, которые выявляются по другим библиографическим справочникам и при сплошном просмотре ряда изданий.

Выпущенные Книжной палатой Украины систематические научно-библиографические указатели "Татари в Україні", "Кримські татари в Україні", "Німці в Україні", "Кримські караїми в Україні" охватывают только период 1917-1941 гг. и содержит лишь выборочную информацию. Определенной вехой в развитии тюркологической библиографии стал подготовленный Л. Н. Карской аннотированный библиографический указатель русскоязычных работ по арабистике, иранистике и тюркологии за 1818-1917 годы [6]. Материалы, посвященные крымским татарам (№ 4849-5011) систематизированы по разделам: язык, литература, фольклор; история; археология; нумизматика; эпиграфика; этнография; архитектура; образование. При отборе публикаций составитель учитывала, в основном, только специальные востоковедческие периодические и продолжающиеся издания, издания смешанного содержания (Академии наук, Русского географического общества, ведущих университетов). Важным источником для автора стали провинциальные справочные издания, в том числе — труды Таврической ученой архивной комиссии (ТУАК) и статистических комитетов. Однако составителем упущены многие важные труды.

Далек от полноты и раздел "Personalia". Многие статьи не атрибутированы и помещены под заглавием или псевдонимами (№ 258, 333, 375, 383 и др.).

На основе изучения всех охарактеризованных библиографических источников была проведена работа по составлению библиографического указателя "История и этнография народов Крыма: Библиография и архивы, конец XVIII — начало XX века". Общее количество отраженных названий 10 616 библиографических единиц. Главным критерием отбора публикаций для помещения в указателе стало наличие в них информации, связанной с историей и этнографией крымских этносов. В справочник включены все выявленные исследования на европейских языках. De visu были просмотрены все периодические издания, выходившие в Крым с 1838 по 1920 год. Их отдельный перечень прилагается. Эта кропотливая работа позволило обнаружить более полутора тысяч ранее неизвестных публикаций. В предлагаемый вадемукум включены выявленные нами неизвестные ранее многочисленные рукописи многих исследователей Крыма, разбросанные более чем в 100 фондах, 30 архивных хранилищах различных государств, что позволило создать более объективную картину о творчестве ряда ученых и обогатить общее кримоведческое наследие. Важным дополнением к публикациям краеведов Крыма является выявленная информация об исследователях Крыма (до 1920 г.), которая также является составной частью кримоведческой библиографии. Значительно дополнил библиографический указатель детальный просмотр ряда кримоведческих библиографических источников, издававшихся за пределами Крыма ("Записки Одесского общества истории и древностей", "Южные записки" и др.). Изучение личных документов историков-кримоведов, в первую очередь, их переписки позволило значительно дополнить списки их кримоведческих сочинений. Прделанная работа позволила в данном библиографическом указателе ввести в научный оборот более 6,5 тысяч новых кримоведческих публикаций, не зафиксированных в перечисленных нами библиографических пособиях.

Появление издания, фиксирующего огромный кримоведческий документальный срез, сразу же вызвало к жизни глубоко научное обсуждение на страницах ведущих украинских и российских науч-

ных изданий. Сегодня, спустя только полгода, уже можно подводить ее определенные итоги. В рецензиях, подготовленных докторами наук, директорами ведущих научных библиотек Украины, научно-исследовательских институтов, дана однозначно высокая оценка работе, предложены различные формы практического использования колоссального массива информации, впервые введенной в научный оборот [7]. Пользуясь случаем, хочется поблагодарить всех ученых и специалистов-библиографов-крымоведов, принявших участие в обсуждении данной работы. Вместе с тем, не могу оставить без комментария газетную статью Н. Колесниковой, опубликованную в местной газете [8]. Остановимся на рассмотрении указанных там “минусов супер-каталога”.

Не указан ни один труд С.Б. Филимонова	см.: с. 52, № 203. Других трудов в области библиографоведения у данного автора нет
Не будем останавливаться на таких мелких неточностях, как библиотека “Крым” Центрального музея Тавриды. А. Непомнящий не один год состоит читателем библиотеки “Таврика” и вдруг запомнил, что это поэтическое имя библиотеке было присвоено еще в XIX веке	Раз “на таких мелких неточностях” все-таки остановились, то неплохо бы работнику “Таврики” знать, что был период, когда Ваша библиотека была переименована и носила имя “Крым”
Остались без внимания фундаментальные периодические издания: “Таврические епархиальные ведомости”, “Врачебно-санитарная хроника Таврической губернии”, “Труды естественно-исторического музея” и многие другие...	В указатель внесено 132 публикации из “Таврических епархиальных ведомостей” (в том числе и “Таврический церковно-общественный вестник”), которые полностью просмотрены автором указателя. Что касается изданий “Врачебно-санитарная хроника Таврической губернии”, “Труды естественно-исторического музея”, то может быть рецензенту внимательно прочитать заголовок рецензируемой книги? Ведь читателя ее вряд ли будет интересовать материал о моллюсках и фауне Крыма. Кстати, определитесь, наконец-то, с разницей между периодическими и продолжающимися изданиями!

Из “Русского художественного листа” В. Тимма указан всего один источник	В указателе приведено более 40 статей из этого издания, который также полностью просмотрен нами de visu. Приведенные вами названия статей имеют авторов. Они атрибутированы нами и помещены в указателе под автором!
Не указаны издания 1630 года и перевод Палласа (М., 1991)	Внимательнее читайте о хронологических рамках нашей работы
В указателе периодических изданий, издаваемых в Крыму нет “Записок Крымского горного клуба”, “Записок Крымского общества естествоиспытателей и любителей природы” “Известий Таврической ученой архивной комиссии”	К сведению Н. Колесниковой: “Записки Крымского горного клуба” издавались не в Крыму, а в Одессе. Два других издания – не периодические, а продолжающиеся.
Н. Колесникова недовольна, что указатель авторский, а не издан под составителем	Опять же, недостатки профессионального образования. Указатель бывает авторский, под составителем и др. В чем разница? Откройте учебник по библиографоведению...

Находясь в апреле 2002 г. в Львовской научной библиотеке им. В. Стефаника, имел возможность общения с замечательной личностью украинского библиотековедения — директором этой библиотеки доктором исторических наук Ларисой Ивановной Крушельницкой. В выступлении на пленарном заседании и в беседе со мной по поводу различных аспектов развития библиографии она справедливо несколько раз повторила, что лишь тогда наше научное библиографоведение поднимется на более высокую ступень, когда каждый будет делать не только то, что он любит (хочет) делать, но и то, что он умеет делать. Это высказывание постоянно вспоминается в связи с данным “мнением специалиста” Н. Колесниковой. Именно так называется рубрика в газете. Причем слово “специалиста” хочется поставить в двойные кавычки! Нам неоднократно приходилось уже писать о некомпетентности публикаций Колесниковой, которые она заявляла как научные [9]. Очередной раз она продемонстрировала свою некомпетентность, а скорее даже элементарную необъективность. В этом плане характерна и позиция газеты, в которой о презентации книги пишет не журналист, который там

присутствовав, а стаття *заказується* человеку, которого там вообще не было. Видимо в Крыму не всем по душе появление издания, которое объективно освещает ход научного изучения *всех* народов полуострова.

Огромный корпус крымоведческих публикаций конца XVIII — начала XX века требует дальнейшей систематизации и изучения. Данный библиографический справочник объективно не претендует на исчерпывающую полноту, хотя мы стремились к ней. Вместе с тем систематизация и введение в научный оборот представленного в нем библиографического аппарата, как нам представляется, будет способствовать дальнейшему развитию различных направлений историко-крымоведческих исследований.

Примечания:

1. Непомнящий А. А. Подготовка фундаментального указателя "История и этнография народов Крыма" // Вестн. БАЕ (Библиотечной Ассамблеи Евразии). — М., 2002. — № 1. — С. 34-37; Его же. Основные этапы работы над составлением справочника "История и этнография народов Крыма: Библиография и архивы (конец XVIII — начало XX века)" // Библиотечное дело и краеведение: Сб. науч. тр. 2001. — К.; Симф., 2002. — Вып. 3. — С. 23-35.
2. ГИМ РФ ОПИ. — Ф. 136, оп. 1, д. 9, л. 64-65.
3. [Рецензия] // Киев. старина. — 1895. — № 2, отд. "Библиогр." — С. 74-76. — Рец. на кн.: Маркевич Арс. И. "TAURICA": Опыт указателя книг и статей, касающихся Крыма и Таврической губернии вообще. — Симф., 1894.
4. Непомнящий А. А. Историко-библиографичний спадок Арсенія Маркевича: досвід аналізу і нові знахідки // Бібліот. планета. — 2000. — № 4. — С. 36-37; Его же. Арсений Иванович Маркевич: Библиографический очерк по новым архивным материалам // Известия Крым. респ. краевед. музея. — 2000. — № 15. — С. 65-75; Его же. Универсальный указатель опубликованных и архивных крымоведческих документов // Архивознавство. Археография. Джерелознавство: Міжвід. зб. наук. праць. — К., 2002. — Вип. 5: Архіви — складова інформаційних ресурсів суспільства. — С. 243-249.
5. Непомнящий А. А. Библиографична спадщина історико-етнографічних досліджень Криму в кінці XVIII — на початку XX століть: Автореф. дис... д-ра іст. наук. — К., 2001. — 32 с.
6. Карская Л. Н. Аннотированная библиография отечественных работ по арабистике, иранистике и тюркологии, 1818-1917 гг.: Научная периодика. — М.: Вост. лит., 2000. — 871 с.

7. Матяш І. В. Цінне видання регіональної бібліографії // Культура народів Причорномор'я. — 2001. — № 25. — С. 184-185; Паславский Т. В. Новейшее библиографическое исследование в области истории и этнографии Крыма А. А. Непомнящего — важный этап развития исторического краеведения и библиографоведения // Уч. зап. Тавр. нац. ун-та. — 2001. — Т. 14(53), № 1: История. — С. 80-83; Спірова В. І. Важливий внесок у розвиток кримознавства // Бібліот. вісн. — 2002. — № 3. — С. 61-62; Урсу Д. П. Крымоведение за 140 лет // Библиография. — М., 2002. — № 2. — 89-91.
8. Колесникова Н. Плюсы и минусы супер-каталога // Крым. правда. — 2002. — 27 апр. — С. 5.
9. Непомнящий А. А., Спірова В. І. Вокруг Арсенія Маркевича: По поводу последних публикаций // Библиотечное дело и краеведение: Сб. науч. тр. — К.; Симф., 2000. — Вып. 2. — С. 217-222; Его же. Библиографические источники в региональных исторических исследованиях (на примере изучения Крыма в 1783-1920 гг.) // Архивознавство. Археография. Джерелознавство: Міжвід. зб. наук. праць. — К., 2001. — Вип. 3. — С. 197-208. См. также: Историко-библиографические исследования: Сб. науч. тр. — С. Пб., 2002. — Вып. 9.

Л. М. Бур'ян

Зав. відділом науково-допоміжної та рекомендаційної бібліографії ОДНБ ім. М. Горького

БІБЛІОГРАФІЧНІ ВИДАННЯ ОДЕСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ІМЕНІ М. ГОРЬКОГО У РОЗКРИТТІ ІСТОРІЇ НАУКИ РЕГІОНУ

Одеська державна наукова бібліотека імені М. Горького — величезна скарбниця документальних джерел про історію регіону та його сучасний розвиток. У книжкових, газетних та журнальних фондах знайшли відображення життя і робота в Одесі великих вчених, поетів, письменників, акторів і композиторів.

Важливим посередником та джерельною базою для вивчення історії науки в регіоні є бібліографічні видання. Коріння бібліографічної діяльності Одеської державної наукової бібліотеки ім. М. Горького сягають у далекі 40-ві роки XIX століття. Сьогодні бібліотека шанобливо зберігає давні традиції та досвід у виданні бібліографічних праць. За сто сімдесят років існування бібліотека

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ІМЕНІ П. П. РАВНИКОВА

випустила близько півтори тисячі різноманітних посібників, тиражем понад півмільйона примірників. Більшість з них об'єднано у серії "Вчені Одеси", "Вчені вузів Одеси", "Літературна Одеса", "Писменники Одеси", які користуються великим попитом серед науковців, студентів, викладачів, краєзнавців. Бібліотека при підготовці бібліографічних покажчиків широко використовує нові інформаційні технології. Маючи вже деякий досвід, приступила до розроблення методичних рекомендацій на тему: "Використання Інтернету при складанні бібліографічних посібників".

Науково-допоміжні покажчики готуються та видаються бібліотекою з урахуванням того факту, що Одеса є значним науковим центром з багатьма академічними, науково-дослідними і навчальними інститутами. Ці покажчики мають задовольнити потреби регіональної науки і є оригінальною бібліографією, що не дублює жодного видання України. Першим хочу відзначити фундаментальний покажчик "Біологія Чорного та Азовського морів", підготовлений спільно з Інститутом біології південних морів НАН України. Він складається з 15 випусків, що виходили протягом 1985-1992 рр., і налічує понад 22 тис. назв загальним тиражем 3400 прим. Більшість проблем Чорного моря присвячені також покажчики "Антропогенна евтрофікація Чорного моря та її наслідки" (1993), "Сірководень Чорного моря" (1990). Тему "Природні ресурси регіону" розкривають покажчики "Підземні води Півдня України" (1984), "Геологічна будова та корисні копалини шельфу Чорного та Азовського морів" (2 вип., 1989).

Проблеми екології стали одними з найактуальніших життєвих проблем сьогодення. Ще 1993 року в бібліотеці був створений покажчик "Україна — зона екологічного лиха", який не втратив, на жаль, своєї актуальності, і як продовження до нього вийшов покажчик "Одеса сьогодні: екологія міста" (2001). Посібник надає читачеві фактографічну інформацію про екологічне становище в Одесі.

На наш погляд, значною подією в розкритті історії науки і її вагомим внеску в скарбницю вітчизняної та світової науки стали надруковані перші випуски біобібліографічного довідника "Вчені вузів Одеси" 1865-1945, 1946-1997 рр., які охоплюють доробок представників точних наук і природознавства. Він став першою спробою систематизувати і узагальнити основні відомості про

педагогічну, наукову та громадську діяльність найбільш відомих вчених, що працювали в одеських вузах і зробили значний внесок у розвиток науки та вищої освіти. Це академіки, члени-кореспонденти, професори і доктори наук, і ті, які через певні обставини не отримали професорського звання, але чий науковий заслуги безперечні. Серед них окрему групу становлять завідувачі кафедр і молоді вчені, які загинули під час Великої Вітчизняної війни, маючи перспективний науковий потенціал. Випуски містять біографічні довідки понад 500 вчених (серед них близько 200 складено вперше), бібліографію їхніх найважливіших праць та основної біографічної літератури. Добираючи праці, упорядники віддавали перевагу тим творам, які були присвячені дослідженням природи одеського регіону, або були написані в одеський період творчості вчених.

Складання довідника викликало зацікавленість серед працівників вузів, які добре знають історію розвитку науки в регіоні. Була проведена значна підготовча робота, проаналізоване велике коло джерел, каталоги, фонди бібліотек вузів, їхні архіви, державний обласний архів. Так, гортаючи архівні матеріали, дивуєшся хитросплетінню людських дол, а сторінки минулого викликають майже фізично відчутний зв'язок у часі, коли уявляєш, що люди, знайомі тобі з книжок, ходили цими ж вулицями, працювали у цій же бібліотеці, торкалися цих самих книжок.

У підготовці довідника всіляку допомогу нам надавали викладачі-пенсіонери.

Крім довідника "Вчені вузів Одеси" історію науки регіону розкриває серія біобібліографічних покажчиків "Вчені Одеси", яка була започаткована в 50-ті роки. Перший випуск серії (1957) присвячений видатному українському зоологу Олександровичу Браунеру. Сьогодні вона налічує 32 випуски (загалом 1912 сторінок, 9774 реєстраційних статті). У них знайшли відображення постаті вчених XIX-XX ст., життя і діяльність яких пов'язані з Одесою. Деякі з них прожили в Одесі порівняно недовго, інші працювали в Одеському (Новоросійському) університеті значний час. Діяльність і тих і інших проходила не тільки в Одесі, але й у наукових установах Москви, Ленінграда (нині Санкт-Петербурга) та інших міст.

Проте є чимало вчених, що були пов'язані з Одесою протягом майже всього життя. Такі, наприклад, як зоолог О. О. Браунер, ґрунтознавець О. І. Набоких, метеоролог О. В. Клоссовський та інші. Ці вчені зробили дуже багато для пізнання природи нашого степового краю — його фауни, флори, клімату, ґрунтів тощо.

Розпочинаючи видання біобібліографічних матеріалів “Вчені Одеси”, Одеська державна наукова бібліотека ім. М. Горького мала на меті не тільки ознайомити читачів з життям і творчістю цих визначних людей здебільшого представників природничих наук (ботанік В. І. Липський, генетик А. О. Сапегін, зоологи І. І. Пузанов і Д. К. Третьяков, агроном О. О. Вичихін, астроном В. П. Цесевич, математики М. Г. Крейн, Л. А. Сахнович та інші), але й допомогти дослідникам, що продовжують їхню справу, вивчаючи природу Півдня України. Ці тридцять два своєрідних портрети фундаторів вітчизняної науки стануть у пригоді широкому колу читачів, які виявляють інтерес до історії природничих знань. Видання серії “Вчені Одеси” допомагають краще осягнути велич подвигу цих корифеїв знання, їхню роль у розвитку нашої цивілізації.

Влучно сказано: “...йти за думками великої людини — наука щонайпрекрасніша”. Звичайно, бібліографічний покажчик виступає лише провідником до цих думок. Але як інколи нам ще бракує саме такого порадики! Уже з цього боку значення серії важко переоцінити. А тим часом вона має ще й загальнокультурне та історичне значення для України.

Хіба не цікаво, гортаючи покажчик, довідатися, скажімо, що Андрій Опанасович Сапегін був засновником славнозвісного селекційного інституту в Одесі. Або ж те, що академік Липський тривалий час був директором Ботанічного саду. Чи багатьом відомі, наприклад, такі факти: Володимир Петрович Філатов активно працював як літератор і художник, а Іван Іванович Пузанов перекладав Віктора Гюґо і Генріха Гейне, що знаменита “География России” Гаврила Івановича Танфільєва вперше побачила світ в одеському науковому видавництві “Матезис”, що Микола Миколайович Соколов був першим професором хімії в Новоросійському університеті та інші.

У бібліографічному посібнику, присвяченому науковій діяльності доктора медичних наук Костянтина Костянтиновича Васильєва, в по-

кажчику імен читач знайде коротку інформацію про низку вчених-медиків так чи інакше пов'язаних з нашим містом.

Останнім в серії “Вчені Одеси” вийшов покажчик, присвячений всесвітньому відомому географу, доктору географічних наук, професору Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова, завідувачу кафедри фізичної географії і природокористування ОНУ, академіку Академії інженерних наук України, Євразійської академії наук, Міжнародної академії енергоінформаційних наук, почесному професору Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського Генріху Івановичу Швєбсу. Про посібник розповідати не буду — всі бажаючі зможуть з ним познайомитись у відділі науково-допоміжної та рекомендаційної бібліографії ОДНБ ім. М. Горького. Наведу тільки чотиривірш не менш відомого вченого Ігоря Петровича Зелінського, який він присвятив Генріху Івановичу:

Являясь природным даром,
Мятежного духа наследством,
Талант не бывает старым,
Талант — это отблеск детства.

Уже на початку XIX сторіччя Одеса стала значним науково-медичним, курортним центром. Це мало велике значення для півдня України. Посібник “Історія медицини і охорони здоров'я в Одесі. 1794-1993 рр.” вперше об'єднав літературу за 200 років з цієї теми. Легко відзначити, що інтерес до історії медицини Одеси виник давно. Але систематичне її вивчення почалося лише після Великої Вітчизняної війни. Воно пов'язане з іменами Л. І. Грабовської, В. А. Рукіна, К. Г. Васильєва та інших дослідників, і, як результат, наше розуміння минулого медичної Одеси знайшло більш чіткі риси. На наш погляд, посібник стане цінним поведирем історикам, краєзнавцям, широкому колу читачів у вивченні історії медицини і охорони здоров'я Півдня України. Зі сторінок цього видання читач дізнається, що з 1798 року в місті Одесі функціонує міська лікарня, з 1849 — працює Товариство одеських лікарів — друге на Україні за часом організації, з 1864 — Бальнеологічне товариство (на той час друге в Росії), з 1893 — Товариство лікарів, що 1900 р. відкрився медичний факультет Новоросійського університету та інше.

Своєрідним доповненням до посібників, про які йшлося вище, ми вважаємо надрукований нашою бібліотекою у 1991 р. каталог "Реабілітовані книги", що вийшов у 5 частинах і включає літературу 1920-1930-х років з усіх галузей науки, культури. Своєю появою він зобов'язаний тим суспільним процесам, які останнім часом викликали ліквідацію у великих бібліотеках відділів літератури спеціального зберігання — цих своєрідних книжкових катівень, куди за умов тоталітарного режиму потрапили тисячі видань, що не відповідали ідеологічним настановам сталінського і застійного періодів. З минулого ми одержали у спадок безцінні пам'ятки історії та культури. Вони розповідають про історію народу, його духовне життя і мистецтво, його героїчні і трагічні сторінки, боротьбу за краще майбутнє. Пам'ятки є свідками економічного, суспільно-політичного, науково-технічного й культурного розвитку нашого народу і становлять невід'ємну частку загальнолюдських цінностей. Вони є невичерпним джерелом формування та зміцнення свідомості нації, почуття її єдності. Книги, які відображені в каталозі, посіли належне місце на полицях книгосховища і користуються широкою популярністю у читачів.

Підключившись до державної програми "Документальна пам'ять України" у 1991 році, першою в Україні бібліотека надрукувала каталог "Українська книга у фондах ОДНБ ім. М. Горького 1574-1923 рр.", який складає 360 сторінок і включає 2816 назв. Результатом виявлення і опису українських періодичних видань за той же час став каталог "Українська періодична преса у фондах ОДНБ", який вийшов в 1992 році, обсягом 189 назв і складає 130 сторінок. Сьогодні ці каталоги користуються широким попитом серед вчених.

Велике наукове значення у розкритті історії наукової та літературної Одеси має започаткована бібліотекою серія "Книги з автографами у фондах Одеської державної наукової бібліотеки ім. М. Горького". Вийшли з друку два випуски: "Збірка М. Ф. Комарова" (упорядники Л. В. Арюпіна і Г. Д. Зленко), в яку відібрано книги з подарунковими написами, що належали видатному українському бібліографові, книго- й літературознавцеві, громадському діячеві Михайлові Федоровичу Комарову (1844-1913), та "Збірка М. Г. Крейна" (упорядник І. Е. Рікун). Для посилення інформативно-довідкового значення каталогів наведено короткі біографічні відомості

про кожного дарувальника з посиланням на енциклопедичні, довідкові та періодичні видання, де можна знайти більш повне освітлення того чи того персоналія.

Хочу також проінформувати про підготовлену бібліотекою працю "Видавництво "Mathesis" (1904-1905): Матеріали до історії і каталог книг" (автор-упорядник І. Е. Рікун), де вперше наведено повний перелік книг, надрукованих цим видавництвом.

Зі сторінок бібліографічного щомісячника "Одещина на сторінках центральної і республіканської преси" читачі мали змогу протягом двадцяти років (1973-1993) знайомитися з розвитком історії наукової думки в Одесі та прилеглому регіоні. Ця неоціненна джерельна база досліджень минувшини і сучасності Одеси та прилеглому регіону налічує понад 60 тисяч краєзнавчих публікацій. Як інформаційний центр бібліотека створила базу даних, побудовану на основі реферативної та повнотекстової інформації за темами "Літопис Одеси", "Стара Одеса", "Одесити". Ця інформація відображає історію міста від 1794 року до сьогодення.

Останнім часом бібліотека практикує перевидання деяких раритетних матеріалів з історії України та літопису Причорномор'я, об'єднаних у серію "Невичерпні джерела пам'яті". Видання розраховане на істориків, етнографів, українознавців, студентів, аспірантів, викладачів вузів і коледжів, вчителів шкіл і гімназій, на всіх, хто цікавиться історією та етнографією рідного краю.

Як один із упорядників, а моїм співупорядником є головний бібліограф відділу науково-допоміжної та рекомендаційної бібліографії Інна Емільвна Рікун, з великим хвилюванням тримаю примірник покажчика "Голодомор в Україні 1932-1933 рр.". Він включає друковані матеріали про голодомор, видані в багатьох країнах світу впродовж 1932-2000 рр. і налічує 6384 назви, які пройшли через наше серце і залишили там глибокий слід.

Покажчик складається з семи розділів, які містять публікації офіційних документів та архівних матеріалів, книги та статті загального характеру, наукові розвідки, спогади і свідчення очевидців, матеріали про вшанування в Україні та діаспорі пам'яті жертв голодомору. Окремі розділи включають публікації про літературні твори, витвори мистецтва й виставки на цю тему. В останньому розділі зосереджені бібліографічні матеріали. Література у розділах згрупо-

вана у прямій хронології, в межах року — за видами видань. Матеріали про увічнення народної трагедії засобами художньої літератури, твори кожного письменника подано в алфавіті назв.

Показчик складено відповідно до існуючих стандартів на опис друкованих документів. Збережено особливості написання у заголовках публікацій, виданих за кордоном. Прізвища іноземних політичних діячів та географічні назви подано за сучасним українським правописом. На жаль, навіть найкрупніші бібліотеки країни недостатньо вкомплектовані українськими зарубіжними виданнями, жодна книгозбірня України не має повного комплексу періодики, виданої поза Україною. Через це частину матеріалів упорядники не змогли переглянути *de visu*. Тому опис деяких з них подано у скороченому вигляді. Не вдалося встановити також вид деяких джерел публікацій (газета чи журнал), місце друку та інше.

Користування посібником значно полегшить предметний показчик. Упорядники прагнули розробити таку систему предметних рубрик, котра якомога повніше розкривала б різноманітні аспекти проблеми голодомору. У пошуку матеріалів читачам допоможуть також показчики: імен, географічний, періодичних видань та видань цільового і читацького призначення.

Хочу звернути увагу і на те, що показчик доповнюють карти формування території України за радянських часів та карта “Голодомор в Україні 1932-1933 рр.” Ознайомившись з ними, читач дізнається, яка саме територія України була охоплена голодомором.

При складанні показчика упорядники користувалися фондами Одеської державної наукової бібліотеки ім. М. Горького, Національної парламентської бібліотеки, Державної історичної бібліотеки, Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України, Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка НАН України, Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка, бібліотеки ім. Івана та Юрія Лип ЦБС для дітей м. Одеси, бібліотеками Іллінойського та Гарвардського університетів (США). Багато літератури було знайдено в українсько-канадських центрах ОДНБ ім. М. Горького та Харківської бібліотеки ім. В. Г. Короленка. Упорядники висловлюють глибоку подяку працівникам цих бібліотек за надану допомогу.

Ми вдячні за надіслані матеріали керівництву і працівникам обласних універсальних наукових бібліотек України. Важливі матеріали були надіслані Центральною міською бібліотекою ім. Л. Українки (Київ), Російською державною бібліотекою (Москва), Російською національною бібліотекою (Санкт-Петербург), Державною публічною історичною бібліотекою (Москва), Бібліотекою Конгресу (США), бібліотеками Торонтського (Канада), Іллінойського та Гарвардського університетів (США).

Як відомо, ця болюча сторінка історії українського народу до кінця 80-х років була закрита в СРСР. Лише 1987 р. з'явилася перша публікація про голодомор. Тим сміливцем був заступник директора Інституту історії України НАН України, доктор історичних наук професор Станіслав Владиславович Кульчицький — автор статті і науковий керівник нашого показчика.

Видання було б неможливе без кропіткої роботи редакторського відділу ОДНБ ім. М. Горького.

Посібник буде корисний науковцям, викладачам вузів і шкіл, студентам, краєзнавцям, широкому загалу читачів.

Мі свідомі того, що не все вдалося нам, маємо надію, що бібліографи, звертаючись до цієї тематики, доповнять нас.

А сьогодні передаємо читачам, на наш погляд, чергову перлину в діамантовій короні бібліографічної діяльності Одеської державної наукової бібліотеки ім. М. Горького на роздум і у пам'ять про мільйони жертв голодомору в Україні 1932-1933 років.

Наведені вище приклади — лише незначна частка напрацьованого поколіннями бібліографів ОДНБ імені М. Горького — розкриває перед читачем сторінки минулщини та сучасності, історії наукової думки когорти вчених міста Одеси. Сподіваємося, що своєю працею певною мірою змогли задовольнити інтерес всіх, хто цікавиться історією науки рідного краю. Також плекаємо надію, що бібліографічні посібники стануть у пригоді дослідникам у вивченні історії нашого міста, регіону, Півдня України.

Н. М. Березюк

Главный библиограф Центральной научной библиотеки
Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина

ТРАГИЧЕСКИЕ СТРАНИЦЫ ИСТОРИИ
*(судьба библиотеки Харьковского университета в годы
Великой Отечественной войны)*

Демократизация общества, снятие ограничений доступа к архивам стали важнейшим фактором процесса переосмысления истории, возможности обратиться к нераскрытым в свое время темам. Одной из “неудобных” тем была судьба научных учреждений на оккупированных в годы Великой Отечественной войны территориях, трагедия людей, ставших невольными жертвами войны, вынужденных работать в условиях оккупационного режима.

О существовании же библиотек на оккупированных территориях практически ничего не известно. Восстановить эти страницы истории библиотковедения, вернуть в историю библиотек имена библиотекарей, сохранивших фонды наших библиотек и долгие годы несших на себе крест полупредателей, наш долг. Это “нужно не мертвым, это нужно живым”.

С началом войны деятельность университета, библиотеки подчинена задачам военного времени. Как во всех подразделениях, в библиотеке была сформирована команда противовоздушной обороны. Библиотекари принимали участие в боевых дежурствах, рыли траншеи и щели для укрытия людей от авианалетов, обучались в кружках ГСО, медсестер, организовывали передвижки для обслуживания раненых.

В начале октября 1941 г. университет был эвакуирован в г. Кызыл-Орду Казахской ССР. Готовили к отправке и наиболее ценную часть библиотечного фонда, но получить обещанный эшелон не удалось. 25 октября советские войска вынуждены были покинуть город. За несколько дней до его оккупации гитлеровскими войсками, спасая ценнейшие фонды, заведующая отделом редких книг А. А. Борщ с сотрудниками сложили наиболее ценные рукописи, инкунабулы, старопечатные книги в железный сундук и закопали под лестницей в книгохранилище. Работники учебной библиотеки, по воспоминаниям ее директора А. Г. Ивановой, пря-

тали под пачками ветхой учебной литературы раритеты из ее фонда. Черная ночь оккупации нависла над городом и затянулась на долгие 22 месяца.

На второй день после того, как немецкие войска вошли в город, ЦНБ, как и библиотека В. Г. Короленко, была опечатана. Вход был взят под охрану. По специальному разрешению доступ в библиотеку разрешался лишь офицерам вермахта.

Через некоторое время, после организации биржи труда, оккупационные власти города объявили о возобновлении деятельности отдельных учреждений. В библиотеку возвратились 13 сотрудников (средний возраст 52 года). К началу войны штат библиотеки составлял 73 человека.

С конца 1941 г. библиотекой руководит О. В. Линтварева — опытный библиотекарь, пережившая с коллективом первые, самые трудные месяцы оккупации. Чудом сохранившаяся папка документов, связанных с работой библиотеки в 1941-1943 гг., рассказала нам о событиях того времени. Из ведомости на зарплату 1941-1942 гг. мы впервые узнали, что заместителем директора по научной работе в библиотеке Харьковского университета была дочь выдающегося украинского историка Д. И. Багалей Ольга Дмитриевна Багалей. Имя историка О. Д. Багалей, после разгрома багалеевской школы в 30-е годы, было предано забвению. Через 70 лет нам удалось вернуть это имя в историю библиотеки.

О. В. Линтварева и О. Д. Багалей — эти две молодые женщины слотили маленький мужественный коллектив голодных и обессиленных людей во имя спасения библиотеки и их выживания. Ни холод, ни голод не могли изменить привычного рабочего распорядка, присущего библиотекарям отношения к делу. Сохранившиеся архивные документы поведали нам, что пережили эти люди за годы оккупации. Но самым страшным было начавшееся в июне 1942 года ограбление и уничтожение оккупантами фондов крупнейших библиотек.

Организатором “библиотечной кампании”, направленной на изыятие культурных ценностей в Украине, становится штаб Альфреда Розенберга, рейхминистра оккупированных военных областей, и его местная группа “Восточная Украина” в Харькове. Штабом издается распоряжение “З приводу очищення книгозбірень”. В соответ-

ствии с ним “очищению от всякой марксистской, большевистской и еврейской литературы” подлежали все библиотеки города. В отчетной документации библиотеки появляется показатель: выбор литературы согласно указаниям штаба Розенберга. Среди изъятой литературы книги по геологии, географии, аэрофотосъемке, размещению производительных сил, общественно-политическая литература, коллекция геологических и астрономических карт. Невосполнимой потерей стало изъятие отечественных журналов социально-экономического профиля, а также 520 комплектов газет за 1917-1940 гг.

Благодаря усилиям библиотекарей сохранены акты на большую часть изъятой литературы. Всего за годы оккупации библиотека лишилась более 60 тысяч книг и периодических изданий. Более подробно вопрос об ущербе, нанесенном библиотеке Харьковского университета и другим библиотекам города, изложен в первом такого плана издании, подготовленном национальной комиссией по вопросам возвращения в Украину культурных ценностей в 1997 г.* В страшных условиях оккупированного города библиотекари продолжают свою работу. Расставляются возвращенная читателями, эвакуировавшимися из города, литература, обрабатываются библиотеки ученых Д. М. Синцова, А. И. Белецкого, Л. А. Булаховского, переданные по распоряжению городской управы, идет работа с каталогами, постоянно переносятся тысячи книг, подвергающихся затоплению вследствие разрушения бомбежками помещения книгохранилища. Сохранились акты на списание книг умерших библиотекарей З. М. Гусовой и Е. Ф. Ребинина. В актах книги Пушкина и Гюго, О'Генри и А. Доде, Брет Гарта и Верхарна. А библиограф Е. Ф. Ребинин в последние дни своей жизни читал Де Крюи “Борьба со смертью”. Символично! Библиотекари до конца оставались с любимыми книгами. В архиве леденящий душу документ — письмо директора ЦНБ от 14.03.42 г. “До пана бургомистра 16 р-на м. Харкова. Прошу дати відповідні розпорядження до найскорішого поховання співробітниці ЦНБ М. В. Попової. Остання не має ні рідних, ні близьких”. Коллектив библиотеки не может похоронить своего товарища.

* Бібліотечні фонди Харкова в роки другої світової війни. — К., 1997. — 101 с.

Голод, болезни уносят жизни сотрудников. Их осталось 8 человек, в том числе, 3 технических работника. Горуправа настаивает на сокращении штата. Руководство библиотекой 15.02.42 г. направляет немецкому командованию ходатайство, составленное О. Д. Багалей. В нем аргументированно доказывается уникальность фондов библиотеки, необходимость специалистов для работы с ними и невозможность сокращения штатов. Из сохранившихся документов ясно, что сокращения не произошло.

В конце октября 1942 г. трагически погибла под колесами немецкого грузовика О. Д. Багалей. Согласно ее желанию, родственниками в ЦНБ была передана библиотека — 725 экземпляров книг по истории Украины, России, всемирной истории.

Главной заботой руководителя библиотеки было сохранение фондов, помещений библиотеки, ее сотрудников. В переписке находим обращения, ходатайства о выдаче дров для отопления, продуктовых карточек сотрудникам, выделении угля, строительных материалов для ремонта книгохранилища. Для освещения служебных комнат просят о выдаче “гаса на три лампы”.

В 1943 г. исполнение обязанностей директора возлагается на Василия Даниловича Ткаченко (до этого он заведовал фондами). О размерах разрушения в библиотеке свидетельствуют его письма в горуправу. Он настоятельно требует выделения стекла (500 м²), железа (100 листов), т. к. фонд подвергается уничтожению от дождя, снега и просто расхищения (имеется акт о проникновении грабителей в библиотеку).

Обращает внимание в этих документах то, что в них ни тени заискивания, самоуничижительных нот. Каждый документ — свидетельство понимания уникальности, ценности фондов, напоминание об ответственности за их сохранность.

23 августа 1943 г. Харьков был освобожден от оккупантов. На работу в библиотеку возвращаются оставшиеся в живых библиотекари, которые приступают к возрождению библиотеки. 1 сентября 1943 г. ректор А. Н. Русько издает приказ о начале учебного года. А с 1 октября библиотека обслуживает читателей.

Через шестьдесят лет восстановлена одна из самых драматических страниц в истории старейшей университетской библиотеки. Вышли из тени забвения имена ее скромных тружеников, сохра-

нивших библиотеку, ее бесценные фонды. Теперь они нам известны: Линтварева О. В., Багалей О. Д., Ткаченко В. Д., Самарин М. П., Филиппов О. П., Чентукова М. С., Ребинин Е. Ф., Гусова З. М., Попова М. В., Переродов Ф. П., Борщ А. А., Корнильева Н. Г., Мальцева М. И. Им наша благодарная память.

М. В. Тетенко

Зав. отделом библиотековедения ОГНБ им. М. Горького

**ГАЗЕТНАЯ "ОДЕССИКА"
В ФОНДАХ ОГНБ ИМ. М. ГОРЬКОГО
(1827-1921 гг.)**

Когда-то лишь один Нестор-летописец запечатлевал все происшедшее, а сегодня сотни журналистов более 40 одесских газет описывают все мало-мальски заметные события, превращая годовые комплекты газет в своеобразные летописи жизни города и края. Для будущих историков их значение неоспоримо. Они — что морские отложения, по которым и миллион лет спустя ученые определяют и границы морей, и жизнь их обитателей.

При том, что собрание одесских газет в фонде Одесской государственной научной библиотеки им. М. Горького, нашей "публички" (до революции — Одесская городская публичная библиотека), уникально и не имеет себе равных, существует парадокс: этот источник, из которого историки, журналисты и краеведы черпают сведения о биографии города, сам, к сожалению, еще не стал объектом исследований.

Об одесской дореволюционной периодике есть лишь одна небольшая, но информационно емкая работа Я. Э. Бермана (работавшего в "публичке"), написанная им около семидесяти пяти лет тому назад [1]. В приложениях к работе он поместил скрупулезно собранные сведения обо всех печатных источниках (на время написания работы) по истории "Одесского вестника", списки ее основных сотрудников, редакторов и издателей.

Пожалуй, эту работу можно считать своеобразным возвратом долга памяти и уважения библиотеки первой в истории города газете, стоявшей у колыбели "публички". В 1829 г. коллектив "Одес-

ского вестника" (работавший безвозмездно) решил пожертвовать половину прибыли, накопившейся за два года выпуска газеты (15 тыс. руб.) на учреждение в городе общественной библиотеки. Император Николай I утвердил представление генерал-губернатора Новороссийского края графа М. С. Воронцова, поддержавшего инициативу коллектива газеты, лидером которого следует назвать А. И. Левшина (ставшего позже городским головой).

До 1827 г. — года рождения "Одесского вестника" были попытки выпуска городской газеты. В 1818 г. Жан Даваллон учредил "Messager de la Russie meridionale ou feuell commerciale" ("Вестник Южной России, или Коммерческий листок, издаваемый с разрешения начальства"). Этот листок, выходящий 2 раза в неделю на французском языке, давал только деловые торговые сведения, у него не было права помещать политическую информацию.

В 1821 и 1822 годах делались попытки выпуска двуязычного коммерческого листка, но они собрали лишь 7 и 5 подписчиков соответственно (хотя во втором случае подписка была поручена самому полицмейстеру (!)).

С 1823 г., с назначением генерал-губернатором Новороссийского края графа М. С. Воронцова, наступил новый — русский период в истории умственной жизни Одессы. Несмотря на то, что "Messager..." был переименован в "Journal d'Odessa ou Courrier de la Nouvelle Russie", он шел плохо: в 1825 г. было только 37 подписчиков. М. С. Воронцов исходатайствовал для единственной местной газеты право помещать политические известия и метеорологические наблюдения.

И лишь с 5 января 1827 г. газета вышла на двух языках и под двумя заглавиями: "Одесский вестник" и "Journal d'Odessa". Разумеется, и в ней торговая информация была на первом месте, однако здесь уже были представлены сельское хозяйство, история, география, археология, статистика, давались извещения о театральных постановках, курс валют. С этой даты мы и ведем отсчет жизни первой одесской газеты.

Нововведения сразу отразились на количестве подписчиков: уже в следующем 1828 г. их стало 2000.

Серьезность газеты, ее умение влиять на общественное мнение и выражать его определяют, как правило, те представители интеллек-

туальной элиты общества, которые сознательно посвящают себя легкому газетному делу, становясь издателями, редакторами или журналистами.

Первым редактором "Одесского вестника" был М. П. Розберг, профессор словесности Ришельевского лицея, начавший издавать при газете "прибавление" — "Литературные листки", — приглашавший к сотрудничеству А. С. Пушкина.

Его сменил А. Г. Тройницкий, сумевший за годы своего редакторства создать "Одесскому вестнику" репутацию одной из лучших провинциальных газет России.

После того, как известный деятель, хирург Н. И. Пирогов поместил в 1857-1858 гг. свои статьи в газете и общественность заговорила о создании независимой прессы, направление газеты было признано вредным и она вновь была возвращена под крыло городских властей (до этого она год находилась в управлении дирекции Ришельевского лицея).

В течение десяти лет (1876-1885) редактором-издателем газеты был Павел Александрович Зеленый, два срока избиравшийся городской головой (не путать с одиозной фигурой Павла Алексеевича Зеленого, градоначальника), один из основателей одесской "Просвіти", инициатор сооружения здания Одесской городской публичной библиотеки.

"Одесский вестник" долгое время был единственной массовой городской газетой. Но во второй половине XIX века с бурным развитием промышленности, торговли, культурной жизни и росте населения города (в 1829 г. — 51 498 жителей, в 1873 — 168 733, а в 1897 — 403 768) у "Одесского вестника" стали появляться конкуренты — "Новороссийский телеграф" (1869-1900), "Одесский листок" (1881-1917), "Одесские новости" (1884-1917).

"Одесский вестник" долгое время боролся в условиях конкуренции, но в 1893 г., после шестидесяти семи лет службы городу, прекратил существование.

Среди газет дореволюционной России одесские газеты ценились достаточно высоко: на них ссылались, публикации из них перепечатывались даже в зарубежных изданиях. Этому способствовало привлечение к работе известных литераторов и журналистов, оперативность в подаче новостей.

Еще в 50-е годы XIX века "Одесский вестник" ввел корпус собственных корреспондентов за рубежом — в Нью-Йорке, Париже, Марселе, Константинополе и Афинах. Для процветающих газет расходы на соборы окупались повышением популярности, а, значит, и тиража. С этого начинали будущие мастера пера — К. Чуковский и З. Жаботинский: первый — корреспондентом "Одесских новостей" в Лондоне, второй — собором "Одесского листка" и "Одесских новостей" в Берне и Риме.

Упомянутые ранее дореволюционные газеты—"долгожители", издававшиеся более 30 лет, до сих пор являются для историков, литературоведов и краеведов неисчерпаемым источником открытий.

Но не только "долгожители" могут привлечь внимание исследователей. Если газету начинал издавать известный деятель или литератор, то уже одно это вызывает к этому изданию повышенный интерес.

Так, если газету "Сколопендра" (1908) стал издавать и редактировать В. А. Издебский, организатор знаменитых "салонов Издебского", то даже несколько номеров этой газеты станут объектом пристального внимания искусствоведов.

Газета "Правда", выходившая в Одессе в 1877-1880 гг., заинтересовала краеведов, литературоведов и теософов тем, что в ней публиковала свои статьи Елена Блаватская.

Ждут своих исследователей 70 годовых комплектов газеты "Кавказ" (1846-1916 гг.), своеобразной энциклопедии жизни народов Кавказа, учрежденной генерал-губернатором Новороссии графом М. С. Воронцовым на Кавказе и поступавшей в Одесскую городскую публичную библиотеку.

Вряд ли в другом городе издавалось столько газет о театре, как в Одессе, что наглядно подтверждает особую приверженность одесситов к искусству. Двенадцать лет, с 1907 по 1918-й, выходила газета "Дивертисмент", семь лет выходило ежедневное (!) "Одесское обозрение театров" (1911-1917); четыре года выходила газета "Театр и кино" (1915-1919).

По три года выходили "Сцена и музыка" (1903-1905) и "Вечерняя и театральная газета" (1902-1904), издателем которой был А. Федоров. В разгар гражданской войны, в 1919 г. выходил ежедневный

“Театр”. А ведь были еще “Обозрение театров”, “Театральное обозрение”, “...отголоски... день ... листок ... курьер”.

Примеры единичны, а одесских газет сотни...

Еще один пример. В бурные годы революции и гражданской войны за четыре года власти в Одессе поменялись десять раз. Новые хозяева сразу же начинали с организации своих печатных органов.

В течение пяти лет (1917-1921) в Одессе издавалось 274 (!) газеты на десяти языках.

Прекрасным ориентиром в этом газетном вихре, осевшем на библиотечных полках, служит замечательный библиографический указатель [2], созданный Г. Д. Штейнвандом под руководством директора Одесской центральной научной библиотеки профессора С. Л. Рубинштейна, можно сказать, по горячим следам в 1929 г. [3].

Известный историк С. Я. Боровой, рассматривая библиографические работы, оценивал эту библиографию как одну из лучших. Любопытно, что такой она стала не благодаря дотошному следованию канонам библиографии, а благодаря принципам, разработанным самими составителями. Свою позицию они обосновали так: “Мы не считали возможным ограничиться, в духе библиографического формализма, только копированием названия издания и фиксацией формальных его признаков. Библиография для библиографии — ненужное занятие. Библиография имеет вспомогательное, прикладное, практическое значение или она не имеет ни одного. И каждое библиографическое издание должно иметь определенную “целевую установку”. Благодаря этой установке библиография Рубинштейна С. Л. и Штейнванда Г. Д. дает максимум сведений о каждой включенной в указатель газете”.

Небезынтересна для историков хранящаяся в ОГНБ им. М. Горького коллекция изданий малых форм — листовок, обращений, прокламаций, собранная в двадцатые годы прошлого века С. Я. Боровым в бытность его работы в библиотеке.

Хотелось бы, чтобы подобные частные коллекции, собранные во время последних предвыборных кампаний в Украине, также попали в фонды библиотек и стали доступными для изучения.

В связи с большим спросом периодици в библиотеках состояние газет, издававшихся ранее на некачественной, ломкой бумаге, ухудшается с каждым днем. Проблема сохранения и использования газет

уже давно стала одной из самых актуальных, нуждающихся в кардинальных мерах поддержки.

В ОГНБ им. М. Горького содержание поступающих одесских газет анализируется, материалы из них заносятся в компьютерные базы данных, что избавляет читателя от необходимости заказывать и листать десятки газетных комплектов в поисках одного-единственного материала.

Приближаются сроки решения проблем и с ретроспективной периодикой. Согласно государственной программе сохранения библиотечных и архивных фондов, принятой в 1999 г., в ОГНБ им. М. Горького, в единственной библиотеке на юге Украины, в ближайшие годы решено создать Центр консервации и репрографии, способный обслужить библиотеки региона.

Примечания:

1. Берман Я. З. До столітніх роковин заснування газети “Одесский вестник” (1827-1927): Матеріали для історичного нарису. — К., 1928. — 16 с. — (Труди державної публічної бібліотеки в Одесі).
2. Штейнванд Г. Д. Одеська періодична преса років революції та громадянської війни. 1917-1921 / Розвідка та ред. проф. С. Л. Рубинштейна. — Одеса, 1929. — 229 с. — (Праці Одес. центр. наук. бібліотек; Т. 3).
3. Гражданская война в Одессе закончилась в 1920 г., но составители включили и 1921 г., считая, что в общегосударственном масштабе и его следует отнести ко времени гражданской войны.

М. М. Калмыкова

Зав. отделом редкой книги Научной библиотеки
Таврического национального университета им. В. И. Вернадского

ДВОРЯНСКИЕ БИБЛИОТЕКИ НА РУБЕЖЕ ВЕКОВ

Постижение истории Отечества невозможно без изучения культуры провинции. Значительную часть этой культуры составляют личные библиотеки, в которых, в той или иной мере, проявляется культурно-общественная деятельность определенной личности. В последнее время возрастает интерес к “дворянской культуре”, что выражается в восстановлении дворянских усадеб, в воссоздании книжных собраний дворян. А дворянские библиотеки — это уникальное явление

ние. Эти библиотеки многое могут рассказать об исторических событиях, культурной и общественной жизни определенной эпохи.

XVIII век укрепил в нашем Отечестве идущий из древней Руси обычай заводить личные библиотеки. Во времена Екатерины II они появляются во многих аристократических и богатых домах. Формирование этих коллекций стало возможно благодаря тому, что Екатерина II обратила внимание на организацию народного образования, книжного дела, развитие журналистики. Появляются частные типографии, увеличивается издание светской книги, ввозится большое количество иностранных изданий.

Основными потребителями книги в провинции в XVIII веке являются дворяне. С этого времени личные коллекции становятся неотъемлемой частью домашней обстановки и показателем интеллектуальности человека.

Как правило, личные коллекции принадлежали нескольким поколениям семьи. В них имелись книги на русском, английском, французском, итальянском и других языках. В библиотеках преобладали фундаментальные и энциклопедические издания, встречались рукописные и печатные книги, нередко представляющие художественную ценность.

В XIX веке в библиотеках русских дворян преобладают книги, изданные на русском языке. Это еще раз говорит о развитии книжного дела в России.

В это время многие книги в личных библиотеках отличаются добротными кожаными переплетами с золотым тиснением, высокохудожественными экслибрисами. Книги не только украшали интерьер. Их читали.

Появляются они и в Крыму. Идет вторая половина XVIII века. Крым только-только вошел в состав Российской империи, и русское дворянство сразу же стало осваивать новую область. Вместе со строительством дворянских усадеб, обустройством имений дворяне занимаются сборанием книжных коллекций.

И не мудрено, что многие личные коллекции органически вошли в книжные собрания крупнейших библиотек России.

Среди личных книжных собраний, хранящихся в библиотеке Таврического университета, большой интерес представляет книжное собрание конца XVIII-XIX вв., принадлежавшее царскому са-

новнику Василию Степановичу Попову. Личность этого человека заслуживает особого внимания.

Родился В. С. Попов в семье коллежского асессора из семинаристов в Казанской губернии. После окончания Казанской гимназии Попов решил посвятить себя канцелярской службе по военному ведомству, где быстро обнаружил свои незаурядные способности.

Службу Попов начинает в канцелярии гр. Панина. Искусное изложение канцелярских бумаг Поповым привлекает к нему внимание князя Долгорукова-Крымского. И с 1771 г. до самой смерти (1782) князя Василий Степанович состоял у него на службе в качестве правителя канцелярии. После смерти Долгорукова Попов находит себе нового покровителя в лице светлейшего князя Г. А. Потемкина-Таврического, который сразу оценил его, увидев «в нем необыкновенную к делам прилежность и неусыпность». С этого времени Василий Степанович неотлучно находится при князе, сумев сделаться необходимым светлейшему. Он заведует его походными делами, ведет переписку с людьми его партии, решает все служебные и частные дела князя. Вот что вспоминает о Попове секретарь Екатерины II Грибовский: «Новый секретарь его не знал своей квартиры, мало раздевался, безвыходно почти находился в канцелярии, бывшей в одних покоях с Князем, готов будучи во всякий час ночи, которой Князь часто проводил от бессонницы без сна, во всей форме пред ним явиться как скоро он его просит. Сим средством и скорым и точным исполнением дел снискал он у Князя почти неограниченную доверенность, которою до самой смерти пользовался» [1].

После смерти Потемкина императрица выразила Попову большое доверие, взяв к себе в услужение. Заняв при дворе видное место, Попов стал оказывать сильное влияние на государственные дела. Бантыш-Каменский вспоминает о Попове как о человеке с добрым сердцем, он «был любим, уважаем соотечественниками и чуждался постыдной гордости. Докладывая Екатерине о несчастных, проливал он слезы непритворные и склонял к милости Монархиню» [2].

В течение короткого времени императрица назначает его на ответственные должности: начальник комиссии прошений и горного корпуса, начальник императорского кабинета, заведующий Колыванскими и Нерчинскими горными заводами.

Но, будучи придворным человеком, Попов имел много врагов, и притом очень умных и энергичных. Так, при Павле I он был по доносу одного недоброжелателя исключен со службы и предан суду. Он покидает Петербург и поселяется в деревне, где занимается хозяйством, следя вместе с тем за всем, что делается в Петербурге.

В 1803 г. о нем вспоминает император Александр и поручает Василию Степановичу управление различными отраслями государственных дел. Государственные дела Попова идут успешно. В 1818 г. он избран почетным членом императорской Академии наук, через год назначается председателем Департамента духовных и гражданских дел Государственного Совета. Но годы брали свое, здоровье слабело. Его постигла участь трудолюбивых людей: он под конец ослеп и умер 5 ноября 1822 г. в возрасте 78 лет.

Не нам судить, что это был за человек и государственный деятель. Но хорошо знавший его князь А. В. Суворов так отзывался о нем: "Он был славный, честный человек, в делах ловкий и опытный, легкодоступный, без всякой гордости, охотно принимавший участие в несчастных, он умел снискать общее уважение и любовь" [3].

Обласканный императрицей, Попов получает от нее в подарок земли в Екатеринославской и Херсонской губерниях и в Крыму. Недалеко от Симферополя ему пожалована Тавельская долина.

В Тавеле Попов строит поселок, православную церковь, занимается хозяйством. Здесь же находится и интереснейшая библиотека. На момент основания Таврического университета (1918) было решено перевести Тавельский архив В. С. Попова в университет, дабы уберечь его от исчезновения в горниле гражданской войны. Георгий Владимирович Вернадский, ученый-историк, сын известного ученого, академика Владимира Ивановича Вернадского (ректора Таврического университета в 1920-1921 гг.) так вспоминает об этом: "От А. И. Маркевича я узнал, что в имени Тавель хранится большой ценнейший исторический архив В. С. Попова, правителя канцелярии Потемкина. Так как время было смутное (шла гражданская война и можно было опасаться, что она коснется и Крыма), то мы сочли необходимым перевезти этот архив в университет, как наиболее надежное место для его хранения... Так архив был спасен и я начал понемногу его разбирать" [4]. Все книги в библиотеке имеют владельческий переплет, поэтому они заметно выделяются

среди других изданий нашей библиотеки. Кроме этого, все книги библиотеки Попова имеют монограмму "В. П." в овале, воспроизведенную золотом на коже переплета.

Библиотека Попова по своему составу довольно разнообразна. В ней можно встретить литературу по многим отраслям знаний. Значительное место в ней занимают труды по истории — российской и всеобщей. Это и шеститомное издание "Исторической библиотеки Диодора Сицилийского" (С. Пб., 1774), вышедшее в XVIII в. тиражом всего в 300 экз., и "Записки Екатерины II касательно российской истории" (1787) и десяти томное издание "История XIII столетия..." (1804-1807) (из библиотеки Попова к ним попали только 3 тома).

Знаком был Попов, если судить по библиотеке, с трудами Л. Эйлера, Кондильяка и Рейналя. Встречаются интересные работы по географии: географический словарь Ж. Ладвока, воспоминания Коцебу, путешествия Лавайана и др.

Художественная литература представлена произведениями русского и французского классицизма, а также несколькими произведениями английского писателя, основоположника семейно-бытового романа С. Ричардсона.

В библиотеке Попова можно встретить издания, которые издавались по поручению Екатерины II. Это и "Российский феатр, или Полное собрание всех российских феатральных сочинений" (1786-1794) (19 томов из 43-томного издания принадлежат Попову), и "Собеседник любителей российского слова, содержащий разные сочинения в стихах и в прозе некоторых российских писателей" (1783-1784), а также "Пантеон иностранной словесности" (1798), издаваемый Н. М. Карамзиным.

Крымская тематика также нашла свое отражение в библиотеке Василия Степановича. Из библиотеки Попова к нам поступила и первая книга о Крыме. Это труд К. И. Габлица "Физическое описание Таврической области по ее местоположению и по всем трем царствам" (1785). Об этом свидетельствует, прежде всего, владельческий переплет. А о том, что Габлиц и Попов поддерживали хорошие отношения, свидетельствует письмо Василия Васильевича Каховского, тогдашнего правителя Таврической области: "Посылкою польской книжечки о Тавриде причинили вы не малое удоволь-

ствие Карлу Ивановичу. Оную пробежав, увидел он тотчас и познал сам разность учености поляка с великороссиянином, и сие то обрадовало его несказанно". Речь идет о сочинении католического киевского епископа Адама Нарушевича "TAURIKA", изданном в Варшаве в 1787 г. [5].

А вторая книга "Путешествие в Крым и Константинополь в 1786 году миледи Кравен" (1786) принадлежит перу известной в свое время особы. Блестяще образованная, эмансипированная англичанка леди Кравен предпринимает путешествие в Крым с целью сбора информации в пользу французов. Путь ее лежал через Херсон, Карасубазар в Бахчисарай и Севастополь. Свои впечатления от этой поездки она отразила в своих путевых заметках. Много теплых слов посвящено русским морским офицерам Корсакову и Мордвинову. И эта книга не могла не занять достойного места в библиотеке Попова.

На некоторых книгах можно прочитать трогательные надписи дарителей книг. Как правило, это были люди, оставившие определенный след в истории Российского государства. Наиболее интересен для нас автограф Ивана Крузенштерна. На его книге "Путешествие вокруг света в 1803, 4, 5 и 1806 годах..." (М., 1809-1812) мы читаем: "Его превосходительству Василию Степановичу Попову от сочинителя в знак высокопочитания".

Вспоминать имя В. С. Попова нам приятно еще и потому, что он стоял у истоков Российской национальной библиотеки. Как известно, Екатерина II поручила ему следить не только за строительством здания, но и за приемом книг в библиотеку, их разбором, учетом.

Привлекают нас и автографы Михаила Антоновского, оставленные на двух подаренных изданиях. Антоновский, один из просвещеннейших русских людей XVIII в., почитатель Суворова, издавший его "Науку побеждать". Он был летописцем событий, относящихся к первым годам существования Российской национальной библиотеки. На книге "Решения Публичной Задачи Московского Императорского Университета о том, когда Словене переселились в Россию, и кого летописец Нестор называет Волохами?", изданной в 1806 г. в Морской типографии Санкт-Петербурга (небольшое издание в 4 листа, в издательском кожаном переплете с золотой рамкой на обложке книги), мы читаем: "Его превосходительству Василию Степановичу

Попову со всесовершенным высокопочитанием, вечною благодарностию за премногия одолжения и благоверения, и безпредельною преданностью подносит Сочинитель Михаил Антоновский".

Таким образом, библиотека Попова — это типичный, или даже классический пример усадебной библиотеки, которая формировалась в соответствии с личными интересами владельца и под влиянием общественной мысли конца XVIII — начала XIX вв.

Интересно по своему составу книжное собрание крымского дворянина Александра Михайловича Крицкого, книжная коллекция которого формировалась уже на рубеже XIX и XX столетий.

Сведения об Александре Михайловиче Крицком довольно скудные. Нам известно только, что он родился в Таврической губернии в семье знатных дворян. Закончив в 1882 г. Новороссийский университет в Одессе, он поступает в Санкт-Петербургский университет. А в 1887 г. Крицкий заканчивает его со степенью инженера-технолога. Вся его дальнейшая жизнь связана с вагонным делом.

Сначала был Александровский завод, где он прослужил 8 лет. Как раз в это время на этом заводе был построен императорский вагон, отличающийся искусством и тщательностью изготовления.

Потом он руководил Санкт-Петербургским вагоностроительным заводом. И, наконец, его назначили техническим директором Балтийского вагоностроительного завода. Много сил и здоровья Крицкий положил на благоустройство завода и заботу о своих рабочих. Так, он расширил ремонтные цеха, построил сварочную печь, установил гидравлические прессы. Этим он снижал уважение рабочих. Но буря 1905 г. не обошла стороной этого человека. Волнения рабочих на его заводе начали шириться и принимать политический характер. И Крицкий постоянно стал получать письма с угрозами лишения жизни.

После его смерти (1905), а он был смертельно ранен навывлет в голову, грудь и руку, осталась прекрасная библиотека, где можно было встретить интересные издания.

По счастливой случайности часть личной библиотеки осталась в Симферополе. А после создания Таврического университета многие экземпляры из этой коллекции оказались в фонде университетской библиотеки. 1919 год был сложным годом для Крыма. По всей видимости, было национализировано и имущество семьи Крицких,

а вместе с ним и его библиотека. На книгах из личного собрания Крицкого можно встретить карандашные пометки: “Земс. склад 20. III. 1919”. Возможно, туда свозились конфискованные книги, а оттуда они поступили в только что созданную университетскую библиотеку. В отличие от библиотеки В. С. Попова, книги из коллекции Крицкого не имеют владельческих переплетов. Хотя это, как правило, хорошие книги в дорогих переплетах, с золотым тиснением названия книги на кожаном корешке.

Отличительной чертой этой книжкой коллекции является наличие экслибриса, который достаточно полно отражает интересы и профессионализм владельца коллекции. На переднем плане мы видим юношу в рабочей одежде. В руках он держит факел и книгу (символы знания). В верхней части экслибриса — изображение совы (аллегории мудрости). Внизу — имя владельца.

Состав книжной коллекции А. М. Крицкого довольно разнообразный. В ней представлена литература по всем отраслям знаний.

Раздел философии представлен скромно. Нам удалось выявить 13 экземпляров. Среди них обращают на себя внимание труды известных философов. Это и работа немецкого философа Евгения Дюринга “Ценность жизни” (С. Пб., 1894), и труд одного из основоположников позитивизма французского философа О. Конта “Курс положительной философии” (С. Пб., 1900), английского экономиста и общественного деятеля Д. С. Милля “О свободе” (С. Пб., 1882).

Библиотека Крицкого в нашем фонде не хранится как единая коллекция. Только единичные экземпляры в редком фонде.

Несомненный интерес представляют запрещенные издания из коллекции А. М. Крицкого. Это, прежде всего, работа английских экономистов и общественных деятелей, историков английского рабочего движения Сиднея и Беатрис Вебб “История рабочего движения в Англии” (С. Пб., 1899). Проникнутые идей либерального реформизма, многие произведения С. Вебб несколько затушевывали классовые противоречия капиталистического общества. Это и обуславливало широкий интерес к ним марксистов. Это не могло остаться незамеченным правительством. В 1898 г. появляется циркуляр Главного управления по делам печати № 1532 от 24 июня, который запрещает ряд произведений Веббов. В этом списке ока-

залось и наше издание. И только благодаря усилиям Ф. Ф. Павленкова в ноябре 1899 г. удалось добиться выпуска книги в свет.

В 1880 г. в Санкт-Петербурге появляется книга под названием “Социология”. Автором ее является Евгений Де Роберти, русский социолог и философ-позитивист. Получив блестящее образование в европейских университетах (Гейдельбергском и Йенском), с конца 1860-х г. он активно сотрудничает в русских либеральных газетах и журналах, издававшихся за границей. В своем труде социологию он определяет как основную науку о человеческом духе. Цензурный комитет в свое время обратил внимание на то, что автор сочувствует материализму, и предложил передать его книги в духовную цензуру. И в 1887 г. Главное управление по делам печати циркуляром от 14 августа № 3061 потребовало, чтобы все сочинения Де Роберти, имеющие крайне материалистическое направление, подвергались тщательному просмотру и задерживались в случае сомнения. Наше издание выглядит очень добротным. На темно-вишневом коленкором переплете золотым тиснением оформлено название книги. Издание вышло в серии “Международная научная библиотека”.

Появление этих и других запрещенных изданий в библиотеке было вполне закономерно. Проводя много времени в беседах с рабочими, Крицкий стремился узнать историю рабочего движения, изучить истоки выдвигаемых требований, найти способ предотвратить надвигающиеся беспорядки. Таким образом, интерес к этим книгам был чисто профессиональным.

Достаточно интересна по своему составу коллекция исторических книг. Она насчитывает 60 экземпляров. Здесь можно встретить собрание сочинений историка, юриста, профессора Московского и Петербургского университета, идеолога помещичье-буржуазного либерализма Константина Дмитриевича Кавелина; украинского историка, писателя члена-корреспондента Петербургской Академии наук, профессора Киевского университета Николая Ивановича Костомарова и украинского естествоиспытателя, историка либерального направления, первого ректора Киевского университета Михаила Александровича Максимовича. Будучи русским дворянином, Крицкий много внимания уделял изучению истории. В его библиотеке мы находим такие издания как: Грушевский М. “История Киевской земли”, Ерлезунд П. П. “История о великом княжестве Мос-

ковском" (М., 1867), Сонцов Д. Д. "Очерки истории русского народа до XVIII столетия" (1875) или "Летопись повествования о Малой России и ее народе и казаках вообще" (М., 1847).

Интересна подборка книг, касающихся истории западных стран. Это "История польского народа" (С. Пб., 1899) В. Смоленского, прекрасно иллюстрированная историческая монография профессора В. Уилера "Александр Великий" (С. Пб., 1899), труд В. А. Павлицева "Польская монархия при Яне Казимире и война за Украину" (С. Пб., 1887) и многие другие.

Среди книг, хранящихся в библиотеке Крицкого, несомненный интерес представляет книга "Исторические деятели Юго-Западной России в биографиях и портретах" [6], изданная в типографии Киевского университета в 1883 г. Издание университета св. Владимира В. В. Тарновского. Долгие годы кропотливо и самозабвенно он собирал памятники, относящиеся к этнографии и археологии юго-запада России. По словам профессора императорского университета св. Владимира В. Беца, собранный материал имел большую этнографически-археологическую ценность. "Коллекция эта может быть названа настоящим, едва ли не единственным музеем юго-западного края", — так писал В. Бец в предисловии к изданию.

Собрание Тарновского очень интересно. Это старинные портреты, рисунки, документы, различные предметы утвари. Всего в коллекции Тарновского находилось 44 портрета.

Первоначально было задумано издавать этот материал по выпускам, сгруппированным в отделы. Так в пяти выпусках первого отдела должны были войти 44 портрета различных исторических деятелей. Второй отдел должен был содержать описание изображений старинных предметов, домашней утвари, одежды, оружия. Третий раздел — это факсимиле различных местных документов XVII-XVIII и первой половины XIX веков.

Первый выпуск, который оказался в библиотеке А. М. Крицкого, содержит в себе 9 портретов и биографий выдающихся гетманов. Все биографические справки написаны известным знатоком истории Юго-Западной России профессором В. Г. Антоновичем, а портреты, представленные в книге, выполнены техникой фототипии. На книге есть автограф одного из авторов: "Г. Андерсону на память от автора в знак благодарности за его любезность. В. Бец".

Книги, как и люди, имеют свои судьбы. Нередко авторам, чтобы издать книгу, приходится менять издателей, типографию, выдерживать нападкам недоброжелателей. Все это в полной мере можно отнести и к книге Ф. Кони "История Фридриха Великого" (1844).

Однажды Кони господином Валенкампом были принесены несколько тетрадей издаваемой в Германии "Истории Фридриха II" Франца Куглера с прекрасными иллюстрациями Адольфа Менцеля*. Он предложил ее перевести и издать для русского читателя. После того как был сделан перевод, оказалось что он служит только для пояснения картинок, а сама история Фридриха Великого изложена в кратких беглых очерках. Тогда Кони решает сам написать историю, с использованием огромного количества иностранных источников, которые он приводит в конце издания.

И вот перед нами прекрасно оформленное издание. Гравюры вкраплены в текст, который заключен в двойные рамки. Каждая глава открывается оригинальной заставкой и оканчивается любопытной концовкой.

К сожалению, экземпляр из библиотеки А. М. Крицкого неполный. В нем отсутствуют несколько первых и последних страниц. На титульном листе можно прочитать автограф: "А. Крицкий".

Знатокам книги хорошо известно издание Н. И. Кутепова "Великокняжеская, царская и императорская охота на Руси", которое считается лучшим образцом книгоиздания конца XIX — начала XX в. Работая с редкими изданиями, я обратила внимание на книгу большого формата, на корешке которой было написано "Беловежская пуща", а на форзаце присутствовал экслибрис "А. М. Крицкий". Как оказалось, это была книга Г. Карцова "Беловежская пуща: Ее исторически очерк, современное охотничье хозяйство и высочайшее охоты в Пуще". Это издание можно считать логическим продолжением предыдущей книги. Оба эти издания обязаны своим появлением Александру III. Как известно, он был страстным охотником, и хотел иметь историю охоты в царской России. Единственным условием было: издания должны были оформлять лучшие русские художники. И вот в 1903 г. в Санкт-Петербурге в артистическом заведении А. Ф. Маркса появляется книга Карцова. Бело-

* Адольф Менцель — немецкий живописец, мастер книжной иллюстрации.

вежская пуца, созданная Александром III, служила не только для охоты, но и для охраны, размножения и улучшения пород дичи. Это издание знакомит читателя с современным положением государственных охотничьих хозяйств. По желанию императора, книгу иллюстрировали известнейшие художники России: это М. Зичи, К. Я. Крыжицкий, Р. Ф. Френц, А. С. Хренов и др. Большое количество иллюстраций принадлежит Н. Самокишу, что для нас очень примечательно. Среди них пейзажи, вишнетки, заставки, концовки. Многие из них изображают охотничьи сцены, охотников, лошадей, собак, зверей, птиц. Работая над оформлением этих книг, Самокиш показал себя как искусный анималист. Его рисунки выполнены с большим мастерством и знанием природы. Техника исполнения этих работ самая разнообразная — акварель, тушь, перо. Вишнетки и заставки выдержаны в стиле древнерусского народного орнамента. К сожалению, все иллюстрации черно-белые.

В настоящее время личная коллекция Крицкого насчитывает более 130 экз.

В заключении хотелось бы отметить то общее, что объединяет эти собрания. Собирались они в определенный исторический период, состав фонда отражал интересы владельцев, в библиотеке были представлены лучшие произведения русских и зарубежных авторов. Книги в этих библиотеках служили не только для приятного времяпрепровождения, они были и источниками информации.

Изучение этих книжных коллекций помогает нам воссоздать культурную и политическую жизнь Крыма в конце XVIII — начале XX в. Владельческие переплеты позволяют судить о вкусах и увлечениях собирателей.

Автографы и экслибрисы дают возможность проследить путь книги от одного владельца к другому, установить, кто и когда посетил наш край. А подбор книжного собрания показывает интересы, образованность молодежи прошлого, воссоздает репертуар изданий.

Примечания:

1. Грибовский А. М. Записки о Екатерине Второй, состоявшего при ее особе статс-секретаря и кавалера Адриана Моисеевича Грибовского. — М., 1947.
2. Бантыш-Каменский А. Словарь достопамятных людей русской земли... — М., 1936. — Ч. 4. — С. 172-176.
3. Время и судьбы. — М., 1991. — Вып. 1. — С. 158-179.

4. Вернадский Г. В. Крым. Воспоминания // Крымский архив. — 1994. — № 1. — С. 30.
5. Письма правителя Таврической области Василия Васильевича Каховского правителю канцелярии В. С. Попову, для доклада его Светлости князю Григорию Александровичу Потемкину-Таврическому // ЗООИД. — 1877. — № 10. — С. 265.
6. Антонович В. Г., Бец В. Г. Исторические деятели Юго-Западной России в биографиях и портретах. — К.: Тип. ун-та, 1883.

О. Н. Нефедова

Директор библиотеки Национального горного университета
(Днепропетровск)

ТЕХНОЛОГИЯ ФОРМИРОВАНИЯ КНИЖНОГО ФОНДА: ИСТОРИЯ, ПРИНЦИПЫ, ПЕРСПЕКТИВЫ *(на примере Национального горного университета)*

Если необходимо охарактеризовать библиотеку одним показателем, то этим показателем будет фонд, т. к. именно он определяет все показатели работы библиотеки и вся деятельность библиотеки определяется ее фондом.

Научно-техническая библиотека Национального горного университета — одна из старейших и крупнейших вузовских библиотек региона и Украины. Библиотека возникла с рождением университета в 1899 г.

Что представляла собой библиотека в то время? Располагалась она в двух комнатах и обслуживали читателей два библиотекаря. В основу создания библиотеки положены книги, переданные профессором Н. И. Лебедевым в количестве 200 экз.

В первых выпусках "Известий Екатеринославского высшего горного училища" (издаются с 1905 г.) печатаются списки отдельных лиц и организаций, пожертвовавших книги в библиотеку и благодарность им. Это директор училища С. Н. Сучков, П. Г. Рубин, А. М. Терпигорев, Я. И. Грдина, П. Л. Леонтовский и т. д. и организации: Горный департамент, Рижский политехнический институт, Варшавский политехнический институт, Комиссия по техническому образованию, Геологический комитет, Киевский политехнический институт, Харьковский университет, Екатеринославское отде-

ление общества горных инженеров, электрическое общество, Императорская Академия наук, Департамент народного просвещения, Казанский университет, Санкт-Петербургский университет и т. д. с указанием количества подаренных книг.

С 1903 по 1924 г. параллельно существовали две библиотеки — научная и студенческая (техническая читальня), каждая из которых имела свои ассигнования, штаты и администрацию.

Библиотекой руководили академик А. М. Терпигорев, профессор П. М. Каниболоцкий, доцент А. И. Уминский, доцент С. Р. Маймин, профессор С. А. Волотковский.

В 1930-е годы библиотека горного университета становится опорной научной библиотекой вузов города и называется Научно-техническая библиотека Главного управления учебными заведениями народного комиссариата тяжелой промышленности. Библиотека переходит в непосредственное подчинение Главного управления, откуда и получает ассигнования, лимиты на иностранную литературу и т. д. Сотрудники библиотеки обслуживали преподавателей, научных работников и студентов всех вузов города.

Библиотека получает право на обязательный экземпляр печатного издания. В 1937 г. ректорат горного университета добивается того, что библиотека принадлежит только горному университету, сохранив номинальную функцию межвузовской библиотеки.

На протяжении всего существования библиотеки ее сотрудники всегда особое внимание уделяли качеству комплектования фонда. В настоящее время фонд библиотеки тщательно подобран и отвечает всем направлениям деятельности университета. Именно поэтому в городе можно услышать фразу: “Если книги нет в горном, можно в городе не искать” (это относится к научной и научно-технической литературе).

Фонд — это вся печатная (иногда и рукописная), аудио-, видео-, электронная продукция, находящаяся в библиотеке. По его объему и разнообразию можно четко определить, насколько библиотека готова к выполнению своих функций как вузовская. Главные из них — обслуживание учебного процесса, научно-исследовательской деятельности и участие в гуманитарном воспитании молодежи.

В настоящее время можно смело сказать, что, несмотря на масштаб университета и разнообразие профиля читаемых дисциплин, библиотека удовлетворяет практически все запросы читателей.

Длительный срок существования библиотеки способствовал тому, что в ее книгохранилище накопилось много изданий, являющихся теперь раритетами. К ним относятся иностранные технические журналы XIX — начала XX века. В фонде библиотеки хранятся: “Горный журнал” (с 1826), “Известия Геолкома” (с 1883), “Электричество” (с 1888), “Уголь” (с 1925), “Известия НГУ” (с 1 выпуска в 1905). Среди редких книг следует отметить книги: Г. Агриколлы “О металлах” (на итальянском языке, 1563), И. Ньютона “Философия природы” (на английском языке, 1760), Г. Галилея “Диалог” (на итальянском языке, 1813) и “История электричества” в 2 т. (1771), А.-М. Лежendra “Теория функций” (на французском языке, 1830), М. Демамбре “История современной астрономии” (1821) и “История астрономии XVIII в.” (1827), П. де Мопертюи “Фигура Земли, рассчитанная в результате наблюдений, сделанных за Полярным кругом” (1738), труды К. Гаусса на латинском языке, перепечатанные с прижизненного издания книги 1801 г. (1870).

Фонд библиотеки содержит труды выдающихся деятелей горной науки: академиком А. М. Терпигорев, С. А. Волотковского, Л. Д. Шевякова, Я. Э. Некрасовского, М. М. Федорова, М. М. Протодьяконова, А. Н. Динника, Н. И. Лебедева, П. И. Соболевского и др. Часть фонда составляет коллекция книг академика Л. Д. Шевякова, подаренная его вдовой О. И. Шевяковой, книги Я. Э. Некрасовского, С. А. Волотковского с уникальными автографами авторов, “Техническая энциклопедия” в 7 т. (1927), “Энциклопедический словарь Русского библиографического института Гранат” в 32 т., “Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона” в 82 т.

Несколько лет назад сотрудники библиотеки возродили благотворную традицию — дарение книги. В день основания университета организуется и проводится “Праздник книги”. В этот день встречаются те, кто подарил библиотеке книги: кто дал книге вторую жизнь и те, кто помог найти своего читателя.

Вот имена тех людей и организаций, кому мы признательны: Е. Н. Никулина, А. В. Соснин, А. К. Фоменко, Ф. А. Сухонос, Н. Я. Биличенко, А. Ф. Косолапов, А. Н. Шашенко, А. И. Шаров, О. Ф. Кибкало, Н. С. Демидович, Р. П. Дидык, Н. В. Корнеева, В. В. Плехотник, областная библиотека, музей истории литературы, Л. А. Демченко, Н. А. Николаенко, А. М. Поплавский, В. С. Савчук, Г. М. Сто-

вас, Т. А. Токарь, Н. П. Чабан, семьи Пивняка, Волотковских, Павленко и Фоменковых.

Дар — не просто один из источников пополнения фондов библиотеки, это особое социально-экономическое и психологическое явление. Факт поступления даров — это также показатель престижа библиотеки, ее места в общественной жизни, ведь книги дарят люди, убежденные в необходимости поддержки библиотек, как самых важных культурно-информационных центров страны.

Библиотека Национального горного университета является научно-технической. Тем не менее, при формировании фонда особое внимание уделяется литературе гуманитарного профиля. Так, например, уникальным является сформированный фонд альбомов. Это издания о музеях мира, творчестве отдельных художников, фотоработы, иллюстрированные географические путеводители, энциклопедии о животных и растениях и т. д. Несмотря на финансовые проблемы, фонд пополняется постоянно.

В библиотеке собран богатейший фонд художественной литературы, что позволило выделить как структурное подразделение абонемент художественной литературы. В настоящее время его фонд составляет более 40 тысяч томов. В пользование читателей предлагаются такие уникальные издания, как 200-томная Библиотека всемирной литературы, полные собрания сочинений А. Дюма, Э. Золя, О. Бальзака и др.; сувенирные издания классиков отечественной и мировой литературы, коллекция книг-миниатюр, литература известных и популярных литературных критиков о жизни и творчестве отдельных писателей, критический материал о художественных произведениях.

В фонде библиотеки имеются все выпуски таких серий как “Жизнь в искусстве”, “Жизнь замечательных людей”, “Литературные памятники”, “Эврика”, “Образ и цвет”, “Прометей” и др.

При библиотеке почти пятьдесят лет функционирует, одна из старейших в Украине, литературная студия “Уголек”. Ежегодно слушателями студии издаются буклеты, поэтические сборники — в стенах библиотеки презентуются эти книги. В горном университете выступал В. Маяковский. С университетом тесно связаны имена О. Гончара, Н. Никулиной. Днепропетровщина — уникальный литературный край. Это родина известных писателей и поэтов, мно-

гие из которых были гостями нашего вуза. Горный университет — старейший вуз региона. В фонде его библиотеки имеется много документов о земляках, пребывании известных деятелей в городе и академии, их автографами: Б. Патон, Л. Кравчук, Л. Кучма, А. Рупкой и др. Такие презентации и встречи, как правило, заканчиваются обменом памятными подарками, а фонд библиотеки пополняется новыми изданиями.

В настоящее время фонд библиотеки составляет более 927 тысяч томов. Но, если посмотреть относительные показатели работы библиотеки (обращаемость 1,3 и читаемость 100), увидим — практически весь фонд используется читателями в работе.

Значительные ассигнования (более 300 тыс. грн. в год) выделяются на комплектование фонда библиотеки. Разнообразные формы и методы комплектования позволяют содержать фонд на уровне предъявляемого читательского спроса. В последнее время восстановлены и отрегулированы старые межбиблиотечные связи по книгообмену Москва, Караганда, Санкт-Петербург, Тверь. Но такой книгообмен затруднен из-за вновь принятых инструкций Министерства науки и образования и увеличения почтовых расходов. Значительную часть новых поступлений составляют издания редакционно-издательского комплекса горного университета, книги сотрудников, переданные в библиотеку.

Более 300 названий периодических изданий получает библиотека. Фонд библиотеки, по своему содержанию и многообразию, позволяет удовлетворять самые разнообразные требования читателей и практически не прибегать к помощи других библиотек.

Основную свою задачу сотрудники библиотеки видят в предоставлении всего книжного фонда в распоряжение читателей библиотеки. Это традиционные книжные выставки, открытые и тематические просмотры. Популярными стали совместные выставки с книгоиздательскими и книготорговыми организациями. Преподаватели и сотрудники имеют возможность познакомиться с обязательным экземпляром книги, определить ее значимость и необходимость приобретения в фонд библиотеки.

В настоящем момент перед сотрудниками библиотеки и администрацией вуза стоит задача создания “электронной библиотеки”, для чего прорабатывается несколько проектов. Это поступление

в библиотеку изданий университета в двух вариантах (традиционном и электронном), доставка электронного документа по локальной сети, получение заказа на литературу в режиме Интернет и т. д.

Библиотека получает в двух вариантах реферативные журналы по основным направлениям деятельности университета. Другим важным проектом является создание в электронном виде указателя оглавлений журнальных статей и постепенный перевод в электронный вид наиболее спрашиваемых статей и отдельных номеров журналов и в дальнейшем также доставка документов по локальной сети.

Еще одним важным проектом является кооперация вузовских библиотек в разработке совместных информационных технологий. Электронные сети предоставляют уникальные возможности для проведения совместного решения многих задач.

Так, на базе библиотеки горного университета решены задачи создания единого каталога на периодические издания. В дальнейшем будет создан каталог указателей журнальных статей и налажен обмен между вузовскими библиотеками в случае наличия локальной сети. Рассматриваются проекты по обмену в электронном виде трудами ученых отдельных учебных заведений, методических указаний и т. д. Несмотря на то, что информационного общества еще не существует, оно только создается, его приход неизбежен.

У библиотеки горного университета, с ее уникальным фондом и вековыми традициями, имеются все возможности для создания себе соответствующего места в вузе и регионе, определения своей роли посредством концепции компьютеризации и автоматизации. Традиционная стратегия возможно полного комплектования и обеспечения сохранности информационных фондов меняется в сторону организации максимального информационного обеспечения.

Решение задач информационно-библиографического обеспечения студентов и профессорско-преподавательского корпуса работники библиотеки видят в удовлетворении конкретных запросов своих читателей. При этом обеспечение читателей должно быть персонализированным.

Главное условие эффективного удовлетворения информационных потребностей — четкое выражение того, какая информация действительно необходима потребителю для решения стоящих перед ним задач.

ІНФОРМАЦІЙНА ПОЛІТИКА: НОВІ НАПРЯМКИ БІБЛІОТЕЧНО-БІБЛІОГРАФІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

И. В. Шепельская

Зав. библиографическим отделом Научной библиотеки
Одесского национального университета им. И. И. Мечникова

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НОВЕЙШИХ ТЕХНОЛОГИЙ В БИБЛИОГРАФИЧЕСКОЙ РАБОТЕ

Научно-библиографический отдел Научной библиотеки ОНУ был образован в 1938 г. с целью организации систематического каталога. Но функции отдела с первых дней его существования были гораздо шире этой одной конкретной задачи. Сотрудники отдела вели и ведут широкую научную и справочно-информационную работу, которая включает несколько направлений.

Основными направлениями этой работы можно считать: 1) помощь в научной и учебной работе сотрудникам и студентам университета путем ведения систематической картотеки статей (базы данных) по гуманитарным дисциплинам, предоставления справок и консультаций, помощь в составлении библиографий к курсовым, дипломным, диссертационным работам. К этому виду работы можно отнести и помощь библиографов в присвоении индексов ББК и УДК статьям, диссертациям, монографиям, сборникам, издаваемым в университете. Кроме того, сотрудники отдела систематически проводят библиографические занятия со студентами и аспирантами, направленные на знакомство со структурой библиотеки, правилами работы в ней, обучение пользованию каталогами, картотеками, базами данных; 2) работу, направленную на раскрытие фондов библиотеки; 3) изучение, накопление базы данных и популяризация трудов ученых ОНУ, кафедр, факультетов, институтов, других подразделений (эту часть картотеки мы называем биословарем). Сюда же

можно отнести ведение базы данных Odessica в русле краеведческой работы: изучения истории, культуры, экономики, образования края.

Работая во всех этих направлениях, сотрудники отдела не только накапливают информацию в виде картотек и баз данных, но и публикуют результаты своих исследований в виде био- и тематических библиографических указателей, справочных изданий, статей в сборниках, выступают на различных конференциях, чтениях, семинарах.

Сегодня, сохранив все традиционные виды деятельности, мы работаем по-новому, с использованием современных информационных технологий.

Если говорить об обслуживании читателей, то, в первую очередь, следует сказать о том, что сегодня систематическая картотека статей по гуманитарным дисциплинам уже не ведется в традиционном виде. Эта картотека носит ретроспективный характер, а статьи из текущей периодики вводятся в компьютерную базу данных. Объем записей в 2001 г. составил более 7,5 тыс.

Статьи, как и книги, вводимые в электронный каталог, классифицируются при помощи индексов ББК, предметных рубрик и ключевых слов. При необходимости библиографы вводят в описание краткую аннотацию, дают подзаголовки. Таким образом, читатель, даже минимально подготовленный к работе на компьютере, может вести самостоятельный поиск информации по разным параметрам: по предметным рубрикам и ключевым словам, по фамилии автора, заглавию источника (или его части), виду изданий, году издания и пр.

Для более полного удовлетворения запросов читателей, особенно сложных — при подборе литературы к дипломным работам, диссертациям, при подготовке курса лекций, написании монографий и учебных пособий, — мы привлекаем базы данных шести серий ИНИОН РАН (История, археология и этнография; Государство и право, политология; Философия и социология; Литературоведение; Языкознание; Экономика и демография) за 1986-2000 гг., которые будут ежегодно пополняться новыми данными. Используются также электронные варианты РЖ “Джерело”, ВИНИТИ, EBSCO и др. Читатели имеют возможность пользоваться Интернетом в специ-

альном компьютерном интернет-зале или в любом из специализированных читальных залов, оснащенных компьютерами.

Включение всех компьютеров библиотеки в единую локальную сеть дает возможность в любом месте библиотеки получить любую интересующую читателя информацию.

И все же основной работой библиографического отдела, как и раньше, остается научная работа, которая включает в себя раскрытие фондов библиотеки, ведение картотеки Odessica (картотека, посвященная истории, экономике, географии и геологии, биологии, культуре, образованию, промышленности, искусству и литературе края) и биословаря ученых университета (труды профессорско-преподавательского состава и работы об ученых), издание различных указателей, справочной литературы и статей. Эти виды научной работы тесно взаимосвязаны и переплетаются: так работа по изучению научного наследия преподавателя одновременно является и краеведческой работой, и раскрывает фонды библиотеки.

Сегодня традиционные формы научной работы выходят на новый этап. Мы уходим от карточного варианта сбора информации, вводя ее в базу данных и работая над ее редактированием, составлением различного рода вспомогательных указателей.

Так, например, если первая часть тематического указателя “Одесские немцы. Их вклад в развитие г. Одессы и региона. 1803-1917 гг.” была подготовлена в традиционном виде, то вторая часть указателя (1918-2003) готовится в электронном виде. Составитель указателя В. В. Самодурова стремится найти максимум литературы по теме, как имеющейся в библиотеке, так и отсутствующей в ней. При этом используются алфавитный и систематический каталоги библиотеки, систематическая картотека статей и базы данных книг и периодики, ИНИОН РАН, Интернет, различные библиографические указатели. Таким образом, тематический указатель охватывает всю доступную составителю литературу по теме.

При подготовке библиографий ученых университета мы также применяем смешанную методику поиска информации: книги, статьи из периодики и сборников, указатели, базы данных, Интернет. Работа с электронным вариантом указателя дает возможность пользоваться им как источником информации еще до его публикации (а иногда и оставляя указатель только в электронном виде).

Так, есть возможность пользоваться указателями, посвященными Ф. И. Успенскому, И. А. Линниченко, Ю. Д. Шуйскому, не дожидаясь их публикации.

На новом этапе работы стали возможными нетрадиционные ранее для библиотеки издания. Так, над изданным в 2000 г. биографическим словарем “Професори Одеського (Новоросійського) університету” (в 4 т.) работа велась комплексно: часть статей была написана в традиционном виде, часть поступила в виде компьютерных файлов. Подготовкой этого издания занимались ученые университета и сотрудники библиотеки.

При подготовке следующей книги “Наукова бібліотека Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. Історичний нарис: До 185-річчя заснування” в издательство был представлен электронный вариант текста, что ускорило печать, упростило редакторскую работу, да и удешевило издание, исключив расходы на набор. Этот коллективный труд библиотекарей готовился в виде отдельных файлов в каждом подразделении библиотеки, затем материал был собран вместе, в соответствии с содержанием книги и сдан в издательство.

Сейчас библиотека совместно с университетом заканчивает сбор материала к изданию “Випускники Одеського (Новоросійського) університету” — все статьи готовятся сразу в электронном виде. При написании статей широко используются возможности Интернет, поиск информации о выпускниках университета ведется с помощью баз данных ИНИОН РАН, указателей, энциклопедий, биословаря, каталогов и картотек. Особенно трудно вести поиск сведений о людях, эмигрировавших, репрессированных, работающих в постсоветских государствах. Поэтому возможности использования компьютера здесь неопределимы.

Раскрытие фондов библиотеки, популяризации трудов ученых и истории вуза способствует выполнение сложных консультаций для ректора университета, проректоров, представителей городской и областной администрации, по запросам из научных учреждений и от частных лиц города, области, Украины, зарубежья. Здесь особенно неопределимо использование возможностей компьютера. Можно привести несколько наиболее ярких примеров последних двух лет. Для составления каталога русской книги 1918-1926 гг., издан-

ной местными издательствами, по запросу Российской национальной библиотеки (Санкт-Петербург), проводился поиск такой литературы с пересылкой ее по E-mail. Таким образом, выполняя эту работу, мы создали тематическую базу данных, раскрывающую фонды Научной библиотеки ОНУ и представляющую научный, краеведческий интерес.

Для издания “Імена України в Космосі” НАН України заказала библиотеке шесть статей о людях, прославивших наш университет в мировой науке, чьи имена носят космические объекты (И. И. Мечников, Дж. Гамов, Д. И. Менделеев, Н. Д. Зелинский, И. П. Сеченов, А. А. Ковалевский). Эти статьи также были подготовлены в электронном виде и отправлены по электронной почте.

Для ежегодной выставки “Освіта” сотрудниками отдела готовятся тексты по истории университета и его предшественника Ришельевского лицея, библиотеки, иллюстрации. Эту работу также значительно облегчает компьютер. По заданию ректора выполнялась сложная справка к документам ЕС об образовании — с использованием каталогов и картотек, справочной литературы, базы данных “Лига-закон”, Интернета.

В ближайших планах работы отдела — перевод в компьютерный вариант картотеки Odessica и биословаря ученых университета, составляющих сегодня около 150 тыс. записей. При таком переводе будет исключено неизбежное в карточном варианте картотеки дублирование, когда одна запись может относиться к нескольким разделам. Таким образом, объем базы данных сократится — с сохранением всей полноты информации.

Современные информационные технологии предоставляют широкие возможности в библиотечной работе — как в обслуживании читателей, предоставлении наиболее полных сведений о литературе по различным темам, так и в научной и издательской деятельности. Работа с компьютером ускоряет и облегчает процессы регистрации книг и периодических изданий, доведения их до читателя, упрощает в техническом отношении ведение каталогов и картотек. Информация становится более доступной для студента, аспиранта, ученого, краеведа, библиотекаря. Появляется возможность одновременного пользования одной и той же информацией нескольких читателей.

Широкий доступ к информации дает возможность библиографам наиболее полно и плодотворно вести работу по раскрытию фондов библиотеки, изучению и популяризации трудов ученых, научных достижений факультетов, кафедр, подразделений университета, научных школ.

Облегчается подготовка к изданию и публикация различных видов книг и указателей, статей. Высвобождается время для интересной научной работы за счет сокращения механических, рутинных видов деятельности. Появляются новые возможности, новые виды работы.

Б. И. Заманский

Зав. отделом современных информационных технологий
Научной библиотеки ОНУ

ПРОБЛЕМЫ ВНЕДРЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ СИСТЕМ В НБ ОНУ

В НБ ОНУ в настоящее время функционирует локальная вычислительная сеть, объединяющая все отделы библиотеки, читальные залы и некоторые факультеты. Это дает возможность предоставлять доступ к информации большому количеству читателей библиотеки.

В НБ ОНУ в настоящее время используется много информационных баз данных в электронном виде. Кроме собственного электронного каталога книг и журнальных статей, есть базы данных российского информационного агентства ИНИОН по различным областям знаний, реферативные базы данных ВИНИТИ, информационно-справочные базы данных российских и зарубежных фирм, базы данных информационного агентства EBSCO. Для получения всесторонней информации по какой-либо теме читателю необходимо производить большое количество поисковых запросов в различных поисковых системах. Он сталкивается с различными интерфейсами программ, различным построением тематических каталогов. Для облегчения работы читателей были предприняты шаги по объединению нескольких баз в одну с унифицированным интерфейсом. При максимальном объединении баз пользователь получит унифицированный интерфейс с общими тематическими рубрикаторами.

В настоящее время планируется ввести Web-интерфейс для совместного доступа к некоторым базам данных.

При внедрении новой технологии в библиотеке мы столкнулись с определенным набором проблем. Поскольку поступает большое количество книг на украинском языке, в некоторых программах, работающих в кодировке DOS-866 была проблема с украинской буквой і, и эта проблема до сих пор остается нерешенной в случае, когда мы получаем или отправляем свои данные в другие библиотеки. Решением данной проблемы явилось написание специальной программы-конвертера, которая заменяет украинскую букву і на английскую и обратно, проверяя при этом соседние буквы. Глобальным решением данной проблемы может быть хранение данных библиографического описания в формате UNICOD.

Еще очень важной проблемой при переходе от одной системы автоматизации библиотек к другой является перенос данных из одной системы в другую. Использование коммуникационных форматов зачастую приводит к большой неразберихе при переносе. Различные системы по-разному трактуют так называемые пользовательские поля. И написание программ-конвертеров из одного формата в другой иногда становится серьезной задачей.

В настоящее время в НБ ОНУ вводится полный цикл автоматизации процесса книговыдачи. При записи в библиотеку читатель получает ключ-карточку с нанесенным на нее штрих-кодом, который идентифицирует данного читателя в библиотечной системе. Каждая книга при поступлении в библиотеку получает наклейку с присвоенным ей штрих-кодом. При дальнейшей обработке и классификации книги это существенно облегчает задачу поиска книги. В настоящее время в библиотеке при вводе новой книги распечатываются каталожные карточки для главного и систематического каталога. При дальнейшем развитии и наполнении электронного каталога информацией предполагается уменьшение количества распечатываемых каталожных карточек. Каждое место книговыдачи снабжено компьютером с устройством считывания штрих-кода. При выдаче/возврате книги библиотекарь считывает штрих-код с карточки читателя и осуществляет процесс выдачи/возврата литературы. Данная технология обеспечивает ускорение процесса книговыдачи и уменьшает количество ошибок.

В настоящее время планируется подключение к электронной сети библиотеки локальных вычислительных сетей большинства факультетов университета. Для читателей будет предоставлен доступ к электронному каталогу библиотеки и к информации в электронном виде. На базе библиотеки планируется создание корпоративного информационного центра университета для хранения трудов ученых и сотрудников университета, методической информации для обеспечения учебного процесса. Также для студентов и преподавателей университета будет предоставляться информация о выпускаемых новых книгах для улучшения обеспечения методической литературой учебного процесса.

И. Э. Рикун

Главный библиограф отдела научно-вспомогательной и рекомендательной библиографии ОГНБ им. М. Горького

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕРНЕТА ПРИ СОСТАВЛЕНИИ БИБЛИОГРАФИЧЕСКИХ ПОСОВИЙ

Прямым результатом технического прогресса является рост информационных технологий и средств предоставления информации, что ведет к увеличению числа доступных информационных ресурсов и требует от пользователя высокой информационной культуры — умения ориентироваться в информационном потоке. Вот почему нахождение релевантной информации становится важнейшей задачей информационного обеспечения независимо от подготовки пользователя.

Пользователи, которые активно ищут специфическую, необходимую им в данный момент информацию (именно такими пользователями являются библиографы), должны пользоваться системами, в отличие от людей, которые просто “гуляют” в Интернете и заходят на сайты из любопытства, после того, как они увидели притягивающую взгляд рекламу или пресс-релиз. В настоящее время 85% пользователей Интернета используют поисковые системы, чтобы найти необходимые им товары, услуги и информацию.

Каким же основным требованиям должна отвечать поисковая система? Система должна предоставлять как можно более легкий

и интуитивно понятный пользователю доступ к информационным ресурсам. Она должна быть удобна в эксплуатации, обладать хорошими навигационными методами, пользователь должен иметь возможность свободного перемещения как в рамках поисковой системы — от опции к опции и от экрана к экрану, так и в рамках результатов своего поиска — от записи к записи, от поля к полю. Система должна обладать высокой релевантностью поиска, всем спектром существующих поисковых услуг.

На данный момент существуют два основных режима поиска: поиск по заранее заданным категориям, включая алфавитные указатели, и непосредственный поиск по ключевым словам. Такой поиск должен содержать возможность определения области знания и более конкретного выбора одной или нескольких тем с помощью логических операторов выбора (AND, OR или NOT). Важно, чтобы в процедуру поиска по ключевому слову была интегрирована система проверки правописания, что позволит исключить затраты времени на обработку запросов по неадекватным критериям. Поиск по сходным словам или логически подходящим также необходим, поскольку пользователи не всегда четко представляют себе предмет поиска и не всегда четко формулируют запрос.

Результаты поиска должны появляться в виде наиболее удобном для пользователя. Это может быть ранжирование по наибольшей релевантности полученной информации критериям запроса, распределение информации по дате публикации, в алфавитном порядке и т. д.

Прежде чем приступить к работе с системой, пользователю необходимо внимательно изучить ее основной интерфейс. Разработчики систем прикладывают большие усилия для того, чтобы размещение функциональных элементов было интуитивно понятно пользователю. Терминология элементов управления не выходит из общепринятых рамок, ключевые элементы имеют цветную маркировку. Особенно внимательно следует ознакомиться с инструктивными сведениями, необходимыми для работы с системой. Эти сведения выведены на основной интерфейс поисковых систем и подробно знакомят с режимами поиска.

Логично было бы начать анализ поисковых систем с отечественных, украинских поисковых систем и каталогов. К сожалению, ук-

раинский блок Интернета не накопил еще обширный по объему массив информации, касающийся Украины. Следует отметить, что большая часть этой информации представлена на русском языке. В то же время, процесс накопления идет, и Украина имеет все шансы для того, чтобы ее информационные ресурсы стали полноправной частью всемирных ресурсов. В Украине сейчас насчитывается около 30 поисковых систем. Одной из крупнейших является Мета — украинская поисковая система, использующая для поиска базы 22 поисковых систем. Система существует в украинском, русском и английском вариантах и представляет пользователю полнотекстовый поиск для Украины, поиск по серверам Украины, украинские зарубежные ресурсы. Можно рекомендовать пользователям портал bigmir.net (www.bigmir.net) — собрание лучших украинских сайтов, снабженное удобным поиском. В украинском журнале о сети “Internet UA” систематически представляются новые украинские сайты.

Появление и быстрое распространение русскоязычных поисковых систем, специализирующихся на выявлении русскоязычного материала, объясняется тем, что русскоязычный блок Интернета накопил уже обширный по объему и ценный по содержанию информационный массив.

Одной из наиболее популярных русскоязычных поисковых систем является Rambler. Эта поисковая машина поддерживает все кодировки кириллицы, обеспечивает полнотекстовый поиск. Все инструктивные сведения, необходимые для работы с системой, выведены на ее основной интерфейс.

Механизм поиска предусматривает использование операторов AND и OR. Можно задать термины, появление которых в источнике должно быть исключено (по сути, это дополнительный оператор NOT). Кроме поиска по ключевому слову, возможен более сложный вид поиска — по шаблону. При этом нужно записать предполагаемое имя файла, заменив неизвестные фрагменты звездочками: `far*.exe, *.prg`. Можно использовать вопросительный знак там, где должен быть строго один символ: `linux-2?.tar.gz`. Точный поиск означает, что задается конкретное имя файла или каталога.

Одним из главных достоинств Rambler является близкий к образцовому вывод результатов поиска. Ссылка на найденный объект

включает, помимо названия, электронного адреса, кодировки, размера и времени обновления документа, еще и достаточно полное резюме, из которого можно получить представление о том, в каком контексте употреблены искомые термины (они выделены жирным шрифтом). Блок искусственного интеллекта Rambler производит ранжирование результатов в зависимости от частоты употребления и местоположения искомых терминов. Поэтому в начале списка представлены ссылки на источники, наиболее полно соответствующие запросу.

К недостаткам Rambler относится то, что там не всегда своевременно убираются ссылки на веб-страницы, снятые с серверов по каким-либо причинам. В ответ на некоторые запросы появляется сообщение о том, что файл не найден.

Апорт — более поздняя по времени создания поисковая система становится все более популярной. Она понимает все кириллические кодировки, предоставляет самые широкие возможности для составления запросов. Помимо традиционных операторов AND и OR, усечения окончаний (*) и поиска по целой фразе (двойные кавычки) система обладает способностью вычленять сочетания терминов только в случае, если они расположены в тексте рядом друг с другом. Насколько “рядом”, каждый раз определяется пользователем. Так запрос “{3, телекоммуникационные технологии}” вывпит все документы, в которых указанные слова встречаются в пределах трех соседствующих предложений, а запрос “[2, географические карты]” отыщет только те страницы, где между искомыми словами промежуток составляет не более двух других слов. Падежи и числа употребляемых лексических единиц в данном случае не имеют значения, система их самостоятельно отсекает. За счет этой возможности пользователь застрахован от значительной доли информационного шума.

Результаты поиска ранжированы в зависимости от частоты употребления на странице искомых терминов (документы с наибольшей частотой — впереди). При этом ключевое слово выделяется цветом в окружающем контексте, что позволяет сразу определить, насколько найденная ссылка соответствует запросу. Следует отметить, что в Апорт ссылки длинее, чем в Rambler. Кроме этого, представлены сведения о времени обновления, размере и кодировке файла,

а также электронный адрес. Апорт представляет возможность расшифровки текста (выделено цветом) и часто файлы, недоступные для Rambler, можно прочитать в Апорт.

Все инструменты Апорт расположены непосредственно под основным меню, и изложены очень кратко, четко, с необходимыми примерами.

Говоря о русскоязычных поисковых средствах, нельзя не упомянуть Индекс, являющийся, по сути, не поисковой системой, а скорее русскоязычной лингвистической оболочкой для поисковых целей. Разработчики Yandex изрядно потрудились над анализом морфологии русского языка, в результате чего создана система, снимающая проблему многовариантности русского языка типа слов “идет-шел”, “окно-окон”, а также чисел, родов, спряжений и склонений. Эта оболочка, в частности, применена для поиска русскоязычных материалов в одной из самых популярных поисковых систем Altavista.

При работе с поисковыми серверами нелишне иметь в виду, что некоторые из поисковых систем при запросе, содержащем несколько терминов, выдают вначале сведения о документах, включающих все термины, а затем и ссылки на веб-страницы, содержащие два из трех или даже один из трех искомых терминов.

В меню некоторых поисковых систем присутствует пункт, с помощью которого пользователь может самостоятельно задавать число показываемых ссылок. С одной стороны, по логике поиска, не следует искусственно его ограничивать, чтобы не допустить потери данных. Однако, с другой стороны, с возрастанием номера страниц, на которых размещены ссылки, возрастает и вероятность информационного шума.

Если вводится очень общий критерий, то возможное число найденных файлов будет очень большим. Поисковая система выводит их в отсортированном виде. Для избежания перегрузки поискового сервера в таких случаях число результатов ограничивается. Например, для Rambler это число 32768.

Иногда файл, который найден системой и интересует пользователя, оказывается недоступен. К сожалению, это общее свойство Интернета. Причин может быть много: сервер перегружен и временно отказывается обслуживать пользователя (в этом случае предлагается возможность повторной попытки), канал связи недоступен,

администратор сервера мог его отключить. Наконец, файл мог быть просто стерт или перемещен в другой каталог. В этом случае часто помогает переход к другой, более мощной поисковой системе.

Некоторые файлы на русскоязычных поисковых системах имеют русские имена. Они бывают в любой из трех наиболее распространенных кодировок (1251, KOI-8 и 866). Поисковая машина почти всегда покажет их правильно, но при скачивании файла возможна ситуация, когда имя его окажется нечитаемым. Здесь уместно заметить, что даже крупные англоязычные системы не перекодируют русские названия файлов, однако при открытии их информация не искажается.

Одной из наиболее популярных поисковых систем является Google. Он быстр, прост в пользовании и имеет огромную базу данных. Google был запущен в 1998 году выпускниками Станфордского университета С. Брином и Л. Пейджем, работавшими над учебным проектом об идентификации смысловых элементов в структуре веб-ссылок. Они были поражены огромным значением так называемых “обратных ссылок” (т. е. страниц, ссылающихся на сайт) и поняли, что их можно использовать для того, чтобы создать более эффективную поисковую систему.

Кроме больших поисковых систем существуют и небольшие каталоги, где информация выбирается и оценивается группой специалистов. К таким каталогам относится Librarian's Index to the Internet (LI) — поисковый аннотированный предметный каталог, состоящий более чем из девяти тысяч интернет-источников, выбранных и оцененных библиотекарями за их полезность для использования публичными библиотеками. LI используется как библиотекарями, так и читателями как эффективный путеводитель по ресурсам Интернета. На интерфейсе LI пользователь найдет подробное описание системы, ее историю, примеры возможных ошибок и рекомендации как их избежать. В таком каталоге как LI не следует использовать очень специфические термины, что хорошо для больших поисковых машин. Здесь хорошие результаты приносит использование более общих запросов.

В Интернете существуют также системы мета-поиска, такие как WebCrawler, Ask Jeeves, Meta Crawler, MetaPing. Что означает, что система является метапоисковой? Это означает, что она не имеет соб-

ственной поисковой базы, а использует ресурсы других поисковых систем. Например, MetaPing позволяет искать одновременно в 18 лучших российских, украинских и мировых поисковых системах.

Следует отметить, что лучшие электронные поисковые аппараты разрабатываются в библиотеках и библиотечных колледжах, где работают библиотекари, имеющие большой опыт в организации, каталогизации, классификации и индексировании как печатных, так и непечатных документов. Не случайно, что Yahoo! имеет лучший и наиболее полный каталог — на начальном этапе компания наняла библиотекаря для работы над каталогом. Сейчас все поисковые машины усилены каталогами, которые являются точной копией каталога Yahoo!.

В заключение хочется выразить уверенность, что библиотечные работники сумеют научиться искать правильно, станут высококвалифицированными пользователями Интернета, что, несомненно, поможет библиотекарям сохранить и укрепить свое место в современном мире.

К. А. Караначева

Зав. библиотекой Греческого фонда культуры

АВТОМАТИЗАЦИЯ БИБЛИОТЕЧНОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ ЧИТАТЕЛЕЙ БИБЛИОТЕКИ ГРЕЧЕСКОГО ФОНДА КУЛЬТУРЫ ПРИ ПОМОЩИ ПРОГРАММЫ “АВЕКТ 4.00”

Библиотека Одесского филиала Фонда греческой культуры предоставляет информацию о Греции и современной греческой культуре, располагает богатым выбором греческой и иностранной литературы, в основном на греческом языке. Книжный фонд библиотеки насчитывает около 6000 томов, многие из которых являются даром различных общественных организаций и частных лиц.

К услугам читателей имеются различные тематические материалы по античной и современной греческой литературе, языкознанию, истории Греции (с античных времен до современности), археологии, архитектуре, философии, богословию, искусству, этнографии, географии и туризму. Также существует отдел детской и юношеской литературы.

В библиотеке есть богатый выбор аудиокассет, CD и пластинок с современной греческой эстрадной, народной и классической музыкой, духовными песнопениями византийской эпохи и приложения к учебной литературе по греческому языку для детей и взрослых. Собрание видеокассет позволяет читателям познакомиться с художественными и документальными фильмами греческого производства. CD-ROM дают возможность получить информацию о Греции и совершенствовать греческий язык при помощи персонального компьютера.

Из фонда библиотеки читатель может взять на абонемент книги, аудио- и видеокассеты.

Услугами библиотеки пользуются люди разных возрастных категорий, национальностей и профессий. Читатели с 5 до 15 лет составляют 18%. Более 60% читателей библиотеки — это люди в возрасте от 16 до 40 лет и 22 % составляют люди старше 40 лет. Большинство читателей — это слушатели курсов греческого языка Греческого фонда культуры и студенты Одесского национального университета — филологи, историки, археологи, студенты специальности международных отношений, студенты морского и политехнического университетов, ученики школ города, в которых преподается греческий язык.

Библиотека располагает читальным залом, который вмещает около 20 человек. Все услуги библиотеки бесплатные.

Для быстрого и удобного обслуживания читателей в библиотеке используется специальная компьютерная программа АВЕКТ, которая позволяет быстро находить необходимые материалы. Все материалы фонда упорядочены согласно международным правилам и соответствуют идентичным программам, используемым во всех крупных библиотеках мира. Картотекирование осуществляется по принципу библиографических правил AACR2 (Anglo-American Cataloguing Rules), а тематическое распределение — по системе DDC (Dewey Decimal Classification), приспособленными к нашим требованиям. Благодаря этому информация о книгах, имеющихся в библиотеке, можно получить on-line по каталогу из Internet, по телефону, факсу и по e-mail.

АВЕКТ — это программа автоматизации библиотек. Ее цель — сделать работу библиотекаря максимально результативной, т. е.

максимально быстро регистрировать новые книги, выдавать их читателям и контролировать их своевременный возврат, а также находить необходимые издания, вводя в персональный компьютер тематический термин.

Первая часть программы — это работа по каталогам. От правильной регистрации книг зависит работа всей системы. В специальное меню выводятся аналитические данные изданий — наименование, том и название тома (если оно многотомное), язык, на котором оно написано, расширенное заглавие, автор, издательство, год издания, тематичный индекс и тематическая часть, к которой оно относится. Библиотекарь присваивает регистрационный номер изданию, а программа автоматически присваивает регистрационный номер системы. Эти два номера имеют очень важное значение для нахождения и выдачи книги. После окончания регистрации книги в компьютере эти два номера вместе с кодом тематической части, к которому она относится, записываются на наклейке EX LIBRIS книги. На этом регистрация книг закончена и записана в памяти каталога библиотеки. Задавая данные книги, в разных меню программы можно вызывать данное издание по тематическому принципу. Готовый каталог можно распечатать, при этом распечатка будет иметь вид готовой библиографической карточки, которую можно сразу поставить в картотеку. По этому принципу регистрируются журналы, аудио- и видеокассеты, пластинки и CD, CD-ROM и DVD. При регистрации журналов вводится срок периодичности их получения, система автоматически сама вставляет дату получения следующего номера и в любой момент можно проверить наличие любого номера в библиотеке.

Система АВЕКТ предоставляет возможность осуществлять автоматический поиск по уже созданному каталогу, по автору книги, либо по ее названию, либо по тематическому термину (к которому отнесли книгу в процессе ее регистрации), либо по ее регистрационному номеру. Предоставляется возможность осуществлять более детальный поиск, задавая заглавие издания или автора и тематическую часть, к которой она относится. В случае, когда полное имя автора невозможно назвать, можно набрать начало его имени и система автоматически покажет всех авторов, у которых имя начинается с этих символов. Результат поиска может быть распечатан и предоставлен в пользование читателям.

Отдельная часть системы посвящена регистрации читателей. Читатели записываются при наличии паспорта и в реестре каждому из них система автоматически выдает порядковый номер. Этот номер указывается в читательском билете и является идентификационным кодом, связывающим данные читателя с материалами, которыми он пользуется. При вводе этого номера автоматически открывается файл читателя, в котором отмечаются все материалы, которыми он пользуется. Читатель берет и сдает материалы библиотеки посредством этого номера: введя его в систему, всегда можно видеть, что он должен библиотеке. Читатель всегда получает в распечатанном виде наименование всех материалов, которые он взял, где отмечается срок их возврата. На этой распечатке читатель ставит подпись и тем самым обязуется вернуть их вовремя. Должников библиотеки система автоматически помещает в отдельный файл, с которого можно распечатать их имена и адреса, наклеить на конверт и послать почтой напоминание должнику. Предоставляется возможность автоматически продлевать время нахождения книги у читателя или бронировать книгу, которая находится в данный момент у другого читателя. При возвращении забронированной книги система автоматически напоминает, кому она была нужна.

С использованием всех возможностей компьютерной программы автоматизации библиотечного обслуживания “АВЕКТ 4.00” работа библиотекаря упрощается и позволяет одному человеку справиться с большим объемом работы, включая регистрацию и выдачу материалов. Одновременно она способствует достижению основной цели каждой библиотеки — быстро и хорошо обслуживать читателей, предоставляя им в письменном виде полную информацию об имеющихся в библиотечном фонде материалах.

Н. Ю. Баття

Зав. сектором НТИ (системный администратор) библиотеки
Одесского национального морского университета

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАБОТЫ БИБЛИОТЕЧНОЙ СЕТИ ОНМУ

В августе 2001 г. в нашем университете были установлены персональные компьютеры и сервер, на который в том же месяце была установлена автоматизированная библиотечная система LiberMedia. После чего было поведено обучение сотрудников библиотеки по использованию программы. Обучение, рассчитанное на 32 часа, проводилось со всеми сотрудниками всех отделов. В связи с занятостью сотрудников выдачей литературы в начале учебного года, занятия проводились поэтапно. В библиотеке, кроме общеуниверситетской сети, есть своя локальная сеть, которая была проведена для работы с программой LiberMedia.

Удобство программы состоит в том, что она может использоваться библиотекарями без помощи со стороны программистов, проста в эксплуатации, в ней учтены возможности работы с электронным каталогом общего доступа. Быстродействие системы не зависит от количества подключенных рабочих мест. При проведении поиска в базе данных LiberMedia опускает различие между заглавными и строчными буквами. Благодаря блочному методу сохранения информации на диске обеспечивается целостность базы данных. Сохранение осуществляется в режиме реального времени.

Работу с программой мы начали с введения в электронный каталог наиболее спрашиваемой литературы. Это литература справочно-библиографического отдела, затем книги читального зала и абонементного отдела. На данный момент в электронный каталог внесено более 2273 документов (2250 — книг, 22 наименования периодических изданий). Вводится электронный каталог читателей по спискам, полученным из студенческого отдела кадров или деканатов. Электронный каталог читательских карточек позволяет выявить задолжников, при необходимости можно отправить на читательскую карточку предупреждение или уведомление о прекращении дальнейшей выдачи литературы в связи с задолженностью. Поля заполнения электронных карточек предусматривают ограничение числа выдачи до-

кументов, электронные послания. Для читателей предусмотрены поля заказа или бронирования документа. Читатель может адресовать библиотеке письменные обращения, а также знакомиться с сообщениями библиотеки, адресованными читателям (объявления о выставках, изменениях в режиме работы и другая текущая информация).

Основные направления работы библиотечной сети ОНМУ:

1. Введение:

- читательских билетов со штрих-кодами;
- электронных считывателей штрих-кодов. Это позволит ускорить выдачу литературы, обслуживание читателей;
- системы защиты от выноса книг из читального зала.

2. Подключение каталога общего доступа в университетскую локальную сеть (т. к. сейчас доступ в программу есть только в самой библиотеке). Это позволит сотрудникам университета не заходя в библиотеку узнать о наличии необходимой литературы, в каком отделе находится книга, при необходимости они смогут оставить заказ на издание, таким образом улучшится обслуживание читателей. Электронный каталог сократит время поиска необходимой литературы. Для читателей в секторе НТИ установлены компьютеры. Студенты и преподаватели также смогут работать с каталогом общего доступа непосредственно в библиотеке.

3. Университет подключен к сети Internet, на нашей Web-странице предусмотрена страница библиотеки, это дает возможность (при наличии соответствующих средств коммуникации) межбиблиотечного обмена данными о наличии необходимого документа. Выход в сеть Internet дает возможность читателям войти в LiberMedia в режиме удаленного доступа. Найдя нужный документ, читатель может оставить на него заказ на абонемент (если документ выдан другому читателю) либо в читальный зал (если документ на руки не выдается).

4. Кроме электронного каталога, хранящегося на сервере, планируется ввести электронные варианты наиболее спрашиваемых и ценных книг. Книги будут сканироваться, и сохраняться на CD. Тогда даже при отсутствии на данный момент в библиотеке самой книги читатели смогут просмотреть ее электронный вариант.

Т. Н. Полянко

Зам. директора по научной работе Одесской областной
универсальной библиотеки им. М. Грушевского

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ БИБЛИОТЕК ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ В ИЗУЧЕНИИ ИСТОРИИ РЕГИОНА И СОЗДАНИИ КРАЕВЕДЧЕСКИХ ИНФОРМАЦИОННЫХ РЕСУРСОВ

История краеведческого движения в Одесской области имеет свои традиции. Основы его заложены Одесским императорским обществом истории и древностей, сыгравшим немаловажную роль в сохранении культурных ценностей края.

Сбор, регистрация и хранение материалов по истории Одесщины в библиотеках имеет также свою историю. Развитие одесского библиотечного краеведения можно условно разделить на три этапа: дореволюционный, советский и период демократических преобразований. Многие библиотеки Одесщины практически ровесницы города: нашей — областной универсальной научной библиотеке им. М. Грушевского — 125 лет, Научной библиотеке национального университета — 185, Белгород-Днестровской городской библиотеке — 135 и т. д.

До 1907 г. краеведческая работа носила разобщенный характер и велась каждой библиотекой по своим возможностям.

13 января 1907 г. состоялось предварительное заседание библиографического кружка при императорском Новороссийском университете (ныне Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова), где было признано необходимым связать его существование с университетской библиотекой. Тогда же библиотечная комиссия ассигновала библиографическому книжку “150 рублей единовременно на постройку шкапов для хранения библиографического материала”! Решение этого заседания можно считать началом целенаправленного сбора и хранения краеведческих документов.

5 марта 1911 г. кружок стал Одесским библиографическим обществом. Для нас огромный интерес представляют издаваемые обществом “Известия”. Так, здесь мы находим статью “Отзывы одесского цензора о некоторых французских книгах” (1828). А этим одесским цензором был первый директор Одесской городской публичной библиотеки — Спада. Здесь мы нашли статью о селе Алек-

сандровке-Арнаутском. Это село рядом с Одессой в Овидиопольском районе. Оказывается, по просьбе, с которой обратился к Екатерине II Платон Зубов — генерал-губернатор Новороссийского края, эта местность была заселена албанцами, отличившимися во время русско-турецкой войны. Здесь же и библиографическое описание “Одесских альманахов” (за 1831, 1834, 1840). Ценность этих документов бесспорна.

Итак, работе по сбору и регистрации краеведческих ресурсов было положено достойное начало. Кроме того, краеведческая литература регистрировалась в каталогах крупнейших библиотек и находила свое отражение в каталогах печатных, которые эти библиотеки издавали, т. е. было положено и начало информационному обеспечению проблемы.

А потом была революция. Ценнейшие книжные собрания исчезли, национализировались, изымались, история переписывалась. А потом была Великая Отечественная война, нанесшая непоправимый урон книжным собраниям, в том числе краеведческим.

Только в областной универсальной научной библиотеке им. М. Грушевского (в 1934-1997 — ОУНБ им. В. И. Ленина) было уничтожено более 5 тыс. книг, вывезена и сожжена ценнейшая часть фонда: в то время единственная в СССР коллекция “Hebraica” — книги на древнееврейском языке, и “Judaica” — книги еврейской тематики на русском и иностранных языках, караимская литература и многие другие издания.

Лишь в 1946 г. ОУНБ начинают вести каталог краеведческой литературы, в котором сегодня более 100 тыс. карточек. В период с 1946 по 1950 г. во всех библиотеках области начинают создаваться краеведческие каталоги и картотеки. Конец 1950-х ознаменован более благоприятными условиями для краеведческой работы, необходимым требованием становится создание краеведческих картотек во всех без исключения библиотеках.

Областная библиотека с 1959 г. начинает выпуск научно-вспомогательного указателя “Литература про Одеску область за... рік” и “Календаря знаменательных и памятных дат, связанных с Одессой и Одесской областью”. В краеведческом каталоге отражается литература, которую библиотека получает как местный обязательный экземпляр. Однако и фонды краеведческой литературы, и ка-

талог несут потери, потому что ряд изданий и авторов запрещается приказами печально известного лита. То же происходит и со справочным аппаратом районных и городских библиотек.

В то же время просветительская работа в области краеведения продолжается, сектор краеведческой литературы и библиографии, а затем и отдел краеведческой литературы и библиографии продолжает работу по созданию библиографических списков литературы “Улицы Одессы”, “Героини Одесщины”. Создается серия библиографических указателей “История фабрик и заводов Одесщины”. С 1965 г. областная библиотека получает все районные и городские газеты, издаваемые в области, что значительно расширяет спектр источников при создании краеведческого аппарата, районные и сельские библиотеки в обязательном порядке включают в справочный аппарат описания статей из районной прессы, колхозных многотиражек и других местных источников информации. В каждой самой небольшой библиотеке организуется краеведческий уголок, который дополняется и этнографическими материалами.

Поворот к демократизации в начале 1990-х, независимость Украины способствовали взрыву интереса к прошлому каждого конкретного региона. Вместе с преобразованиями начинается новый этап развития краеведения. Библиотеки чаще обращаются к архивным документам (в том числе и ранее закрытым), привлекают к работе ученых. У нас появилась реальная возможность уйти от стандартного, порой примитивного, понимания истории и культуры Одесщины, преодолеть изолированность краеведения от истории Украины.

Сегодня намечается резкий рост количества краеведческих документов, поступающих в библиотеки. Этому способствует принятие Закона Украины “О местном обязательном экземпляре” и возможности по поиску краеведческих материалов, поступающих в букинистические магазины, возросшее число дарителей — авторов и владельцев краеведческих документов, которые понимают, что библиотека именно то учреждение, где этот документ будет храниться вечно. В наши фонды поступают книги, которые очень скоро станут раритетами, поскольку изданы не более чем в 100 экземплярах. Фонд краеведческих документов приближается к 50 тысячам, в том числе книги середины прошлого века.

Главная программа библиотек Одесской области сегодня — “Кра-

еведческие информационные ресурсы библиотек Одессы и области”, реализация которой связана с областными программами “Сохранность библиотечных и архивных фондов” и “Информатизация библиотек области”. В рамках этих программ создается “сводный краеведческий каталог библиотек области”.

Следующий наш проект — это работа по воссозданию истории библиотек области: “Краеведческая книга Одесщины”.

Библиотеки провинции сегодня — это некоторым образом белое пятно истории. Библиотеки районов, сел интенсивно изучают историю своих библиотек, которая неразрывно связана с историей края. Обращения в архивы, музеи, крупные библиотеки дают свои результаты. Накапливаются знания об истории, достопримечательностях, быте, людях села, района в целом. Работа сельских библиотек интересна и разнообразна. Многие, что делается здесь, выходит далеко за рамки общепринятых традиционных форм библиотечной работы. Сельские библиотеки сегодня — это хранители, исследователи, летописцы. В библиотеках хранятся летописи истории села, предметы быта, декоративно-прикладного искусства, фольклорные материалы.

ОУНБ им. М. Грушевского, работая совместно с одесскими архивами, воссоздают историю не только своей библиотеки, но библиотечного дела в целом в Одессе и области.

“Без краеведения мы бессильны”, — сказал академик Сергей Ольденбург. И это пророческие слова, сегодня они звучат на редкость свежо современно.

Краеведение — наша постоянная работа, работа для будущих поколений.

З. О. Казьмир
Зав. відділом періодики бібліотеки
Львівської Богословської Академії

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК (за 1999 р.) У ЛЬВІВСЬКІЙ БОГОСЛОВСЬКІЙ АКАДЕМІЇ

У сучасних умовах розбудови незалежної України спостерігається підвищений інтерес до вивчення богословської науки. Так, розпочали свою діяльність такі навчальні заклади, як богословські академії, біблійні інститути, духовні семінарії різних конфесій. Тому виникає необхідність допомогти всім зацікавленим особам опрацювати потік бібліографічної інформації в цій галузі науки.

Допоміжними матеріалами можуть бути універсальні поточні державні бібліографічні посібники, що видаються Книжковою палатою України. Аналітичні матеріали з богослов'я відображаються в "Літописі журнальних статей". Виходить з 1936 р. два рази на місяць. Бібліографічні записи в покажчику систематизовано згідно Універсальної десяткової класифікації (УДК). Дана інформація подається в підрозділі "2. Релігія. Теологія (богослов'я)". Наступний покажчик — "Літопис газетних статей" — інформує про матеріали, опубліковані в загальнодержавних та обласних газетах. Виходить з 1937 р., виходить двічі на місяць. У 1996 р. відновлено видання "Літопису рецензій", який випускався з 1936 р. до 1990 р. один раз на рік. Інформує про рецензії і критичні матеріали, про твори друку, видані в Україні та за кордоном. Матеріал згрупований за аналогічною схемою названих вище видань.

Ще одне джерело інформації — "Український реферативний журнал. Серія 3. Соціальні та гуманітарні науки. Мистецтво", який видають Інститут проблем реєстрації інформації Національної Академії наук України та Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, також висвітлює богословські питання. У ньому реферуються монографії, збірники наукових праць, матеріали конференцій, посібники для вузів, періодичні та продовжувані видання, автореферати дисертацій, препринти. Журнал засновано в 1995 р. Виходить 6 разів на рік. Матеріали розміщуються в систематичному порядку, згідно з основними діленнями Рубрикатора НБУВ.

Але, на жаль, вищезгадані видання відображають не зовсім повну інформацію про сучасний стан у бібліографії богословської науки. Проте, на сьогоднішній день в Україні виходять такі періодичні видання, як "Релігійна панорама" (Київ), "Бюлетень релігійної інформації" (Івано-Франківськ), "Богословія" (Львів), "Колегія" (Київ), "Інформаційний бюлетень Української Православної Церкви Київського Патріархату (Київ)", "Синопис" (Київ), "Православна Галичина" (Львів) та інші. В них можна почерпнути більш знання про розвиток в цій галузі науки.

Ось, наприклад, у журналі "Богословія", котрий видають Львівська Богословська Академія та Українське Богословське Наукове Товариство, за 2000 рік у томі 64 надрукований бібліографічний покажчик статей періодичних видань за 1999 рік. Це бібліографія наукових і богословських статей, пов'язаних з церквою візантійського обряду, котра формується на основі періодичних видань. До уваги береться періодика (українською, російською, польською мовами), тобто газети і журнали релігійного напрямку, а також деякі видання світського характеру, котрі розглядають богословські проблеми. На даний час готується до друку бібліографія статей за 2000 р.

Бібліографічний покажчик статей складається з основної та двох довідкових частин. Основна частина — це сама бібліографія, впорядкована тематично в алфавітному порядку прізвищ авторів і назв статей. Вона містить 698 статей. Довідкові частини — це інформації про тематичні рубрики і про джерела. Тематичні рубрики поділені на чотири розділи (будуються на основі Класифікаційного порядку в Бібліотеці ЛБА).

До рубрики А:

1. Святе Письмо
2. Догматичне богослов'я
3. Моральне богослов'я
4. Літургіка

До рубрики Б:

1. Історія Церкви
2. Агіографія
3. Християнські конфесії
4. Екуменізм

5. Духовне життя
6. Релігійне мистецтво
7. Церква і суспільні питання

До рубрики В:

1. Церковне канонічне право
2. Синоди. Собори
3. Церковні документи. Послання
4. Ювілейна тематика
5. Статистика

До рубрики Г:

1. Релігієзнавство
2. Філософія. Етика

В інформації про джерела подаються окремо газети, яких нараховується 16 позицій, та журнали — 40 позицій. Це видання, вибрані редакцією журналу “Богословія”, в яких найбільше висвітлюються питання релігії. Щодо газет, то це в основному

— українські релігійні видання, наприклад, “Вірую” (УГКЦ, Львів), “Нова зоря” (УГКЦ, Івано-Франківськ), “Наша віра” (УПЦ, Київ), “Світло православ’я” (УПЦ, Львів), “Успенська вежа” (УАПЦ, Київ) та інші;

— російські видання релігійного характеру — “Десятина” (РПЦ, Москва), “Православная Москва” (РПЦ, Москва) та інші;

— діаспорні видання — “Християнський голос” (УГКЦ в Мюнхені);

— світська газета “Критика” (Міжнародний фонд “Відродження”, Київ) та інші.

Серед журналів описуються також

— українські релігійні видання, такі як: “Київська Церква” (УГКЦ, видавництво оо. Василян, Львів), “Лавра” (УГКЦ, Святоуспенська Унівська Лавра, Львів), “Сопричастя” (УГКЦ, Монастир Монахів Студійського Уставу, Львів), “Патріархат” (Патріархальне Товариство), “Православний вісник” (УПЦ Київського Патріархату, Київ), “Православний вісник” (УПЦ Московського Патріархату, Київ), “Український богослов: Історичний і теологічний щорічник” (УПЦ Київського Патріархату, Київ), “Труды Киевской духовной академии” (УПЦ Московського Патріархату, Київ) та інші;

— російські релігійні видання — “Альфа і омега” (РПЦ, Москва),

“Журнал Московской Патриархии” (Москва), “Православная беседа” (РПЦ, Москва), “Православная община” (РПЦ, Свято-Филаретовська Московська вища православна-християнська школа), “Страницы” (РПЦ, Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, Москва), “Церковь и время” (Московский Патриархат, Москва) та інші;

— польські релігійні видання — „Przegląd powszechny” (Prowincja Wielkopolsko-Mazowiecka Towarzystwa Jezusowego, wydawnictwo WAM, Warszawa), “Przegląd prawosławny” (ППЦ, Варшава);

— серед світських журналів — це видання насамперед наукового характеру, наприклад, “Вісник Львівського університету. Серія історична” (Львів), “Людина і світ” (Київ), “Слово і час” (Київ), “Філософська думка” (Київ), “Український історичний журнал” (Київ), “Релігія і право” (Москва), “Философия и общество” (Москва) та інші.

Розписуються також і календарі: “Календар “Благовіста” (УГКЦ, Гурово Ілавецьке), “Календар “Світла” (УГКЦ, видавництво оо. Василян, Львів), “Православний церковний календар” (УПЦ Київського Патріархату, Київ).

З 1999 року в бібліотеці Львівської Богословської Академії розпочав свою роботу тематичний каталог статей періодичних видань, щоб полегшити пошук потрібних джерел читачам. Каталог створений базою даних під назвою “Index-Religion” у Microsoft Access. Планується переводити базу даних у Microsoft SQL Server 7.0. У ньому розписуються журнали і газети українською, російською, польською, білоруською мовами, які бібліотека ЛВА передплачує, й ті видання, котрі їй дарують. Це каталог поточної бібліографічної інформації, в якому містяться дані з 1999 р. по сьогоднішній день. В “Index-Religion” особлива увага звертається на богословські статті, тобто на те, що стосується релігії в цілому. Ще є рубрики загально-го характеру такі, як “Історія України”, “Мовознавство”, “Мистецтво”, “Історія української літератури”, “Культурологія”, “Педагогіка” та ін. Тематичні рубрики каталогу розроблені на основі Класифікаційного порядку в бібліотеці ЛВА. Загальна кількість тематичних рубрик — 60. Кількість розписаних журналів і газет — 198 (станом на 23 травня 2002 р.). Кількість статей у каталозі станом на 23 травня 2002 р. становить 4585.

Таким чином, проаналізувавши стан розвитку бібліографії в галузі богослов'я, можна зробити висновок, що основою для організації системи поточної бібліографічної інформації є, з однієї сторони, інформаційні потоки, а з іншої — інформаційні потреби користувачів. Поточна бібліографія не тільки надає сигнальні відомості про наявність книг та статей, а й додаткову інформацію, яка втілюється в науковій систематизації матеріалів, а також різноманітні відомості, які розкривають зміст літератури, а нерідко й оцінюють її (в анотаціях, рефератах та ін.).

Т. В. Величко

Заступник директора бібліотеки УДМТУ м. Миколаїв

АВТОМАТИЗАЦІЯ ВУЗІВСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ ЯК ЗАСІБ ДОСТУПУ ДО ІНФОРМАЦІЇ: ДОСВІД РОБОТИ БІБЛІОТЕКИ УДМТУ

Виникнення інформаційного суспільства нерозривно пов'язане з усвідомленням фундаментальної ролі інформації у суспільному розвитку, з розглядом у широкому соціокультурному контексті таких феноменів як інформаційні ресурси, нові інформаційні технології, інформатизація.

Інформація є важливим стратегічним ресурсом, від ступеню розвитку і доступності якого залежать практично всі галузі життєзабезпечення. Сьогодні проблема інформатизації приймає глобальні масштаби. Інформатизація, як визначальна умова переходу до інформаційного суспільства, не лише надає додаткові можливості бібліотечним установам, а й суттєво трансформує традиційні бібліотечні процеси, визначаючи нові пріоритети в діяльності бібліотек. Сучасні бібліотеки розширюють свої функції від збору і бібліографічної обробки друкованої продукції до створення ON LINE-сховищ. Зростання обсягів інформації викликає необхідність якісного її перетворення як форми її зберігання і надання, так і функціональної структури. Як об'єкт інформаційних відносин, бібліотека сьогодні є і творцем, і користувачем інформаційних ресурсів.

Термін "інформатизація" означає появу нових технологій, нових елементів, які підвищують якість і ефективність праці бібліотекарів

і читачів. Одним із компонентів інформатизації є автоматизація, яка дозволяє поетапно позбавити фахівців бібліотеки рутинної праці, а читачам — створити ефективний і комфортний сервіс у пошуку інформації. Всі ці зміни повинні привнести комп'ютери, локальні обчислювальні мережі комп'ютерів і програмні системи, які працюють на них.

Іншими компонентами інформатизації є телекомунікаційні технології, Internet та E-mail; штрих-коди і автоматична ідентифікація видань та читацьких квитків; CD-ROM; видавничі технології; повнотекстові БД і нарешті електронні або цифрові бібліотеки. До процесу інформатизації можна також віднести навчання персоналу і читачів, тренінги, семінари і т. ін.

Автоматизація бібліотеки — складний процес. Вона впливає на всі сфери життєдіяльності бібліотеки, тому повинна проводитися дуже обережно. Це не тільки питання установки системи обробки даних, це також і питання розвитку й адаптації в організації робочого процесу з метою максимального використання переваг, наданих інформаційними системами. Автоматизація бібліотеки повинна проводитися поступово, і застосування інформаційних технологій для організації міжбібліотечного співробітництва повинно бути сплановане і визначене із самого початку.

Система автоматизації бібліотеки складається, як правило, із ряду етапів і вибору послідовності їх розробки, адаптації і реалізації та залежить цілком від потреб бібліотеки.

Цільність з інформаційного забезпечення є важливою ланкою будь-якого навчального закладу. Цю роль традиційно виконує бібліотека вузу. Наскільки її інформаційний простір відповідає запитам користувачів, настільки успішно стає робота вищого навчального закладу. Розуміння важливості цього питання є необхідною умовою для науково обгрунтованого моделювання інформаційного простору вузівської бібліотеки.

На жаль, інформатизація багатьох бібліотек вищих навчальних закладів України знаходиться сьогодні на початковому етапі розвитку.

Однією з основних причин такого стану (крім фінансових) є те, що бібліотечні фахівці в процесі автоматизації використовують лише окремі методи, ігноруючи систему методологічного знання, яка доз-

воляє підвищити ефективність бібліотечної діяльності на базі використання високих інформаційних технологій.

Згідно сучасних системних уявлень бібліотечна технологія передбачає аналіз не тільки процесів і операцій, як це традиційно робиться, але й дослідження цілого ряду підсистем:

- інтелектуально-інформаційне забезпечення (сукупність наукових знань і професійних навичок);
- підсистеми діяльності (прийоми і методів праці);
- підсистеми ресурсів (матеріальних, кадрових, технічних і т. ін.);
- підсистеми нормативно-інструктивного забезпечення (правила і норми діяльності виробництва);
- підсистеми лінгвістичного забезпечення (сукупність лінгвістичних засобів, які забезпечують виробництво інформаційних продуктів та послуг);
- підсистеми організаційного управління (організація і контроль виробництва), а також продуктів і послуг, які відповідають заданим вимогам.

Крім цього, досить важливим питанням є технологічний менталітет працівників бібліотек. Впровадження ідей технологічного підходу у роботу бібліотеки без одночасного формування технологічного світогляду бібліотекарів свідомо безперспективне заняття. Крім того, воно передбачає, як обов'язкову умову, аналіз стану інформаційного середовища, де існує бібліотека, і ситуації, яка характеризує інформаційні ресурси і засоби лінгвістичного забезпечення, на базі яких реалізується бібліотечна технологія.

Аналізуючи бібліотечно-бібліографічні процеси, які відбуваються у вузівських бібліотеках останнім часом, можна зробити висновок, що під впливом технічного прогресу сутність процесів змінюється. Вже не тільки закладено концептуальні основи інформатизації на якісно новому рівні, а й ведеться активна робота у цьому напрямку. З'являються нові форми обслуговування, виникають нові носії інформації та ін. Всі ці зміни сприятливо впливають на діяльність бібліотек, але тільки тоді, коли рівень їх інформатизації достатньо високий. Реалізація цього стала можливою завдяки моделюванню інформаційного простору на базі новітніх комп'ютерних технологій.

Розглянемо, як моделювання інформаційного простору здійснювалось у бібліотеці Українського державного морського технічного університету ім. С. Й. Макарова.

Бібліотека УДМТУ є провідною вузівською бібліотекою міста Миколаєва. За роки свого існування, а вона почала свою діяльність з 1920 р., з часу заснування вузу, бібліотека була і залишається провідним структурним підрозділом університету, найважливішою творчою лабораторією, від ресурсів та послуг якої залежить зміст навчання і наукових досліджень.

Бібліотека УДМТУ може бути представлена наступними цифрами. Фонд бібліотеки складає понад 750 тис. примірників друкованих видань, з них майже 400 тис. в активному використанні, інші — резервні. За складом фонди бібліотеки налічують біля 300 тис. примірників підручників, біля 200 тис. наукової літератури, 260 назв періодичних видань. Щорічне поповнення фонду складає до 26 тис. примірників. За рік в бібліотеці відбувається до 170 тис. відвідувань читачів, яким видається до 500 од. зберігання через 4 абонементи і 6 читальних залів. 23 тис. читачів обслуговує бібліотека протягом року всіма структурними підрозділами.

Як обласний методичний центр, бібліотека УДМТУ повинна мати належний рівень роботи і бути здатною здійснювати методичне керівництво бібліотеками вузів міста та надавати кваліфіковану допомогу по впровадженню інновацій в їх діяльність.

Тому, відповідно до свого статусу, бібліотека УДМТУ обрала осовнім напрямком своєї роботи впровадження концепції сучасної бібліотеки, яка б відповідає вимогам часу і сприяла формуванню громадської думки щодо користування бібліотекою.

На шляху реалізації головної функції бібліотеки — інформаційної — ми обрали пріоритетний напрямок її розвитку — інформатизацію. Відповідно до нових функцій розпочато впровадження проекту комп'ютеризації, що передбачає поетапну автоматизацію всіх технологічних циклів.

Досвід автоматизації в бібліотеці існує з 1998 р. — з отримання першого комп'ютера, на якому почалося створення Книги сумарного обліку та ЕК, в якій почали вводити нові надходження літератури та зробили перші спроби ретроконверсії. Робота проводилась спочатку у програмі Access та у демо-версії Ірбіс. У 2000 р. було

отримано другий комп'ютер, на якому розпочали пошук у мережі Internet, накопичення матеріалів з дистанційного навчання та надання платних послуг користувачам. На підставі Концепції розвитку бібліотеки у 2001 р. було створено відділ бібліотечного маркетингу та інноваційно-методичної роботи, у склад якого увійшов сектор інформаційного забезпечення. У штаті бібліотеки з'явилися інженери: головний спеціаліст і інженер-програміст. Сьогодні роботу по впровадженню комп'ютерних технологій очолює заступник директора з автоматизації.

За базове було обрано програмне забезпечення, створене на основі сучасних технологій і стандартів обробки та передачі інформації, яке забезпечує автоматизацію основних виробничих циклів бібліотеки. Це система "УФД-Бібліотека", яку було придбано у 2001 р. корпоративно із декількома вузівськими бібліотеками міста. Система "УФД-Бібліотека" призначена для комплексної автоматизації діяльності бібліотеки. Вона включає засоби автоматизації основних бібліотечних виробничих циклів: комплектування бібліотечного фонду, обробки документів, обслуговування користувачів. Система дає змогу працювати в мережі одночасно великій кількості користувачів. Програма передбачає захист від несанкціонованого доступу. Тому кожний користувач має свої власні ім'я, пароль та повноваження, встановлені програмою. Її розробник — київське акціонерне товариство "Український фондвий дім".

Локальна комп'ютерна мережа нашої бібліотеки налічує 5 комп'ютерів, 5 принтерів, сканер і потужний сервер баз даних. Це дозволило автоматизувати процеси, пов'язані із комплектуванням та обробкою літератури, починаючи від оформлення замовлення, що докорінно змінило традиційний підхід до основних бібліотечних процесів. ЕК припускає створення документу з певною глибиною інформації, надання максимально зручних засобів пошуку літератури. Систематизація документу тепер — не тільки визначення систематичного індексу, а насамперед, визначення предметної рубрики і підрубрик для документу. Робота над предметним рубрикатором у нашій бібліотеці тільки розпочалася. Він створюється на основі алфавітно-предметного покажчика. Крім того, змінюється підхід до складання бібліографічного опису (маються на увазі видання, що продовжуються, прийняті скорочення та ін.). Одночасно

з бібліографічним описом документу відбувається його розподіл за видами, за типами літератури, за темами. Каталогізація видань (створення бібліографічних описів документів) проводиться відповідно держстандартам, зокрема 7.1-84, стандартам USMARC та UNIMARC. Бібліографічний опис документа може містити посилання на електронну копію документа, яка зберігається в базі даних. В БД "Електронний каталог" 19 документів мають електронні копії. В автоматизованому режимі друкуються:

- каталожні картки для всіх видів каталогів;
- книжкові формуляри (ми маємо можливість друкувати як всі інвентарні номери, так і обирати певний номер);
- книга інвентарного обліку;
- книга сумарного обліку.

Книги інвентарного та сумарного обліку складаються системою автоматично на підставі інформації про надходження літератури.

Ретроконверсія — це процес, з яким рано чи пізно зіткнеться кожна бібліотека, яка розпочинає автоматизацію. Ретроконверсія є найбільш трудомісткою роботою в програмі комп'ютеризації бібліотеки. Успіх та оперативність ретроконверсії залежать від підготовки та управління цим технологічним процесом. Процес ретроконверсії складається з двох етапів: підготовчий та безпосередньо ретровведення фонду в ЕК.

Підготовчий етап включає в себе: постановку завдання, вибір методу ретроконверсії, технічне, технологічне забезпечення, вибір виконавців.

Постановка завдання полягає у чіткому визначенні, що і для чого слід виконувати.

Трьохрічний досвід ретроконверсії дозволив нам виправити помилки щодо вводу старого фонду. Спочатку ми вводили всю літературу, а потім обмежили за датою видання — з 1980 р. До цієї роботи були залучені співробітники відділу комплектування і обробки літератури та студенти-програмісти 3 курсу під час технологічної практики, які працювали у двох комп'ютерних класах. Тепер ми дійшли висновку, що треба вводити активну частину фонду. Таким чином, завданням ретроконверсії бібліотеки УДМТУ є:

- внесення в ЕК фондів, які активно використовуються (література українською мовою і фонд підручників);

– здійснення штрих-кодування фонду для подальшого запровадження автоматизованого обліку книговидачі та виконання всіх процесів по роботі з фондом в явтоматизованому режимі (перевірка, вилучення, контроль за книговидачею, вивчення і т. д.);

– виправлення помилок систематизації, обліку та розподілу документів;

– забезпечення віддаленого доступу до фонду бібліотеки;

– очищення карткового ДПА від карток на книги, яких вже немає у фонді.

Обсяг ЕК нашої бібліотеки складає близько 16 тис. записів. В нього вносяться нові надходження, ретроспективний фонд, редагуються уже внесені документи. У систему ЕК входять книги, періодичні видання, методичні посібники, з 2001 р. розпочато ведення електронної версії генеральної систематичної картотеки статей. Плануємо, що до вересня запрацює Картотека книгозабезпеченості.

Знайомство нашої бібліотеки з Internet відбулося у 1998 р. Першою сервісною послугою Internet, яку ми освоїли, була, звичайно, електронна пошта. Нарешті ми отримали можливість цоденного спілкування з колегами із різних куточків України, і не тільки. Сьогодні ми вже звикли до оперативного обміну поточною кореспонденцією і бібліографічними списками.

Крім цього, електронну пошту ми використовуємо у комплектуванні бібліотеки. По E-mail ми отримуємо прайс-релізи, електронні каталоги підписки періодичних видань, відправляємо замовлення на літературу в книготоргові фірми і організації. Електронна пошта використовується для отримання інформаційних і бібліотечних розсилок Міжнародного фонду Відродження.

В УДМТУ розроблено концепцію дистанційного навчання, яке зараз впроваджується в провідних університетах світу. Бібліотека займатиме в цьому проєкті важливу роль виробника власних інформаційних ресурсів та посередника для користувачів аналогічного світового продукту. Сюди входить створення БД електронних підручників та навчальних посібників, а також створення медіатеки.

Впроважуючи Internet-технології в свою роботу, ми пережили ті ж самі труднощі і проблеми, які зазнає кожний, опановуючи нові технології. Навіть, якщо ваша бібліотека підключилася до Internet, це зовсім не означає, що ви миттєво зможете скористатися всіма

благами цього нововведення. В першу чергу необхідно взяти в штат професійного мережевого адміністратора і обучити телекомунікаційний штат, який буде здатний працювати із різноманітними операційними системами і підтримувати функціонування технічних засобів та програмного забезпечення. Крім того, робота в Internet потребує кардинальної перебудови всіх традиційних бібліотечних служб і, в першу чергу, інформаційно-бібліографічного відділу та підрозділів аналітичної обробки інформації, а з часом вплив Internet відіб'ється на технології традиційних бібліотечних процесів — каталогізації і зберіганні. Бібліотека зобов'язана не тільки мати спеціально підготовлені кадри, які орієнтуються у багаточисельних каталогах і БД, що представлені в Internet, але й здатних обучити роботу в мережі будь-якого читача.

Отримавши доступ до Internet, ми не відразу змогли використати мережу для розвитку своєї бібліотеки. Паралельно з підготовкою кадрів освоювалися технології, ресурси, прийоми пошуку інформації. Цей напрямок роботи супроводжувався збором Web-адрес наукової, освітньої та інформаційної тематики. В результаті було створено і введено в дію бібліотечний web-сайт, покликаний служити просуванню бібліотечної діяльності, насамперед її інформаційних функцій, і просуванню навчального закладу, у якому вона знаходиться, з метою реалізації його основних освітніх цілей.

Нова версія WEB-сайта бібліотеки створена за допомогою гіпертекстової мови HTML, обов'язковою для будь-яких електронних публікацій в Internet. Починаючи роботу над сайтом, ми проаналізували вже існуючі сайти бібліотек вузів Росії, Білорусії, України, Казахстану. Усього проаналізовано було 34 бібліотечних сайти. Результати цього аналізу дали можливість виявити особливості бібліотечних сайтів вузівських бібліотек, а також розробити структуру і рубрики свого WEB-сайту: ПРО БІБЛІОТЕКУ, НАША ІСТОРІЯ, ПЛАТНІ ПОСЛУГИ, НОВІ НАДХОДЖЕННЯ, ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ, ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ БІБЛІОТЕКИ, РЕСУРСИ INTERNET, ВІРТУАЛЬНІ ВИСТАВКИ, ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ, МЕТОДИЧНЕ ОБ'ЄДНАННЯ

Сьогодні наш сайт не може представити своїм користувачам ЕК і БД. Ми підтримуємо поки інформаційні і новостійні розділи. Це пов'язано з тим, що ми чекаємо установки web-доступу до нашої

програми, а також ЕК знаходиться в стадії формування й інтенсивного наповнення.

Автоматизація та впровадження нових інформаційних технологій дозволили бібліотеці розширити сферу послуг, що надаються. Разом із традиційними бібліотечними послугами наша бібліотека має можливість надавати сервісні послуги, що забезпечують розширення можливостей читачів у користуванні інформаційним потенціалом бібліотеки:

- Відправлення або приймання повідомлень електронною поштою;
- Користування послугами Internet на комп'ютері бібліотеки;
- Пошук інформації в мережі Internet на замовлення;
- Запис інформації на дискету;
- Друк на принтері;
- Копіювання;
- Комп'ютерний переклад тексту;
- Сканування.

Перш за все, це дало бібліотеці можливість розширити доступ фахівцям до науково-технічної інформації, використовуючи сторонні ресурси.

Таким чином, зміни у технологічному середовищі нашої бібліотеки здійснені великими інтелектуальними зусиллями її співробітників при підтримці університету за досить короткий проміжок часу. Як показала наша практика, для проведення комплексних змін технологічного середовища необхідні сучасне програмне і технічне забезпечення, підготовлений до змін персонал і, безумовно, заздалегідь спланована і ретельно обміркована організація роботи по створенню нової технології бібліотечних процесів.

В. М. Лой

Зав. сектором науково-бібліографічного відділу
Національної парламентської бібліотеки України

ЕЛЕКТРОННІ БІБЛІОГРАФІЧНІ РЕСУРСИ: СТВОРЕННЯ І ВИКОРИСТАННЯ: (З досвіду НПБ України)

Формування національних інформаційних ресурсів у всіх розвинених країнах розпочиналося в книгозбірнях — найдавніших суспільних інститутах, що здійснюють кумуляцію, збереження і використання документованих знань. Такий підхід дав змогу цим країнам у стислі строки з незначними витратами досягнути вагомих результатів, оскільки забезпечив включення накопичених упродовж століть бібліотечних фондів у нову інформаційну інфраструктуру суспільства. Сьогодні її розвиток здійснюється в напрямі реалізації так званої інформаційної супермагістралі, що являє собою органічне поєднання електронних документальних ресурсів зі світовою телекомунікаційною інфраструктурою з комунікаційною інфраструктурою. Цьому сприяє комп'ютеризація, що кардинально змінює спеціалізацію бібліотек і прискорює їх універсалізацію, концентрацію в них усього найновішого, найгрунтовнішого, оскільки процеси культурного, інформаційного, інтелектуального життя розвиваються в світі дедалі активніше. Щоб мати можливість оперувати всім багатством інформації, потрібно накопичувати, обробляти, вводити в обіг усі її носії: від паперових до електронних.

Національна система електронного інформаційно-бібліотечного ресурсу, що є складовою Національної програми інформатизації, передбачає створення зведених електронних каталогів відомчих і територіальних об'єднань бібліотек, баз даних ретроспективної національної бібліографії України, формування комплексу тематичних баз даних з реферативною, фактографічною, оглядово-аналітичною інформацією та забезпечення доступу до інформаційних ресурсів системи через Інтернет і входження українських бібліотек до глобальної мережі електронних бібліотек.

Національна парламентська бібліотека України постійно працює над створенням і використанням електронних ресурсів, поповненням свого фонду виданнями на електронних носіях.

У широкому значенні електронні ресурси — все, що забезпечує створення і використання бібліографічної інформації, тобто, крім бібліографічних посібників, це й теоретичні й методичні розробки проблем бібліографії, питання організації виробництва та використання бібліографічної інформації, кадрові, матеріально-технічні, фінансові ресурси тощо.

Бібліотека отримує електронні версії періодичних видань та видань, що продовжуються, таких як “Офіційний вісник України”, “Зібрання законодавства”, “Бухгалтерський учет в торговле”, “Налого на компьютере”, “Финансовые рынки” та ін.; передлачує реферативні журнали з усіх галузей знань на CD-Rom; має електронні бази даних ІНІОН РАН, Книжкової палати Росії; базу даних “Ліга-закон”; повнотекстову базу даних іноземних наукових журналів EBSCO за 1999-2000 рр. англійською мовою.

До складу автоматизованої системи НПБУ входять підсистеми комплектування фондів та обробки літератури та організації каталогів, книгозберігання, бібліографії, Інформцентру з питань культури та мистецтва.

Для покращення обслуговування читачів у НПБ України організовано зал використання електронних ресурсів. Основні завдання працівників залу — надання користувачам найсприятливіших умов для використання електронних ресурсів, збільшення кількості робочих місць для роботи з електронним каталогом та картотеками бібліотеки, підтримка доступу користувачів до мережі Інтернет та правничої бази даних “Ліга-закон”, проведення маркетингових досліджень інформаційних запитів серед користувачів бібліотеки.

В бібліотеці створено бази даних загальним обсягом понад 300 тис. записів. Важливим ресурсним елементом НПБУ є електронний каталог (ведеться з 1995 р.), доступ до якого для користувачів можливий як через локальну комп’ютерну мережу, так і через Інтернет. У складі електронного каталогу ведуться такі бази даних (інформація на 1.04.2002 р.):

- БД “Нові надходження” (110 341);
- БД “Збірники наукових праць, статті” (174 145);
- БД “Періодичні видання. Журнали” (5 346);
- БД “Періодичні видання. Газети” (590).

Проводиться автоматизована науково-аналітична обробка україн-

ських періодичних видань. Проблемно-тематична база даних, що містить інформацію про статті з газет та журналів, багатоаспектно відображає зміст періодичних джерел та допомагає орієнтуватися у розмаїтті українських видань. Програма Inmagic, у якій створюється база, дозволяє здійснювати пошук за всіма реквізитами бібліографічного опису. В базі представлено статті з актуальних проблем сьогодення, з питань галузей права, політики та економіки, культури, науки, освіти, історії та філософії. В бібліотеці розробляється авторитетний файл предметних рубрик, який дозволить уніфікувати пошуковий апарат в електронних каталогах та картотеках бібліотек України.

З 1996 р. НПБУ була підключена до світової мережі Інтернет. З метою підключення бібліотеки до світової комп’ютерної мережі та створення власного Web-сервера НПБУ підготувала грант до Посольства Канади в Україні з даної проблематики, який і одержала. Зараз до бібліотеки прокладено оптико-волоконний кабель для підключення до Інтернет, встановлено Web-сервер та програмне забезпечення. З лютого 2001 р. НПБУ представила свої ресурси на власному Web-сервері:

- Електронний каталог з 1995 р.;
- Політика і політики у дзеркалі періодичних видань України (електронна картотека);
- Перелік назв зарубіжних законодавчих видань;
- Канадсько-український парламентський інформаційний центр (каталог фонду та матеріали про діяльність Центру);
- Календар знаменних і пам’ятних дат (електронний варіант друкованого щоквартальника).

Щоденно Web-сервер НПБУ відвідують близько 500 користувачів. Це дозволяє їм, не виходячи з дому або з роботи, переглянути нові надходження видань та визначити для себе, які видання слід замовляти.

Ряд відділів бібліотеки (обслуговування читачів, інформаційного забезпечення Верховної Ради України, довідково-бібліографічний) за допомогою Інтернет забезпечують інформаційні запити читачів.

ПЕРЕБАЧАЄТЬСЯ НА СТОРІНЦІ БІБЛІОТЕКИ В ІНТЕРНЕТІ СТВОРИТИ БАЗУ З ВЕЛИКИМИ ПОШУКОВИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ “ПОДІЇ І ДАТИ”, ДЕ БУДЕ

розміщена інформація про ювілеї визначних діячів, історичні події, державні, релігійні, міжнародні свята, які відзначаються в Україні, її складатиме науково-бібліографічний відділ на основі щорічних та щоквартальних “Календарів знаменних і пам’ятних дат”. Відділом також готується інформація про нові видання, що вийшли друком в Україні. Ці списки вміщуються не лише на шпальтах газет “Книжковий кур’єр” та “Книжник-reviu”, а й на їх Web-сторінках.

Бібліотека готує інформаційні продукти, що розміщуються на Web-сторінці Верховної Ради України представлено зведений каталог “Нові надходження з питань суспільних та гуманітарних наук до бібліотек України”. Показчик інформує про нову вітчизняну та зарубіжну літературу з питань філософії, релігії, політики, економіки, права, екології тощо. Каталог надає інформацію як про літературу, що видається в Україні, так і про наявну в бібліотеках країни, видану за її межами, забезпечує широкий доступ до бібліографічних ресурсів незалежно від місця знаходження. Українські інформаційно-пошукові системи Інтернет (Meta та Search) включили показчик до своїх ресурсів.

На сайті Міністерства культури і мистецтв України подається щоденна оперативна інформація з питань культури та мистецтва (за матеріалами преси), хроніка культурного життя України, оглядова інформація, довідкова інформація про лауреатів конкурсів, премій, а також про присвоєння звань діячам культури та мистецтва, яку теж готують спеціалісти нашої бібліотеки.

Он-лайнний доступ до щорічника Міжнародної бібліографії з історії друкованої книги та бібліотек АВНВ (АВХБ) здійснюється через сайт Королівської бібліотеки (Національної бібліотеки Нідерландів), який відображає матеріали про історію книги багатьох країн світу, в тому числі і України. Щорічник Міжнародної бібліографії з історії друкованої книги і бібліотек включає книги та журнальні статті. До речі, наша бібліотека бере участь у створенні цього видання з 1972 р., подаючи матеріали за тематикою видання з українських джерел.

На закінчення зазначимо: як показує практика роботи по створенню та використанню електронних бібліографічних ресурсів, основними проблемами є такі:

– залежність від наявності технічного обладнання, програм, навіть електропостачання;

– несумісність форматів даних, які зберігаються у різних інформаційних системах, використання різних класифікацій, що спричиняє неоднозначність і суперечливість інформаційних ресурсів, створених у рамках навіть однієї установи, відсутність інформації на задану тематику.

Робота по створенню та використанню електронних ресурсів розгортається і шириться, адже світовий досвід свідчить, що рівень розвитку національної інформаційної інфраструктури і ступінь її інтеграції у світовий інформаційний простір не тільки впливають на розвиток економіки країни, а значною мірою визначають інтелектуальний рівень нації, слугують показником реалізації фундаментальних прав людини.

Н 34 **Наукова бібліотека в сучасному суспільстві: Історія, проблеми, перспективи: До 185-річчя Наукової бібліотеки Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова: Зб. статей / Відп. редактор В. Сминтина; Упоряд. М. Подрезова, О. Суровцева, І. Шепельська. — Одеса: Астропринт, 2003. — 192 с. ISBN 966-549-876-2.**

Збірник присвячено історії та актуальним проблемам сучасного бібліотекознавства, місцю наукових, публічних та вузівських бібліотек у суспільстві. Збірник видано з нагоди 185-річчя заснування Наукової бібліотеки ОНУ.

Для науковців, студентів, бібліотекарів, краєзнавців.

Н $\frac{4405000000-061}{549-2003}$ Без оголош.

ББК 78.30/33я43
УДК 021(082)

Наукове видання

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
в сучасному суспільстві:
Історія, проблеми, перспективи

До 185-річчя Наукової бібліотеки
Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова

Збірник статей

Відповідальний редактор **В. Сминтина**
Упорядники: **М. Подрезова, О. Суровцева, І. Шепельська**

Зав. редакцією **Т. М. Забанова**
Редактор **Ж. Б. Мельниченко**
Технічні редактори **Р. М. Кучинська, М. М. Бушин**

Здано у виробництво 14.11.2003. Підписано до друку 09.06.2003. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура "SchoolBook". Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 11,16. Тираж 300 прим. Зам. № 847.

Видавництво і друкарня "Астропринт"
(Свідоцтво ДК № 1373 від 28.05.2003 р.)
65026, м. Одеса, вул. Преображенська, 24.
Тел. (0482) 26-98-82, 26-96-82, 37-14-25.
www.astroprint.odessa.ua